

KOCATEPEİİBF Dergisi

ISSN: 1302-1966 | eISSN: 2651-4117

Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: Aralık 2018
Volume: 20, Issue: 2, Year: December 2018

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences

www.iibfdergi.aku.edu.tr | www.dergipark.gov.tr/akuiibfd
akuiibf@aku.edu.tr

Uluslararası, Hakemli, Akademik Dergi

KOCATEPEİİBF

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

**Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: Aralık 2018
Volume: 20, Issue: 2, Year: December 2018**

**ISSN: 1302-1966
eISSN: 2651-4117**

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ - KOCATEPEİİBF
Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences

ISSN: 1302-1966 / eISSN: 2651-4117
DERGİ KISA ADI/Short Title: KOCATEPEİİBF

SAHİBİ/Owner

Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dekanı/Dean of Afyon Kocatepe University FEAS, kandemir@aku.edu.tr

EDİTÖR KURULU/Board of Editors

Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), Dekan/Dean, kandemir@aku.edu.tr
Prof.Dr. Gülsüm Gürlü Hazman, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), Editör/Managing Editor, gulsungurles@hotmail.com
Dr. Öğr.Üyesi Şahin Eray Kırdım, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), Dil Editörü/Language Editor, yekirdim@aku.edu.tr
Arş.Gör. Neslihan Karakuş Büyükben, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), Editör Yardımcısı/Editorial Assistant, nkarakus@aku.edu.tr
Arş.Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), Editör Yardımcısı/Editorial Assistant, ademirkol@aku.edu.tr

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. Bernur Açıkgöz, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (TR), bernur.acikgoz@ikc.edu.tr
Prof.Dr. Erkan Akar, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), akar@aku.edu.tr
Prof.Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), akcay@aku.edu.tr
Prof.Dr. Tekin Akdemir, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (TR), akdemir@ybu.edu.tr
Prof.Dr. İsmail Aydoğuş, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), aydogus@aku.edu.tr
Prof.Dr. Hassanuddeen Abd Aziz, International Islamic University Malaysia (MY), ahassan@iiu.edu.my
Prof.Dr. Harun Cansız, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), haruncansiz@aku.edu.tr
Prof.Dr. Ali Çelikkaya, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (TR), acelikka@ogu.edu.tr
Prof.Dr. Erdal Demirhan, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), demirhan@aku.edu.tr
Prof.Dr. Mustafa Fişne, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), fisne@aku.edu.tr
Prof.Dr. Gülsüm Gürlü Hazman, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), gulsungurles@hotmail.com
Prof.Dr. Yusuf Karaca, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), karaca@aku.edu.tr
Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), kandemir@aku.edu.tr
Prof.Dr. Veysel Kula, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), kula@aku.edu.tr
Prof.Dr. Jülide Yıldırım Öcal, TED Üniversitesi (TR), julide.yildirim@tedu.edu.tr
Prof.Dr. Şuayıp Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), sozdemir@aku.edu.tr
Prof.Dr. Belkis Özkara, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), bozkara@aku.edu.tr
Prof.Dr. Ethem Kadri Pektaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), pektas@aku.edu.tr
Prof.Dr. İsa Sağbaşı, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), isagbas@hotmail.com
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç, İstanbul Üniversitesi (TR), naci.saruc@istanbul.edu.tr
Prof.Dr. Halim Sözbilir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), sozbilir@aku.edu.tr
Prof.Dr. Christiane Timmerman, University of Antwerp (BE), christiane.timmerman@uantwerpen.be
Doç.Dr. Hüseyin Akgönül, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), akgonul@aku.edu.tr
Doç.Dr. İhsan Cemil Demir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), icdemir@aku.edu.tr
Doç.Dr. Mehmet Emre Görgülü, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), egorgulu@aku.edu.tr
Doç.Dr. Mohammad Nurunnabi, Prince Sultan University (SA), mnurunnabi@psu.edu.sa
Doç.Dr. Dan Marius Voicilas, Romanian Academy (RO), dmvoici@yahoo.com
Dr.Öğr.Üyesi Kerim Çınar, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), cinar@aku.edu.tr
Assist.Prof.PhD. Mariantonietta Fiore, University of Foggia (IT), mariantonietta.fiore@unifg.it
Dr.Öğr.Üyesi Şahin Eray Kırdım, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), yekirdim@aku.edu.tr
Dr. Roberto Rana, University of Foggia (IT), roberto.rana@unifg.it
Dr. Edgardo Sica, University of Foggia (IT), edgardo.sica@unifg.it

SEKRETARYA/Secretarial

Arş.Gör. Neslihan Karakuş Büyükben, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), nkarakus@aku.edu.tr
Arş.Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR), ademirkol@aku.edu.tr

HABERLEŞME VE KOORDİNASYON/Communication and Coordination

Afyon Kocatepe Üniversitesi. Ahmet Necdet Sezer Kampüsü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
Gazlıgöl Yolu, 03200. Afyonkarahisar, Türkiye
| Telefon: +90 272 228 1292 | Faks: +90 272 228 1148 | E-Posta: akuiibf@aku.edu.tr |
İnternet Sitesi: www.dergipark.gov.tr/akuiibfd

DERGİ HAKKINDA/About the Journal

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KOCATEPEİİBF) uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Dergi 1999 yılından bu tarafa Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmakta olup, Aralık 2015 sayısından itibaren hem basılı, hem dijital ortamda yayınlanmaktadır. Dergi DOAJ, Sobiad, ESJI, DRJI, ASOS Index ve EBSCOhost tarafından taranmaktadır. Dergi sadece www.dergipark.gov.tr/akuiibfd adresi üzerinden çalışma kabul etmekte ve bu adres üzerinden yayınlanmaktadır. Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalar ön inceleme aşamasında intihal programı (iThenticate) aracılığıyla intihal ve benzerlik taramasına tabi tutulmaktadır. Dergi Türkçe ve İngilizce dilinde çalışmalarını kabul etmektedir.

Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences (KOCATEPEİİBF) is an international, academic peer-reviewed journal. Journal has been publishing biannually in June and December since 1999 and publishing both online and hardcopy since the issue of December 2015. Journal is indexed by DOAJ, Sobiad, ESJI, DRJI, ASOS Index and EBSCOhost. Journal only accepts articles submitted through www.dergipark.gov.tr/akuiibfd and publishing issues on this web site. Submitted articles have been controlling via plagiarism software (iThenticate) upon plagiarism and similarity index at pre review stage. The Journal accepts Turkish and English manuscripts.

BU SAYININ HAKEM KURULU/Referees of This Issue

Prof.Dr. Mehmet Tunçer, Karadeniz Teknik Üniversitesi (TR)
Prof.Dr. Ünal Halit Özden, İstanbul Ticaret Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Abdülkerim Çalışkan, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Çağrı Bulut, Yaşar Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Emre İpekçi Çetin, Akdeniz Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Erginbay Uğurlu, İstanbul Aydın Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Esra Aytaç Adalı, Pamukkale Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Serdar Kenan Gül, Kastamonu Üniversitesi (TR)
Doç.Dr. Şafak Kaypak, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TR)
Dr.Öğr. Üyesi Faruk Dayı, Kastamonu Üniversitesi (TR)
Dr.Öğr. Üyesi Gültekin Altuntaş, İstanbul Üniversitesi (TR)
Dr.Öğr. Üyesi Neslihan Koç, Hitit Üniversitesi (TR)
Dr.Öğr. Üyesi Serdar Ögel, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR)
Dr.Öğr. Üyesi Şahin Eray Kırdım, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR)

KOCATEPEİİBF Dergisi olarak, dergimizin Aralık 2018 sayısında yayınlanan çalışmalarda hakemlik yaparak dergimize ve bilimsel yayıncılığa katkı sağlamış olan akademisyenlere teşekkür ederiz.

We, as KOCATEPEİİBF Journal, would like to express our thanks to the scholars who have made their contribution to our journal and scientific publishing through reviewing the manuscripts published in the issue of December 2018.

İÇİNDEKİLER/Contents

YAZARLAR/Authors	ARAŞTIRMA MAKALELERİ/Research Articles	SAYFALAR/Pages
Elif Ayşe Şahin İpek	Türkiye'de Belediye Gelirlerinin Değerlendirilmesi An Evaluation Of Municipal Revenues In Turkey	1-19
Emine Kaya Yelda Köksal	Döviz Piyasası Baskısı ve Menkul Kıymet Piyasaları Etkileşimi: BIST 100 Üzerine Bir İnceleme An Interaction Of Foreign Exchange Market Stress And Security Markets: An Investigation On BIST 100	21-35
Ahmet Barbak	Sürdürülebilir Güvenlik Yaklaşımı ve Kamu Yönetimi İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme A Conceptual Examination On The Relationship Between Sustainable Security And Public Administration	37-50
Aşır Özbek Emel Erol	AHS ve SWARA Yöntemleri ile Yem Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Kriterlerinin Ağırlıklandırılması Weighting Of The Occupational Health And Safety Criteria In The Feed Sector Using AHS And SWARA Methods	51-66
Ferda Üstün Ersan Ersoy Ulaş Ünlü	Agresif Rekabetçiliğin Finansal Performansa Etkisi: Türkiye'deki Öncü Sanayi Firmaları Üzerine Araştırma The Impact Of Competitive Aggressiveness On Financial Performance: A Research On The Leading Industrial Firms In Turkey	67-76

Şahin İpek, E. A. (2018). Türkiye’de belediye gelirlerinin değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 1-19.

TÜRKİYE’DE BELEDİYE GELİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ELİF AYŞE ŞAHİN İPEK¹

ÖZ

2006-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada Türkiye’de belediye gelirleri, gelirin bileşenleri ve belediyelerin gelirleri üzerindeki kontrol yetkisi bakımından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda merkezi idareden elde edilen transfer gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının artış eğiliminde olduğu ve belediyelerin öz gelirleri üzerindeki kontrol yetkisinin sınırlı düzeyde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belediye öz gelirlerinin artırılması için, mali transfer sisteminin belediye hizmet performansı ve öz gelirleri artırma konusunda teşvik ediciliği sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi, belediye meclislerine kanunda belirlenecek ölçüde tarife belirleme yetkisinin verilmesi, MTV, konakla vergisi, rant vergisi gibi alternatif vergi kaynaklarının belediyelere verilmesi, mali yönetim ve denetimde etkinliğin sağlanması önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belediyeler, Belediye Öz Gelirleri, Kamu Mali Yönetimi.

JEL Kodları: H70, H71.

AN EVALUATION OF MUNICIPAL REVENUES IN TURKEY

ABSTRACT

Covering 2006-17 period, in this study is evaluated municipal revenues in terms of components of the revenue and municipal authority on revenues in Turkey. As a result of this evaluation, the share of the transfer revenues from the central administration in the total revenues is tended to increase and the municipalities has limited control over their self-revenues. In order to increase the municipal self revenue, the proposal to reorganize the financial transfer system to provide municipal service performance and incentive to increase the right to set tariffs to be determined by the municipal councils, providing alternative tax resources such as motor vehicle tax, accommodation tax, rent tax and the to ensure the effectiveness of financial management and audit has been made.

Keywords: Municipalities, Municipal Self-Revenue, Public Financial Management.

JEL Codes: H70, H71.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, elifa.sahin.ipek@ikc.edu.tr - ORCID: 0000-0003-1256-8325

GİRİŞ

Tarihsel geleneğine ve bugünkü anayasal düzenine bakıldığında, Türkiye’nin üç tür yerel yönetim örgütlenmesine sahip olduğu görülmektedir. Bunlar; belediyeler, il özel idareleri ve köylerdir (Topal, 2014: 119). Ülkemizde 1950’li yıllardan bu yana artan kentleşme ile birlikte kentlerde yaşanan nüfus artışına paralel olarak, yerel hizmetler nitelik ve nicelik olarak artış göstermiştir. Bu durum, yerel hizmetlerin sunumunda temel yönetim birimi olarak belediyeleri ön plana çıkarmış ve belediyelerin sorumluluk alanlarını arttırmıştır (Arıkboğa, 2016: 277).

Belediye; belde sakinlerinin mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir. Ülkemizde belediyeler, nüfus büyüklüklerine ve il, ilçe ve belde belediyeleri olmalarına bakılmaksızın 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanununa göre yönetilmekte; büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir sınırları içindeki ilçe belediyeleri ise 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hükümlerine göre yönetilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2006: 24).

2006 yılı itibariyle 16 büyükşehir belediyesi, 101 büyükşehir ilçe belediyesi, 283 ilk kademe belediyesi, 65 il belediyesi, 743 ilçe belediyesi, 2011 belde belediyesi olmak üzere 3.225 olan toplam belediye sayısı 2008, 2012, 2014 ve 2016 yıllarında yapılan değişikliklerle 1.399’a düşürülmüştür. 2017 yılı itibariyle ülkemizde 30 büyükşehir belediyesi, 519 büyükşehir ilçe belediyesi, 51 il belediyesi, 400 ilçe belediyesi, 397 belde belediyesi bulunmaktadır. Ülkemiz nüfusunun yaklaşık %94’ü belediye sınırları içerisinde yaşamaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2017: 14, 15).

Gerçekleştirilen reformlarla belediye sınırlarında yaşayan nüfus artışının yanı sıra, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile belediyelerin görev ve sorumluluk alanları genişletilmiş; büyükşehir belediyeleri dışında diğer belediyeler arasında nüfus büyüklüklerine göre bir hizmet ayrımı yapılmamıştır. Buna karşın, bu değişiklikler sonrası belediyelerin gelir kaynaklarını arttırmaya yönelik yapılan düzenlemelerle belediyelere merkezi idareden aktarılan mali transfer sisteminde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş ancak belediyelerin genişleyen hizmetlerini karşılamak üzere öz gelirlerini arttırmaya ve çeşitlendirmeye yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmemiştir.

Nüfus çoğunluğunu yakından ilgilendiren belediyelerin hizmetlerini gereğince yerine getirebilmesi için iki önemli konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, belediyelerin yeterli gelir kaynaklarına sahip olabilmeleridir. İkinci önemli konu ise gelirlerinin içeriğine ilişkindir. Buna göre belediye öz gelirlerinin yerel gelirler içindeki payının büyüklüğüdür (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 3). Bununla birlikte, bu oransal yaklaşım yanı sıra, belediyelerin öz gelirleri üzerindeki hâkimiyeti de önemlidir (Akbulut ve Tekeli, 2016: 353).

Bu çerçevede bu çalışmada belediye gelirleri değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan değerlendirme 2006-2017 yıllarını kapsamaktadır. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde belediye gelirlerinin yasal mevzuatta ele alınış biçimi irdelenmiş; ikinci bölümde belediye gelirleri, gelirlerin yeterliliği, gelirin bileşenleri ve belediyelerin gelirleri üzerinde kontrol yetkisi bakımından değerlendirilmiştir. Türkiye’de belediyelerin içinde bulunduğu mali sorunlar; gelirlerinin yetersizliği, merkezi yönetim yardımlarının şekli, öz gelir oranlarının düşüklüğü, öz gelirlerini belirleyebilme ve gelirlerini serbestçe harcayabilme konusundaki yetersizlikler şeklinde sıralanabilir (Yüksel, 2003: 52). Bu sorunlar öteden beri belediyelerin mali yapılarını karakterize eden gelir kaynaklarının azlığı ve merkeze bağlılık özelliğinin (Falay, 1997: 4) değiştirilememiş olduğuna işaret etmektedir. Çalışmanın son bölümünde belediye gelirlerinin geliştirilmesi konusunda önerilere yer verilmiştir.

1. TÜRKİYE’DE BELEDİYE GELİRLERİ

1.1. Tarihsel Süreçte Belediye Gelirlerine İlişkin Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda belediyelerin gelirleri, 1914 yılında uygulamaya giren Rüsüm-u Belediye Kanununa dayanmaktadır. Daha sonra bu yasada 1924 yılında 338 sayılı Kanunla değişiklik yapılmıştır. Aynı yıl ayrıca 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu uygulamaya girmiştir. Bu Kanun ile belediyelere bazı vergi ve resimleri toplama yetkisi yanında bazı vergi ve resimlerin tutarlarını belirleme yetkisi verilmiştir. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu da bazı vergilerin tahsil yetkisini belediyelere vermiştir. 1936 yılında bina, arazi-yol vergileri ile buhran vergileri yerel yönetimlere bırakılmıştır. 1948 yılında 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun yürürlüğe girmesi ile 423 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır (Öz, 2012: 69, 70).

1960’lı yılların sonlarına doğru İçişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından Belediye Kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu, Özel İdareler Maliyesi Reformu Kanunu, Mali Tevzin Kanunu ve Emlak Vergisi Kanunu tasarıları hazırlanmış, ancak 1970 yılında yasalasın, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu dışında

diğer tasarılar yasalaşamamıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde, 5237 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği döneme ait iktisadi yapı ve koşulların değişmesine paralel olarak yeni bir belediye gelirleri kanun tasarısı hazırlanmış, ancak 1978 yılında bu tasarının da yer aldığı vergi paketi tasarısı mecliste kabul edilememiştir (Öz, 2012: 73, 74).

1981 yılında 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1981 yılında ayrıca 2380 sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun çıkarılarak büyükşehir belediyelerine ilave gelir olanakları sağlanmıştır. 1986 yılında Emlak Vergisi gelirleri yerel yönetimlere bırakılmış, 1993 yılında, 3194 sayılı Çevre Vergisi tahsis edilmiştir (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 125, 126).

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde 1981 yılına öncesinde son derece verimsiz ve dağınık bir görüntü sergileyen belediye gelirlerinde 1981 yılında yapılan değişikliklerle önemli iyileşmeler sağlanmıştır. Ancak belediyelerin kendilerine verilen görevlerle orantılı gelir kaynaklarına sahip olmaları mümkün olamamıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 125, 126).

Günümüz itibariyle belediye gelirlerinin yasal dayanakları başta 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu olmak üzere, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu, 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun, 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanundur.

Belediye Kanununa göre belediye gelirleri; i) Kanunlarla gösterilen belediye vergi, resim, harç ve katılma payları, ii) Genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan pay, iii) Genel ve özel bütçeli idarelerden yapılacak ödemeler, iv) Taşınır ve taşınmaz malların kira, satış ve başka suretle değerlendirilmesinden elde edilecek gelirler, v) Belediye meclisi tarafından belirlenecek tarifelere göre tahsil edilecek hizmet karşılığı ücretler, vi) Faiz ve ceza gelirleri, vii) Bağışlar, viii) Her türlü girişim, iştirak ve faaliyetler karşılığı sağlanacak gelirler ile ix) Diğer gelirlerden oluşmaktadır. Buna göre belediye gelirlerini belediye öz gelirleri ve transfer gelirleri şeklinde değerlendirmek mümkündür.

1.2. Belediye Öz Gelirleri

3

Öz gelirler; kanunların çizdiği sınırlar çerçevesinde, belediyelerin kontrol yetkisine sahip olduğu gelir kaynaklarıdır. Bu kontrol yetkisi öz gelirin türüne ve ülkelerin siyasi, idari, ekonomik yapısı ve geleneklerine göre farklılaşabilmektedir. Örneğin, bazı ülkelerde belediyeler vergi oran ve tarifelerini belirli sınırlar çerçevesinde belirleyebilmekte iken, özellikle merkezîyetçi yapıya sahip ülkelerde bu konularda belediyelere hiçbir yetki tanınmamakta ya da oldukça sınırlı bir yetki tanınabilmektedir. Bunun yanı sıra, belediyeler vergi ve harç gelirlerinde tarife, oran, istisna ve muafiyetlerin belirlenmesi konularında sınırlı yetkilere sahip iken; fiyat, taşınmaz mal gelirleri, teşebbüs gelirleri gibi gelir türlerinde alınacak miktarın belirlenmesinde daha geniş bir serbestiye sahip olabilmektedir.

Ancak, kapsam, matrah, oran belirleme gibi konularda belediyelerin kontrol yetkileri farklılık arz etse de, bir gelirin öz gelir olarak nitelendirilebilmesi için, tarh, tahakkuk ve tahsilat işlemlerinin bizzat yerel yönetim birimleri tarafından yapılması ve kullanılması yerel yönetimlere ait olması zorunlu bir koşul olarak görülmelidir (Arıkboğa, 2016: 278).

Ülkemizde belediye öz gelirleri, belediye vergileri, belediye harçları, harcamalara katılma payı ve diğer gelirlerden oluşmaktadır.

1.2.1. Belediye Vergileri

Belediye vergileri belediye sınırları içinde bu yönetimlerin tarh ve tahsil ettiği, kendi bütçeleri içinde yer alan ve kanunlarla belirlenen sınırlar içinde belediyelerin verginin matrahında, oranında, istisna ve muafiyetleri gibi hususlarda değişiklik yapma yetkisine sahip olduğu gelir kaynaklarıdır. Ancak ülke uygulamalarına bakıldığında belediye vergileri bu özelliklerden sadece birkaç tanesine sahip olmaktadır (Güner, 2006: 63).

Ülkemizde belediye vergileri 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda sıralanan İlan ve Reklam Vergisi, Eğlence Vergisi, Haberleşme Vergisi, Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi, Yangın Sigortası Vergisi ve Çevre Temizlik Vergisidir. Bu vergilerin yanı sıra, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanununa göre Emlak Vergisi de belediye vergilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Aşağıda yer verilen Tablo 1’de belediye vergilerinin konusu, mükellefi ve tarife yapısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo-1: Belediye Vergilerinin Konusu, Mükellefi ve Tarife Yapısı

Vergi Türü	Konusu ve Mükellefi	Maktu	Nispi
İlan ve Reklam Vergisi	Belediye sınırları ile mücavir alanları içinde yapılan her türlü ilan ve reklamdaki alınan vergidir. Verginin mükellefi; yurtdışından gönderilen ilan ve reklamlar dahil olmak üzere, ilan ve reklamı kendi adına yapan veya yaptıran kişidir.	X	
Eğlence Vergisi	Belediye sınırları ile mücavir alanları içinde yer alan biletli girilen yerler, müşterek bahisler veya biletli girilmeyen eğlence işletmelerinin faaliyetlerinden alınan vergidir. Verginin mükellefi; bu eğlence yerlerini işleten gerçek veya tüzel kişilerdir.	X	
Haberleşme Vergisi	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde Posta Telgraf Telefon İşletmesi tarafından tahsil edilen telefon, teleks, faks mili ve data ücretleri üzerinden alınan vergidir. Verginin mükellefi; bu ücretleri tahsil eden PTT idaresidir.		X
Elektrik ve Havagazı Vergisi	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde elektrik ve havagazı tüketimi üzerinden alınan vergidir. Verginin mükellefi; elektrik ve havagazını tüketenlerdir.		X
Yangın Sigorta Vergisi	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içindeki menkul ve gayrimenkul mallar için yapılan yangın sigortaları dolayısıyla alınan primler üzerinden alınan vergidir. Verginin mükellefi; sigorta şirketleridir.		X
Çevre Temizlik Vergisi	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binaları kapsamına almaktadır. Çevre temizlik vergisi su tüketim miktarı esas alınarak hesaplanır. Verginin mükellefi binaları kullananlardır; mükellefiyet binanın kullanımı ile başlar. Boş bulunan binalar verginin kapsamı dışındadır.	X	
Emlak Vergisi	Bina vergisi ve arsa vergisi olmak üzere iki kısımdan oluşan vergidir. Vergi; dört yılda bir bina, arsa ve arazilerin vergi değerini belirlemeye yönelik takdir işlemi yapılarak ya da vergi değerini değiştiren sebepler gerçekleştiğinde mükellefin yaptığı bildirimine dayalı olarak belediyeler tarafından yıllık olarak tarh edilir. Verginin mükellefi; bina, arsa ve arazinin maliki, varsa intifa hakkı sahibi, her ikisi de yoksa bina, arsa ve araziden malik gibi tasarruf edenlerdir. Bina, arsa ve araziye müşterek halde malik olanlar hisseleri oranında mükelleftir.		X

Kaynak: Belediye Gelirleri Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve Ulusoy ve Akdemir, 2017: 277’den faydalanılmıştır.

4

Yukarıda yer verilen Tablo 1’e ve Belediye Gelirleri Kanununa göre belediye vergilerinden Haberleşme Vergisi, Elektrik ve Havagazı Vergisi ile Yangın Sigortası Vergisi beyana dayanan vergilerdir. Ancak bu vergileri beyan ve ödeme yükümlülüğü bulunan taraflar bu hizmetleri sunan kuruluşlardır. Dolayısıyla belediyeler bu vergileri beyana dayalı olarak tahsil etmekte ve vergi inceleme yetkilerinin sınırlı olması sebebiyle kendilerine sunulan beyanları doğru kabul etmek durumunda kalabilmektedir.

Belediye vergi tarife yapıları incelendiğinde yukarıda yer verilen Tablo 1’e göre; İlan ve Reklam Vergisi, Eğlence Vergisi, Çevre Temizlik Vergisinin maktu; Haberleşme Vergisi, Elektrik ve Havagazı Vergisi, Yangın Sigortası Vergisi ve Emlak Vergisinin nispi şekilde belirlenmiş tarife yapısının bulunduğu görülür. Belediye vergi tarifeleri Belediye Gelirleri Kanununda belirlenmiş olup, bu tarifelerin belirlenmesi konusunda belediyelerin yetkisi bulunmamaktadır. Belediye vergilerine ilişkin tarifeler Kanunda sabit bir oran şeklinde gösterilmekte ya da Kanunda belirtilen alt ve üst sınırlar çerçevesinde Bakanlar Kurulu tarafından belediye grupları itibarıyla belirlenmektedir (Arıkboğa, 2016: 281, 282).

Ancak, Belediye Gelirleri Kanununun 96/A maddesine eklenen paragrafla İlan ve Reklam Vergisi ile biletli girilmesi zorunlu olmayan eğlence yerlerinden alınan Eğlence Vergisinin vergi tarifeleri, Kanunda belirtilen en alt ve en üst sınırları aşmamak şartıyla mahallin çeşitli semtleri arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar göz önünde tutularak *ilgili belediye meclislerinin önerisi*, İçişleri Bakanlığının görüşü ve Maliye Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca tespit edilir. Tespit edilen bu tutarlar, her takvim yılı başından geçerli olmak üzere bir önceki yıla ilişkin olarak Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranında arttırılır. Bu şekilde hesaplanan miktar ve tutarlar ilgili tarifeler için belirlenen en çok tutarı aşamaz. Bu uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye Maliye Bakanlığı yetkilidir.

Aşağıda yer verilen Tablo 2’de belediye vergilerinin belediye türlerine göre belediye vergilerinin tahsiline ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo-2: Belediye Vergilerinin Belediye Türlerine Göre Tahsil Yetkisi

Belediye Vergileri	Büyükşehir Dışındaki Belediyeler	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir İlçe Belediyeleri
Emlak Vergisi	X		X
Çevre Temizlik Vergisi	X	%20 Pay	X
Yangın Sigortası Vergisi	X	X	
Eğlence Vergisi	X	X	X
İlan ve Reklam Vergisi	X	X	X
Haberleşme Vergisi	X		X
Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	X		X

Kaynak: (Arıkboğa, 2016: 281).

Yukarıda yer verilen Tablo 2’ye göre Büyükşehir belediyeleri Kanunda sayılan vergilerden yalnızca İlan ve Reklam Vergisi, Eğlence Vergisi ve Yangın Sigorta Vergisi’ni tahsil etmeye yetkilidir. İlçe belediyeleri tarafından tahsil edilen Çevre Temizlik Vergisinden büyükşehir belediyelerine %20 oranında pay verilmektedir. Yangın Sigortası Vergisi ise, itfaiye hizmetlerinin büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülmesi nedeniyle büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde büyükşehir belediyeleri tarafından tahsil edilmekte, ilçe belediyeleri bu vergiyi tahsil etmemektedir (Arıkboğa, 2016: 281).

1.2.2. Belediye Harçları

Harçlar ve kullanıcı bedelleri fayda ilkesinin en fazla uygulanabildiği alanı oluşturmaktadır çünkü bu tür ödemelerde ödenen bedel ile alınan hizmet ve fayda arasındaki ilişki çok açık bir şekilde görülmektedir (Güner, 2006: 68).

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’na göre belediye harçları; İşgal Harcı, Tatil Günlerinde Çalışma Ruhsatı Harcı, Kaynak Suları Harcı, Tellallık Harcı, Hayvan Kesimi Muayene ve Denetleme Harcı, Ölçü ve Tartı Aletleri Muayene Harcı, Bina İnşaat Harcı, Kayıt ve Suret Harcı, İmar ile İlgili Harçlar, İşyeri Açma İzni Harcı, Muayene, Ruhsat ve Rapor Harcı, Sağlık Belgesi Harcından oluşmaktadır. Aşağıda yer verilen Tablo 3’de belediye harçlarının konusu, mükellefi ve tarife yapısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Aşağıda yer verilen Tablo 3’e göre belediye gelirleri içerisinde yer alan harçlardan sadece Tellallık Harcı nispi olarak belirlenmiş; diğerleri maktu olarak belirlenmiştir. Harçların neredeyse tamamı, kanunda yazılı belirli tutarlar üzerinden ödenmektedir. Bu tutarlar da sık sık güncellenmediği için yıllar geçtikçe değer kaybedebilmektedir (Gerçek, 2010: 15). Bu sebeple harcın maliyeti harcın getirisinden daha fazla olabilmekte, belediyeler de ilgili harçları takip etmemeyi benimseyebilmektedir (Kerimoğlu, 2005: 29). İlgili harç tutarları, 5281 sayılı Vergi Kanunlarının Yeni Türk Lirasına Uyumu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2004 Aralık ve 2005 Mayıs aylarında güncellenmiştir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 15). Diğer bir güncelleme 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda yer alan bir takım maktu vergi ile harç tarifelerinin belediye grupları tarafından tespitine yönelik ilaveli kararın yürürlüğe konulması hakkında 05/02/2014 tarihli ve 13844 sayılı Maliye Bakanlığı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 10/02/2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Akbulut ve Tekeli, 2016: 365).

Belediye Gelirleri Kanununun 96/A maddesine göre Kanunda en az ve en çok miktarları gösterilen harçların tarifelerini belediye grupları itibariyle tayin ve tespit etmeye Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır. Belediye Gelirleri Kanununun 96. maddesinin B bendinde İşgal Harcı, Tatil Günlerinde Çalışma Ruhsatı Harcı, İşyeri Açma İzni Harcı gibi harçların maktu tarifelerini belirleme yetkisi kanunda belirtilen alt ve üst limitleri aşmamak üzere belediye meclislerine verilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi 29.12.2011 tarihli ve 2011/175 sayılı Kararı ile bu düzenlemeyi iptal etmiştir. Söz konusu iptal kararı resmi gazetede yayımlandığı 19.05.2012 tarihinden itibaren bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararı sonrasında, 26.02.2014 tarih ve 6527 sayılı Kanunla Belediye Gelirleri Kanununun 96/A maddesine eklenen paragrafla Kanunda belirtilen en alt ve en üst sınırları aşmamak kaydıyla, mahallin çeşitli semtleri arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar göz önünde tutularak *ilgili belediye meclislerinin önerisi*, İçişleri Bakanlığının görüşü ve Maliye Bakanlığının teklifi üzerine söz konusu harçların maktu tarifelerinin Bakanlar Kurulunca tespit edileceği ifade edilmiştir. Tespit edilen bu tutarlar, her takvim yılı başından geçerli olmak üzere bir önceki yıla ilişkin olarak Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranında arttırılacaktır.

Tablo-3: Belediye Harçları

Belediye Harçları	Konusu ve Mükellefi	Maktu	Nispi
İşgal Harcı	Pazar veya panayır kurulan yerlerin, meydanların, mezar yerlerinin her türlü mal ve hayvan satıcıları tarafından; Yol, meydan, Pazar, iskeleler, köprü gibi umuma ait yerlerden bir kısmının herhangi bir maksat için işgali; Motorlu kara taşıtlarının park etmeleri için il trafik komisyonlarının olumlu görüşü alınarak belediyelerce şehir merkezlerinde tesis edilen ve işletilen mahallerin çalışma saatleri içinde, taşıtlar tarafından işgali için sıralanan yerlerden herhangi birinin satış yapmak veya sair maksatlarla ve yetkili mercilerden usulüne uygun izin alınarak geçici olarak işgal edilmesi durumunda ortaya çıkar. Mükellefi söz konusu yerleri işgal edenlerdir. İzinsiz işgaller mükellefiyeti ortadan kaldırmaz.	X	
Tatil Günlerinde Çalışma Ruhsatı Harcı	Konusunu ulusal bayram günlerinde çalışmalarını izne bağlı işyerlerine ruhsat verilmesi oluşturur. Harcın mükellefi, kendisine çalışma ruhsatı verilen gerçek veya tüzel kişilerdir.	X	
Kaynak Suları Harcı	Konusunu özel kaplara doldurulup satılacak olan kaynak sularının (işlenmiş sular dâhil) belediyelerce denetlenerek hangi kaynaklara ait olduklarını gösterecek şekilde bu kaplara özel işaret konulması oluşturur. Kaynak sularını özel işaretli kaplara koyup satanlar bu harcın mükellefidir.	X	
Hayvan Kesimi, Muayene ve Denetleme Harcı	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyelerce veya yetkili mercilerce verilen izne dayanılarak özel kişi veya belediye sınırları ve mücavir alanlar dışında kesilmiş olup da belediye sınırı içinde satışa arz edilecek etlerin sağlık bakımından muayene ve denetlenmesi, bu harca tabidir. Harcın mükellefi; hayvan veya et sahipleridir.	X	
Tellallık Harcı	Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyelere ait hal, balıkthane, mezar yerleri ve ilgilinin isteğine bağlı olarak belediye münadisi veya tellalı bulundurulmuş sair yerlerde, gerçek veya tüzel kişiler tarafından her ne surette olursa olsun her çeşit menkul ve gayrimenkul mal ve mahsullerin satışı, bu harca tabidir. Mal ve mahsullerini satanlar harcın mükellefidir.		X
Ölçü ve Tartı Aletleri Muayene Harcı	Ölçü ve tartı alet ve vasıtaları ile ölçüklerin ilgili kanun ve tüzük hükümlerine göre belediyelerce damgalanması, bu harca tabidir.	X	
Kayıt ve Suret	Belediyeler ve belediyelere bağlı müesseselerden istenecek her türlü kayıt suretleriyle gayrimenkullerle ilgili harita ve krokilerin sureti bu harca tabidir.	X	
İşyeri Açma İzni	Belediye sınırları veya mücavir alanlar içinde bir işyerinin açılması bu harca tabidir.	X	
Muayene, Ruhsat ve Rapor	Mevzuat gereğince alınması zorunlu veya isteğe bağlı görülen ve belediyeler veya onlara bağlı kuruluşlar tarafından düzenlenerek ilgisine verilecek; muayene ve sağlıkla veya fenni konularla ilgili tahlillere ilişkin olup bu kanunda ayrıca harca tabi tutulmamış olan ruhsatlar, rapor ve belgeler bu harca tabidir.	X	
Sağlık Belgesi	Yaptıkları işler ve gördükleri hizmetler dolayısıyla özel mevzuatı gereğince belediyelerden sağlık belgesi almak mecburiyetinde olan kişilere verilecek bu tür belgeler ile bunların belli aralıklarla yenilenmeleri bu harca tabidir.	X	
İmar ile İlgili H.	Parselasyon Harcı, İfraz ve Tevhit Harcı, Plan ve Proje Tasdik Harcı, Zemin Açma İzni ve Toprak Hafriyatı Harcı, Yapı Kullanma İzni Harcı imar ile ilgili harçlar arasında yer almaktadır.	X	

Kaynak: Belediye Gelirleri Kanunu’ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

1.2.3. Harcamalara Katılma Payları

Harcamalara katılım payı, idare tarafından yapılan somut bir hizmetin harcamaları için, kanunda belirtilen oranlar dâhilinde, bir defaya mahsus olmak üzere alınan paraya denir (Rüzgaresen, 2012: 95). Bu yönüyle harcamalara katılım payı ne bir vergi, ne bir harç ve ne de bir şerefiyedir. Şerefiye ve katılım paylarında ortak nokta, devletçe sağlanan bir bayındırlık hizmetinin bahis konusu olmasıdır. Bu hizmetten yararlanan ve mülklerinin değeri artan kişilerden bu yararlanma ya da değer artışıyla orantılı olarak bir bedel alınmakta, sağlanan bayındırlık hizmetinin maliyeti kısmen bu yolla karşılanmaktadır. Ancak harcamalara katılım payı, değer artışı vergilendirmek gibi sosyal bir amaçla değil, öngörülen harcamayı finanse edebilmek için alınmaktadır (Yılmaz, 2008: 78, 80).

Kanun koyucu 1981 yılında şerefiye uygulamasına son vermiştir (Yılmaz, 2008: 80). Belediye Gelirleri Kanununda harcamalara katılım payları; Yol Harcamalarına Katılma Payı, Kanalizasyon Harcamalarına Katılma Payı, Su Tesisleri Harcamalarına Katılma Payı şeklinde sıralanmıştır.

Yol Harcamalarına Katılma Payı; Belediyelerce veya belediyelere bağlı müesseselerce i) Yeni yol açılması, ii) Mevcut yolların %40 nispetinde veya daha fazla genişletilmesi, iii) Kaldırılmı ve bakımsız bulunan yolların, kaldırım veya parke kaldırım haline getirilmesi veya asfalt yapılması, kaldırım veya şose halinde

yolların da parke, beton veya asfalta çevrilmesi, iv) Mevcut kaldırım veya parkelerin sökülüp yeniden düzenlenmesi suretiyle inşa, tamir veya genişletilmeye tabi tutulan yolların iki tarafında bulunan veya başka bir yola çıkışı olmaması dolayısıyla bu yoldan yararlanan gayrimenkullerin sahiplerinden *alınabilir*.

Kanalizasyon Harcamalarına Katılma Payı; Belediyelerce veya belediyelere bağlı müesseselerce i)Yeni kanalizasyon tesisi yapılması, ii) Mevcut tesislerin sıhhi ve fenni şartlara göre ıslah edilmesi suretiyle kanalizasyon tesisi yapılması halinde, bunlardan faydalanan gayrimenkullerin sahiplerinden *alınır*.

Su Tesisleri Harcamalarına Katılma Payı; Belediyelerce veya belediyelere bağlı müesseselerce i) Yeni içme suyu şebeke tesisleri yapılması, ii) Mevcut tesislerin sıhhi ve fenni şartlara göre ıslah edilmesi suretiyle su tesisi yapılması durumunda, dağıtımın yapıldığı saha dahilindeki gayrimenkullerin sahiplerinden *alınır*.

Belediye Gelirleri Kanununa göre harcamalara katılma payları, bir program dahilinde veya istek üzerine doğrudan doğruya yapılan işlerde, bu hizmetler dolayısıyla yapılan giderlerin tamamıdır. Yapılacak giderler peşin ödendiği takdirde ilgililerden %25 noksanı ile alınır. Ancak, bu tür hizmet giderleri Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ile İller Bankası tarafından tespit edilen ve yayınlanan rayiç ve birim fiyatlara göre hesaplanan tutarları aşamaz.

Belediyelerin görüşü alınmak suretiyle, harcama katılma paylarını ½'ye (peşin ödemelerde 1/3'e) indirmeye, pay çeşitlerine göre farklılaştırma yapmaya, payların ödenecek miktarını birlikte veya pay çeşitlerine göre ayrı ayrı olmak üzere İçişleri Bakanlığınca bildirilecek son genel nüfus sayımı sonuçlarını da dikkate almak suretiyle ve belediyeler itibariyle tespit etmeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Belediye Gelirleri Kanununda, harcamalara katılma paylarının tahakkuku için, hizmetin tamamlanarak halkın istifadesine sunulmuş olmasından sonra yapılacağı ve tahsilinin de iki yıl içinde 4 eşit taksit halinde olacağı belirtilmiştir.

6360 sayılı Kanun ile değişmeden önceki halde; 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun 86. maddesinin birinci fıkrasına göre belediyelerin, yapmış oldukları yol harcamaları karşılığında, kanunda belirlenen oran ve usullere göre vatandaşlardan Yol Harcamalarına Katılma Payı alınması zorunluydu. Ancak daha sonra 2012 yılında yapılan değişiklikle yasal düzenlemede, sadece yol harcamalarına katılma payı için, “alınabilir” ifadesi kullanılması, belediyelere bu gelirleri isterse talep etme hakkı getirmiştir. Bununla birlikte harcamalara katılım payları uzun yıllardır yasal bir düzenleme olarak bulunmasına rağmen çeşitli sebeplerle uygulanmamış veya eksik uygulanmış bir yerel kamu geliri olarak kalmıştır (Arslan, 2014: 129).

2464 sayılı Kanunla, harcamalara katılma paylarının tahakkuku için, hizmetin tamamlanarak halkın istifadesine sunulmuş olmasından sonra yapılacağı ve tahsilinin de iki yıl içinde dört eşit taksitte olacağı belirtilmiştir. 1985 yılında Kanunda yapılan değişiklikle belediye yaptığı harcamaların ancak 1/3'ünü hizmet götürdüğü ilgililerden tahsil edilebilir maddesi, tamamı olarak değiştirilmiş, ancak aynı husus 2462 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun Harcamalara Katılma Payları ile İlgili Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte 1/3 olarak kalmıştır. Uygulamada bazı belediyeler harcamalara katılma payını ya hiç uygulamamakta ya da uygulamakla birlikte, kanunun öngördüğü şekilde yürütmemektedir (Yılmaz, 2008: 84).

1.2.4. Diğer Öz Gelirleri

Belediye gelirleri içerisinde vergi gelirleri, harç gelirleri ve harcamalara katılım payı gelirleri yanı sıra ücret gelirleri, müze giriş ücretleri ile madenlerden belediye payı, ticari gelirleri, taşınır ve taşınmazlardan elde ettiği sermaye gelirleri yanı sıra ceza gelirleri ve faiz gelirleri de bulunmaktadır. Belediyelerin elde ettikleri bu gelir kalemleri diğer gelirler başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte belediyelerin diğer gelir kalemleri içerisinde alacaklardan tahsilatlar ve diğer çeşitli gelirleri ile özel kişi ve kurumlardan elde ettikleri bağış ve yardım gelirlerini sıralamak mümkündür.

Belediyelerin diğer öz gelirleri başlığı altında bulunan gelir kalemleri vergi ve harçlardan elde ettikleri gelirlere nazaran daha fazla kontrol yetkisine sahip oldukları gelir kalemleridir. Bununla birlikte vergi, harç ve harcamalara katılma payından elde edilen gelirlerin aksine sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmamaları dolayısıyla belediye gelirlerinin değerlendirilmesinde öz gelirler içerisinde sahip oldukları payın büyüklüğü, gelirlerinin istikrarı açısından önemli bir parametre sunabilmektedir.

1.3. Merkezi Transferlerden Elde Edilen Gelirler

Merkezi transferlerin çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki gelir kaynaklarının önemli bir kısmını merkezi idarenin elinde bulundurmasıdır. Bunun yanında merkezi idareler gelir esnekliği yüksek bir takım kaynakları da ellerinde bulundurmaktadırlar. Yerel kamusal mallara olan talebin gerek kentleşme gerekse nüfus artışları dolayısıyla hızla artması, merkezi idare tarafından yerel yönetimlere

kaynak transferi yapılmasını gerektirmektedir. Yerel yönetimlere yapılan kaynak transferinin ikinci nedeni yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerin yaydığı dışsallıklardır. Bir başka ifadeyle, bu yönetimlerin sundukları hizmetlerin bazıları genel toplum yararını ilgilendirebilmektedir. Yerel yönetimlere yapılan transferlerin bir diğer nedeni, yerel kamusal hizmetlerden bazılarının bütün yerel yönetimlerde asgari düzeyde sunulması ihtiyacıdır. Bazı yerel yönetimler mali bakımdan diğer yönetimlerle eşit seviyede olmayabilir. Ancak sunulması gereken hizmetin özelliği mali bakımdan zayıf durumda olan yönetimlere kaynak transferi yapılmasını gerekli kılmaktadır. Transfer uygulamasının bir başka nedeni, bir takım hizmetlerin sunumunun merkezi idare tarafından özendirilmesi gerekmektedir. Sosyal tesisler, halk kütüphaneleri ve müzeler gibi hizmetlerin sunulması merkezi idare tarafından özendirilmelidir. Zira bu tip hizmetleri sunmaya yanaşmayan yerel yönetimler olabilir (Vural, 2014: 54, 55).

Türkiye’de merkezden belediyelere mali transferlerin tarihi 1981 Öncesi Dönem, 1981-2008 Dönemi, 2008-2014 Dönemi (Sağbaş, 2010: 146) ve 2014 Sonrası Dönem olmak üzere dört dönemde incelenebilir.

Belediyelere mali transferlerde 1981 öncesi dönemde belediyelere mali transferler çeşitli merkezi vergilerden paylar şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde çeşitli zamanlarda yapılan değişikliklerle birlikte, emlak vergisinin %45’i, gümrük vergisinin %15’i, motorlu taşıtlar vergisi ve trafik cezalarının %11’i, akaryakıt tüketim vergisinin %8’i, gelir vergisinin %5’i, kurumlar vergisinin %5’i, sigara, alkol ve çay üzerinden alınan verginin %2’si, reklam harçlarının %1’i menşe ilkesine göre belediyelere mali transfer olarak aktarılmıştır (Sağbaş, 2010: 146, 147).

Belediyelere mali transferlerde 1981-2008 Dönemi 2 Şubat 1981 tarih ve 2380 sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanunla başlamıştır. Bu dönemde genel bütçe vergi gelirleri toplamı üzerinden belediyelere, nüfus kriteri göre, %9,25 oranında pay verilmesi öngörülmüştür. Ancak uygulamada, bütçe kanunlarına konulan hükümler ve diğer kanunlarla %5 ile %9,25 arasında değişen çeşitli oranlar ortaya çıkmıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 302).

Belediyelere mali transferlerde 2008-2014 Dönemi 2 Temmuz 2008 tarihinde çıkarılan 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanunla başlamıştır. Kanunla pay dağıtımına esas teşkil eden havuz genişletilerek, pay dağıtım oranı ve dağıtım kriteri değişmiştir (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 302). Ayrıca yapılan yeni düzenleme ile belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılacak paylara ilaveten denkleştirme ödeneği de değiştirilmiştir.

Buna göre genel bütçe vergi gelirlerinin hesaplanmasına 2008 öncesi dönemde vergi iadeleri, petrol ürünleri, özel tüketim vergisinin tamamı, motorlu taşıtlar özel tüketim vergisinin %28’i, alkollü gazlı içecek özel tüketim vergisinin %60’ı, özel iletişim vergisinin tamamı, özel işlem vergisinin tamamı, şans oyunları vergisinin tamamı genel bütçe vergi gelirleri toplamından çıkarılıp kalanın %6’sı belediye payı olarak ayrılmaktaydı (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 4). 2008 yılı sonrasında yapılan düzenlemeler sonucunda, belediyelere dağıtılacak pay, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamından, sadece vergi iadeleri düşüldükten sonra kalan net tutar üzerinden hesaplanmaktadır (Kızıler ve Çetinkaya, 2015: 159). Ayrıca 2008 yılı sonrasında yapılan düzenleme ile denkleştirme ödeneğinin siyasi kriterlerden uzaklaştırılarak nesnel kriterlere dayandırılması sağlanmıştır.

Belediyelere mali transferlerde 2014 sonrası dönem 12 Kasım 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile başlamıştır. Buna göre 6360 sayılı Kanun, 5779 sayılı Kanunun ikinci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında değişiklik yapmış, bu değişikliklerle ilgili hükümler 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden sonra yürürlüğe girmiştir.

Bu çerçevede 6360 sayılı Kanunun 25. maddesi ile 5779 sayılı Kanundaki belediyelere aktarılacak pay oranı ile büyükşehir belediyelerine aktarılacak pay havuzu ve pay oranında değişiklik yapılmıştır. Buna göre büyükşehir belediyeleri, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamı üzerinden büyükşehir ilçe belediyelerine ayrılan payların belirli bir oranında pay almaları yanı sıra, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa ekli (I) sayılı listede yer alan mallardan tahsil edilen ÖTV hariç olmak üzere, büyükşehir belediye sınırları içinde yapılan genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamının belirli bir yüzdesini pay olarak alacaktır. ÖTV Kanununun (I) sayılı listesinde petrol ve doğalgaz ürünleri bulunmaktadır (Akçe, 2014: 43-44).

1.3.1. Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Aktarılan Paylar

Türkiye’de 1981 yılına kadar merkezi idare vergilerinin bazılarının ayrı bir fonda toplanıp nüfus esasına göre bölüştürülmesi sistemi uygulanmış, ancak sonra, 2380 sayılı Kanun çıkartılarak bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bu Kanun ile belediye finansmanında değişiklik yapılmış ve bazı vergilerden değişik

oranlarda pay aktarılması yerine, belediyelere genel bütçe vergi gelirleri üzerinden belli oranlarda pay aktarılması yöntemi kabul edilmiştir (Uzun, 2012: 42).

Aşağıda yer verilen Tablo-4’de ülkemiz belediyelerine mali transfer sisteminde 2380 sayılı Kanun, 5779 sayılı Kanun ve 6360 sayılı Kanun çerçevesinde öngörülen düzenlemelere belediye türleri itibariyle yer verilmiştir.

Tablo 4: 1981 Yılından Günümüze Belediyelerde GBVG Paylarına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Büyükşehir Belediyelerinin GBVG Payları		
2380 sayılı Kanuna Göre	5779 sayılı Kanuna göre	6360 sayılı Kanuna Göre
Büyükşehir belediyelerinin sınırları içinde toplanan GBVG’ nin (pay dağıtım havuzuna dahil edilenler) %5’inin %75’i doğrudan verginin toplandığı büyükşehir belediyesine, %25’i nüfusa göre dağıtılmaktaydı.	İl sınırları içindeki vergi gelirinin %5’inin %70’ini doğrudan verginin toplandığı büyükşehir belediyesine, %30’unu nüfusa göre dağıtmaktadır.	İl sınırları içindeki vergi gelirinin %6’sının %60’ını doğrudan verginin toplandığı büyükşehir belediyesine, kalan %40’ının ise %70’ini nüfus esasına göre, %30’unu yüzölçümüne göre dağıtmaktadır.
Büyükşehir ilçe belediyelerinin GBVG’ den (pay dağıtım havuzuna dahil edilenler) aldığı payın %35’i büyükşehir belediyelerine aktarılmaktaydı.	İlçe belediyelerinin GBVG tahsilat toplamından nüfus esasına göre aldıkları payın %30’u ilgili büyükşehir belediyesine aktarılmaktadır.	İlçe belediyelerinin GBVG tahsilat toplamından nüfus ve yüzölçümü esasına göre aldıkları payın %30’u ilgili büyükşehir belediyesine aktarılmaktadır.
Büyükşehir İlçe Belediyelerinin GBVG Payı		
2380 sayılı Kanuna Göre	6360 sayılı Kanun Öncesi	6360 sayılı Kanun Sonrası
GBVG’ nin (pay dağıtım havuzuna dahil edilenler) %2,47’si ilçe belediyeleri arasında belediye nüfusuna göre dağıtılmakta idi.	Türkiye genelindeki genel bütçe vergi gelirlerinin %2,50’si büyükşehir sınırları içindeki ilçe belediyeleri için ayrılmaktadır. %2,5’lik bu pay nüfus esasına göre büyükşehir ilçe belediyelerine aktarılmaktadır. Hesaplanan tutardan %30’luk pay büyükşehir belediye payı ayrıldıktan sonra kalan miktar büyükşehir ilçe belediyelerinin hesabına İlbank A.Ş. tarafından aktarılır.	Türkiye genelindeki genel bütçe vergi gelirlerinin %4,5’i büyükşehir sınırları içindeki ilçe belediyeleri için ayrılmaktadır. %4,5’lik bu payın %90’ı nüfus esasına göre kalan %10’u yüzölçümüne göre büyükşehir ilçe belediyelerine aktarılmaktadır. Hesaplanan tutardan %30’luk büyükşehir belediye payı ayrıldıktan sonra kalan miktar büyükşehir ilçe belediyelerinin hesabına İlbank A.Ş. tarafından aktarılır.
Büyükşehir Dışındaki Belediyelerin GBVG Payı		
2380 sayılı Kanuna göre	6360 sayılı Kanun Öncesi	6360 sayılı Kanun Sonrası
GBVG toplamının (pay dağıtım havuzuna dahil edilenler) %6’sı büyükşehir dışındaki belediyeler için nüfus kriterine göre dağıtılmıştır.	Türkiye genelindeki genel bütçe vergi gelirlerinin %2,85’i büyükşehir dışındaki belediyeler için ayrılmaktadır. Bu payın; %80’i nüfus, %20’si gelişmişlik endeksine göre büyükşehir sınırları dışındaki belediyelere dağıtılmaktadır.	Türkiye genelindeki genel bütçe vergi gelirlerinin %1,5’i büyükşehir dışındaki belediyeler için ayrılmaktadır. Bu payın; %80’i nüfus, %20’si gelişmişlik endeksine göre büyükşehir sınırları dışındaki belediyelere dağıtılmaktadır.

Kaynak: (Arıkboğa, 2016: 283, 84; Ulusoy ve Akdemir, 2017: 352; Ulusoy ve Akdemir, 2010: 130).

Yukarıda yer verilen Tablo 4’den de anlaşılacağı üzere, 6360 sayılı Kanun ile merkezi idare vergi gelirlerinden, büyükşehir belediyelerine, büyükşehir kapsamındaki ilçe belediyelerine ve diğer belediyelere olmak üzere üç ayrı kategoride pay ayrılmıştır. Buna göre büyükşehir belediyelerine öncelikle kendi sınırları içinde merkezi idarece tahsil edilen vergi gelirlerinin %6’sı verilmektedir. Bir büyükşehir belediyesi bu gelirin %60’ını doğrudan almaktadır. Gelirin kalan %40’ı bir havuzda toplanmakta ve toplanan bu gelirin %70’i büyükşehir belediyelerinin nüfusuna; kalan %30’u büyükşehir belediyelerinin yüzölçümüne göre yeniden dağıtımına tabi tutulmaktadır. Büyükşehir ilçe belediyelerine merkezi idare tarafından tahsil edilen vergi gelirlerinin %4,5’i tahsis edilmektedir. Bu payın %90’ı bu belediyelerin nüfusuna, kalan %10’u belediyelerin yüzölçümüne göre dağıtılmaktadır. Ancak, ilçe belediyesine düşen gelirin sadece %60’ı kendisine, %30’u bağlı olduğu büyükşehir belediyesine, %10’u su idaresine verilmektedir (TBB, 2015: 46, 47).

Diğer belediyelere merkezi idare tarafından tahsil edilen vergi gelirlerinin %1,5’i tahsis edilmektedir. Bu payın, %80’i beldenin nüfusuna, %20’si sosyal ve ekonomik gelişmişlik endeksine göre dağıtılmaktadır (TBB, 2015: 46, 48).

İyi düzenlenmiş bir mali transfer sisteminin mali özerklik, mali eşitlik, kaynak dağılımında etkinlik, öngörülebilirlik, basitlik, hesap verebilirlik, şeffaflık ve teşvik edicilik şeklinde sıralanan bir takım özelliklere sahip olması beklenir. Mali özerklik açısından transferlerin koşullu veya koşulsuz olarak verilmesi belediyelerin mali özerkliğinde belirleyici olmaktadır. Ülkemizde belediyelere GBVG’ den aktarılan payların kullanım alanı belirtilmediği için koşulsuz transfer niteliğindedir ve belediyeler bu gelir kalemlerinin kullanımı konusunda tamamen serbesttirler (Uzun, 2012: 43, 44). Bu bakımdan Türkiye’de

6360 sayılı Kanunun öngördüğü transfer sisteminin gelirleri serbestçe harcaıyabilmeleri konusunda belediyelere mali özerklik sağladığı ifade edilebilir.

Transfer sistemi içerisinde GBVG’ den aktarılan paylar mali eşitlik kriteri açısından değerlendirildiğinde, dikey mali eşitlik ve yatay mali eşitlik önem arz eder. Dikey eşitsizlik, merkezi yönetim kaynakları ile yerel yönetim kaynakları arasında ortaya çıkan açıktır. Yatay eşitsizlikler; yerel yönetimler arasında farklı mali kapasitelerin ortaya çıkmasında söz konusu olmaktadır. Dikey mali eşitlik; yerel idarelerin harcama ihtiyaçlarının her bir hizmet düzeyinde tek tek belirlenmesi ve yerel idarelerin bu ihtiyaçları karşılayacak mali kapasitelerinin hesaplanmasını gerektirmektedir. GBVG’ den aktarılan paylar aracılığıyla belediyelerin mali kapasite-harcama ihtiyaçları arasındaki fark kapatılabilecektir. Yatay mali eşitlik, mali transferlerin daha yoksul bölgelere dağıtılmasını gerektirir. Harcama ihtiyaçlarının ölçülmesinde değişik ülkelerde, demografik kriterler, sosyoekonomik kriterler ve coğrafi kriterler kullanılmaktadır. Mali kapasite ölçümlerinde ise en çok kullanılanlar, makroekonomik göstergeler ve temsili vergi sistemidir. Ülkemizde GBVG’ den aktarılan payların hesaplanmasında mali kapasite ve mali ihtiyaca yönelik bir kriterin bulunmaması buna karşın harcama ihtiyaçlarının belirlenmesinde büyük ölçüde nüfus kriterinden faydalanılması eleştirilmektedir. Dağıtım formülünde yer alan ilçe gelişmişlik endeksi kriteri sosyoekonomik bir faktör olarak ele alınabilir. Fakat söz konusu gelişmişlik endeksi mali transfer sistemi göz önüne alınarak hazırlanmadığı için belediyelerin mali kapasite ve ihtiyaçlarını da göz önüne almamaktadır (Uzun, 2012: 47, 48).

Ülkemizde GBVG’ den aktarılan paylar önceden belirlenmiş bir formüle göre dağıtıldığından ve dağıtım formülünde objektif kriterler kullanıldığından, transfer sisteminin şeffaflık özelliğini bir ölçüde karşıladığını söylemek mümkündür. Ayrıca paylar, sabit bir formüle dayandığından, payların dağıtımında merkezi idarenin keyfi uygulamalarına karşı bir engel oluşturulmuştur denilebilir (Uzun, 2012: 53). Bu durum sistemin basitlik ve öngörülebilirliğini de arttırmaktadır.

Tüm bu olumlu özelliklerine rağmen transfer sistemi düzenlemelerinde uygun bir teşvik düzeni kurulmadığı zaman belediyelerin öz gelirlerini artırma gayreti içine girmedikleri, harcama ihtiyaçlarını gelir kısıtından bağımsız planlama eğilimine girdikleri unutulmamalıdır. Bunun önüne geçmek için transfer sisteminin öz kaynaklarını artırma yönünde belediyeleri teşvik edici unsurları bulunmalıdır. Yani vergi gelirlerinde diğer belediyelere kıyasla daha fazla bir artış sağlayan belediyeye daha fazla transfer ödemesi yapılmalıdır (Vural, 2014: 56). Teşvik edicilik açısından değerlendirildiğinde GBVG’ den belediyelere aktarılan pay dağıtım sisteminde belediyelerin kendi öz gelirlerini arttırmalarını sağlayacak ve hizmet sunumunda kalite sağlayacak kriterlerin yer almadığı görülmektedir.

1.3.2. Denkleştirme Ödeneği

2008 yılı öncesi, Maliye Bakanlığı tarafından yerel yönetimlere Bakan onayı ile “Mahalli İdarelere Yardım Ödeneği” adı altında konulan ödenekten yapılan karşılıksız yardımlar 5779 sayılı Kanunla, denkleştirme ödeneği altında yeniden düzenlenmiştir. 2008 yılı öncesi dönemde uygulamada, ödeneğin dağıtılması belirli ölçüde bağlı değil iken 5779 sayılı Kanun ile bu transferlerin hesaplanması ve dağıtım esasları yasal bir zemine kavuşturulmuştur (Arıkboğa, 2016: 283). 2008 yılı öncesinde, vergi gelirleri tahsilatından yerel yönetimlere aktarılan paylara ilave olarak, Maliye Bakanlığı bütçesine konulan ödenekten nüfusu 50 binin altındaki belediyelere yardım yapılmakta; Maliye Bakanlığı bütçesine konulan bu ödeneğin dağıtımına ilişkin yazılı bir kriter belirlenmemiş idi. Bu durum da öngörülen kaynağın belediyelere dağıtımının, idarenin takdirine bağlı olmasına sebep olmakta idi (Kesik, 2005: 91).

Denkleştirme ödeneği, 5779 sayılı Kanunla genel bütçe vergi gelirleri toplamının %0,1’i olarak belirlenmiştir. Maliye Bakanlığı, bu ödeneği, Mart ve Temmuz aylarında, İller Bankası hesabına aktarmak suretiyle, iki eşit taksit halinde dağıtmaktadır. Kanunla, 2008 yılındaki düzenlemeye göre, denkleştirme ödeneğinin %60’ının nüfusu 5.000’e kadar olan belediyelere, %40’ının ise nüfusu 5.000-9.999 arasında olan belediyelere eşit şekilde dağıtılması öngörülmüştür. Buna göre denkleştirme ödeneğinin amacı küçük ölçekli belediyelerin mali yapılarının güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Ancak bu uygulama nüfusu 5.000’in altında olan belediye sayısı 5.000-9.999 arasında olan belediyelerden sayıca fazla olması nedeniyle, yatay dengesizliği arttırıcı yönde olmuştur (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 305).

Bununla birlikte 5779 sayılı Kanunla, denkleştirme ödeneğinin, %30’unun, beş yıl süreyle, belediyelerin kentsel ihtiyaçlarının karşılanması için İller Bankasının yükümlülüğü altında bulunan; harita, imar planı, içme suyu, atık su, katı atık, deniz deşarjı, proje ve yapım işlerinin finansmanında kullanılmak üzere, Maliye Bakanlığı tarafından iki eşit taksit halinde İller Bankasına aktarılması ve aktarılan ödeneğin bu projeler dışında kullanılmaması öngörülmüştür (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 129). Dolayısıyla 2008 yılından 2013 yılına kadar söz konusu ödeneğin bir kısmı koşullu bir yardım olarak gerçekleştirilmiştir.

6360 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile denkleştirme ödeneğinin %65’i eşit şekilde, %35’i ise nüfus esasına göre dağıtılmaktadır. Buna göre söz konusu tahsisat, mali kapasiteyi ve yerel alt yapı yatırımları

dolayısıyla ihtiyaç duyulan kaynak miktarını dikkate almak yerine, kaynak ihtiyacının belirlenmesinde nüfusu ölçüt alması dolayısıyla eleştirilmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 305).

1.3.3. Belediyelere Koşullu ve/veya Koşulsuz Yardımlar

Yönetimlerarası transferlerin gelir paylaşımı ayağını oluşturan payların yanı sıra, yerel yönetimlere yardım amacıyla, koşullu ya da koşulsuz yardımlar da yapılmaktadır.

Bu yardımlar önceleri, Belediye Fonu, İl Özel İdaresi Fonu, Mahalli İdareler Fonu, Geliştirme ve Destekleme Fonu, Türk Sporunu Teşvik Fonu, Afetler Fonu, Gecekondu Fonu gibi fonlar aracılığıyla yapılmıştır. Ancak, bu fonlar 2000 ve 2001 yıllarında yapılan değişikliklerle kaldırıldığından, yerel yönetimlere yapılan yardımlar, bakanlıklar ile bağlı ve ilgili kurum ve kuruluşlar bütçelerine konulan ödenekler aracılığıyla yapılmıştır. Bu kapsamda DPT Müsteşarlığı, Kültür Turizm Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bütçelerinden yerel yönetimlere yardımlar yapılmıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 128).

Türkiye’de yerel yönetimlere verilen şartlı bağış ve yardımlara; KÖYDES ve BELDES Projeleri çerçevesinde kullanılan ödenekler, Kalkınma Bakanlığı bütçesinden kullanılan ödenekler (Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı ve Sosyal Destek Projesi kapsamında), GAP, KOP, DAP ve DOKAP gibi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlıklarının bütçelerinden kullanılan ödenekler, sokak aydınlatma bedellerinin Hazine’den ödenmesi, belediyelerin katı atık tesisi yapımına sağlanan destekler, atık su arıtma tesisi yapımına sağlanan destekler, atık su arıtma tesislerine enerji desteği örnek olarak verilebilir. 5779 sayılı Kanunla yapılan yeni düzenlemeye göre, bunların dışında artık belediyelere yardım amacıyla, bakanlıklar ile bağlı ve ilgili kurum ve kuruluşların bütçelerine pay, fon veya özel hesap gibi adlarla başka bir ödenek konulamamaktadır.

Bugün, bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarının bütçelerine bağış ve yardım amacıyla ödenek konulamamakla birlikte, genel ve özel bütçeli idarelerin belediyelere şartlı bağış ve yardımları devam etmektedir. Belediyelerin şartlı bağış ve yardım türü gelirleri; genel ve özel bütçeden alınan proje yardımlarının yanı sıra, alt yapı yatırımları için genel bütçeden alınan yardımlar, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlardan alınan yardımlardan oluşmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2017: 306).

2. BELEDİYE GELİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Belediye Öz Gelirlerinin Toplam Gelirine Oranı

Kent nüfusunun artması ve teknolojik gelişmelerin hizmet çeşitliliğini arttırmasına paralel olarak belediyelere yönelik halkın beklentisinde de artış olmaktadır (Agun ve Güler, 2018: s.y.). Özellikle 2004 yılı ve sonrasında yapılan düzenlemeler ile yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarında önemli bir artış sağlanmasına karşın, bu birimlerin öz gelirlerini arttırmaya yönelik düzenlemeler aradan geçen yıllara karşın hala hayata geçirilememiştir. Yapılan düzenleme ile yerel yönetimlerin öz gelirlerinden ziyade, yönetimler arası transferler aracılığı ile elde ettikleri gelirlerin arttırıldığı görülmektedir. Bu durum da belediyelerin mali transferlere olan bağımlılıklarını arttırmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 132).

Aşağıda Tablo 5’de belediyelerin toplam geliri içinde öz gelir ve transfer gelirlerinin paylarına ilişkin gerçekleştirmelere yer verilmiştir.

Tablo- 5: Belediyelerin Öz Gelir ve Transfer Gelirlerinin Toplam Gelir İçindeki Payı (%)

GELİR TÜRLERİ	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Toplam Transfer Geliri	47	46	50	51	51	52	53	52	56	60	59	60
GBVG’ den Aktarılan Pay	46	44	49	50	51	51	52	51	55	58	58	59
Diğer Transferler	1	2	1	1	0	1	1	1	1	2	1	1
Toplam Öz Gelir	53	54	50	50	49	49	47	48	44	40	41	40
Toplam Gelir	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Ekim-Aralık ayı dâhil değildir.

Kaynak: www.muhasibat.gov.tr

Yukarıda yer verilen Tablo 5’e göre 2009 yılına kadar toplam gelirler içinde öz gelirler ve transfer gelirlerinin aldıkları payın yaklaşık olarak yarı yarıya olduğu görülür. Ancak 2010 yılından itibaren söz konusu dağılımın mali transferler lehine bozulduğu; 2017 yılı itibariyle toplam gelirler içinde mali transfer gelirlerinin toplam gelirler içinde aldığı payın %60 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu artışta 2008 yılında ve 2014 yıllarında yapılan yasal değişikliklerin etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte merkezi transferlerle belediye harcamaları arasında bağlantı kurulmadığından iyi mali yönetimi teşvik edici nitelikte değildir. Aksine, belediyelerin mali transferlere olan bağımlılığını arttırdığından yerel özerkliği zedeleyebilecek, yerel vergi çabasını ve gelir elde etme girişimlerini olumsuz yönde etkileyebilecektir (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 133). Bu da belediye harcamalarının yerel vergilerden

bağımsız artmasına dolayısıyla mali özerkliğin zedelenmesinin yanı sıra öz gelir-harcama arasında ilişki kurulamaması sebebiyle yerel hesap verebilirliği olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Bu durum literatürde Flypaper Effect (Sinek Kâğıdı Etkisi) kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavrama göre yerel yönetimlere koşulsuz nitelikte verilen mali transferlerin harcamalar üzerindeki etkisi öz gelirlerdeki artıştan daha büyüktür (Yaş ve Akdoğan, 2013: 53). Dolayısıyla koşulsuz mali transferler flypaper etkisi ile yerel yönetimlerin merkezi transferlere bağımlılığı arttırmakta ve öz gelirlerini artırma gayretlerini düşürmektedir. Sağbaşı ve Saruş (2004: 89) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de mali transferlerin belediyelerin harcamaları üzerindeki etkisinin, öz gelirlerin etkisinden daha çok olduğu kanıtlanmıştır. Belediyelerin mali transferlerindeki artış, belediye harcamalarını öz gelirlerindeki artıştan daha büyük bir katsayıyla etkilemektedir. Bu etki belediyelerin nüfusu ve mali transfer artış oranı arttıkça artmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de merkezi idareden belediyelere aktarılan mali transferlerin belirli bir koşula bağlanmadan verilmesi, dolayısıyla belediyelerin bu transferleri harcama alanlarına karar verme konusunda serbestiye sahip olması, mali özerklik açısından önemli olmakla birlikte; harcama artışı konusunda yarattığı etki ile harcama artışına nazaran harcama kalitesi ve performansı arasındaki ilişki düşünüldüğünde mali transfer sisteminin yeniden düşünülmesi daha önemli hale gelmektedir. Bununla birlikte öz gelirlerin artırılması önerisini değerlendirebilmek için öz gelir bileşenlerinin de ayrıca değerlendirmesi gereklidir. Çünkü öz gelirlerin artırılması hususunda iki faktör öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi yasal düzenlemeler çerçevesinde belediyelerin öz gelirleri üzerindeki kontrol gücü ve yetkisi; ikincisi ise belediyelerin kendilerine tanınan yetkiyi ne etkinlikle değerlendirebildikleridir. İkinci faktörde belediyelerin kurumsal kapasitelerinin yeterliliği yanı sıra aynı zamanda birer siyasi kurum olması da etkili olabilmektedir.

2.2. Belediye Öz Gelir Bileşenleri ve Öz Gelirlerin Arttırılamaması Sorunu

Türkiye’de belediye öz gelirleri vergi gelirleri, harç gelirleri, harcamalara katılma payı, teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, özel kişi ve kuruluşlardan alınan bağış ve yardımlar, gayrimenkul ve menkul değerlerden elde edilen sermaye gelirleri, faiz gelirleri, para cezaları, alacaklardan tahsilatlar ve diğer çeşitli gelirlerden oluşmaktadır. Aşağıda yer verilen Tablo 6’da belediye öz gelir türlerinin öz gelir toplamı içindeki dağılımına yer verilmiştir.

12

Tablo- 6: Belediye Öz Gelir Bileşenlerinin Yüzdesele Dağılımı (%)

ÖZ GELİRLER	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Birincil Nitelikli Gelirler	33	32	33	31	39	38	37	35	36	40	39	39
Vergi Gelirleri	21	19	22	19	25	26	25	23	25	28	27	24
Harç Gelirleri	10	10	9	9	11	9	9	9	8	9	9	11
Harca Katılma P	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
İkincil Nitelikli Gelirler	67	68	67	69	61	62	63	65	64	60	61	61
Teşebbüs ve Mülkiyet G	28	29	29	31	29	27	30	31	24	26	25	26
Bağış ve Yardımlar	1	2	1	1	1	1	2	2	1	2	2	2
Sermaye Gelirleri	17	15	13	9	15	17	14	19	13	17	17	19
Faiz Gelirleri	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Para Cezaları	4	3	4	4	4	3	3	3	3	3	4	3
Alacaklardan Tahsil	3	0	0	5	1	1	2	0	12	1	2	1
Diğer Gelirler	12	17	17	18	10	12	11	9	10	9	9	9
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Ekim-Aralık ayı dahil değildir.

Kaynak: www.muhasabat.gov.tr

Yukarıda yer verilen Tablo 6’ya göre belediye öz gelirleri içerisindeki en önemli pay sırasıyla teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, sermaye gelirleri ve vergi gelirlerine aittir. Bu durum belediyelerin vergi geliri, harç geliri ve harcamalara katılma payından elde ettikleri geliri arttırmama sorunu karşısında diğer gelir kaynaklarına yöneldiğine işaret etmektedir. Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri belediyelerin ticari faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerden oluşurken sermaye gelirleri ağırlıklı olarak gayrimenkullerin satışından veya kiralanmasından elde edilen gelirlerdir. Bu durum belediyelerin temel faaliyet alanlarından uzaklaştıklarına; diğer bir deyişle ticari faaliyetlerine ağırlık verdiklerine işaret etmekle birlikte belediye sınırları içerisinde yaşayan yerel vatandaşlar açısından yerel vergi yükü-hizmet ilişkisinin kurulamamasına yol açacak niteliktedir.

Vergi gelirleri açısından 2009 yılında 2008 yılına nazaran bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bunda 2009 yılında merkezi yönetim bütçe kanunu ile bir yıllık süre ile elektrik ve havagazı tüketim vergisinin genel bütçe geliri hale getirilmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Buna göre 2009 yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanununun 29. maddesinin 9 numaralı bendinde yapılan düzenlemeyle vergi, 1.1.2009 tarihinden itibaren mükelleflerin kurumlar vergisi yönünden bağlı buldukları vergi dairesine yatırılmak durumundadır. Bu

düzenlemeyle Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisini tahsil etme yetkisi bir yıl süreyle belediyelerden alınarak vergi dairesine verilmiş, bu da verginin belediye gelirlerinden çıkarılarak genel bütçe geliri haline getirilmesine neden olmuştur (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 4). Nitekim aşağıda yer verilen Tablo 7’de söz konusu verginin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı 0’dır.

Aşağıda yer verilen Tablo 7’ye göre belediye vergilerinin toplam belediye vergileri içerisinde payı göz önüne alındığında vergi gelirleri içerisinde en önemli vergi türlerinin sırasıyla emlak vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi ile çevre temizlik vergisinin ve reklam vergisi olduğu görülmektedir. Emlak vergisi en önemli belediye vergisi olmasına rağmen istikrarlı bir seyre sahip değildir.

Tablo- 7: Belediye Vergilerinin Toplam Vergi Gelirlerine Oranı (%)

Vergi Gelirleri	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Emlak Vergisi	60	60	60	74	65	69	66	67	71	72	74	71
ÇTV	10	10	9	12	8	8	7	7	5	5	5	5
Haberleşme Vergisi	2	2	2	2	1	1	1	1	1	0	0	0
Elektrik ve Havagazı T.V.	18	18	19	0	18	15	17	19	16	16	13	14
Eğlence Vergisi	3	3	3	4	3	3	2	3	2	2	2	3
Yangın Sigortası V	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
İlan ve Reklam V	5	5	5	6	5	5	5	5	4	4	5	5
Diğer V.	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Vergi Gelirleri	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Ekim-Aralık ayı dahil değildir.

Kaynak: www.muhasibat.gov.tr

Ülkemizde Anayasanın yetkileri kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı hükmü (Md. 73/3, 4) karşısında, Türkiye’deki yerel yönetimlerin kendilerine bazı vergileri toplama yetkisi verilse dahi bunları toplumsal tercihlere uydurabilmesi hususunda (vergi matrahında, oranında, istisna ve muafiyetlerde değişiklik yapabilme gibi) gerekli hukuki tasarruflarda bulunamamaktadır (Tavşancı, 2010: 82). Ülkemizde vergilendirme yetkisinin belediyelere devredilmesi ile ilgili rastlanan yöntem olarak vergi matrahının belediyelerce belirlenmesi gelmektedir. Buna göre Emlak Vergisi matrahının belediyelere bağlı takdir komisyonlarının belirlenmesi söz konusudur (Gerçek, 2010: 26). Emlak vergisinden sağlanan gelirler belediye gelirleri içinde önemli bir paya sahip olsa da istikrarlı olmadığı görülür. Bunda emlak değerlerinin belirlenmesinde yaşanan sorunlar da etkili olmaktadır (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 15).

13

Türkiye’de emlak vergisinin uygulanması sürecinde birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunların en önemlilerinden biri verginin matrahı ile ilgilidir. Emlak vergisinin matrahı taşınmazların vergi değerleridir. Vergi değerini belirleyebilmek için arsa ve arazinin metrekaresi değeri ve/veya binaların normal inşaat maliyet bedellerinin tespit edilmesi gereklidir. Arsa ve metrekaresi değerleri, belediyeler tarafından oluşturulan takdir komisyonları tarafından belirlenmektedir. Binaların ise normal inşaat maliyet bedelleri, Maliye Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca tespit edilmektedir. Bu değerlerin tespitinin, piyasa değerlerinin farklılık göstermesinin temelinde birçok sorunun da varlığı bilinmektedir. Bu sorunlardan bazıları; değerlendirme sürecinde uzman kişilerden yararlanılmaması, bina inşaat maliyet bedellerinin tespitine ilişkin sorunlar, taşınmaz değerlerinin dört yılda bir güncellenmesi, yeniden değerlendirme oranlarının taşınmazların gerçek piyasa değer artışlarını yansıtamaması gibi nedenler gösterilebilir. Ayrıca, emlak vergisi oranlarının vergiye konu olan taşınmazların, niteliğini, konumlarını, bölgelerin gelişmişlik düzeyini, kamusal hizmetlerden yararlanma derecelerini kavramaktan uzak olması, vergi muafiyet ve istisna kapsamının oldukça geniş olması, emlak vergisi gelirlerinin düşük kalmasına yol açmaktadır (Organ ve Çiftçi, 2015: 128). Nitekim emlak vergisi gelirlerinin, belediyelerin vergi gelirleri arasındaki payının yüksek olmasına rağmen, toplam gelirler arasındaki payının düşük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2010 yılında Emlak Vergisi yapılan zammın ve kredi faiz oranlarındaki değişikliklerin etkisiyle konut taleplerinde düşüş emlak vergisinden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki oranının, 2009 yılına kıyasla düşmesine neden olmuştur (Agun ve Güler, 2018: s.y.). Bu düşüşün 2016 yılına kadar sürdüğü gözlenmektedir.

Belediye öz gelirlerini kendi içerisinde ikiye ayırarak değerlendirmek de mümkündür. Birincil nitelikli öz gelirler ki bunlar vergi, harç, katılma payı ve ücretten oluşurken (kullanıcı bedeli), ikincil nitelikli gelirler ise teşebbüs ve mülk gelirleri, kişi ve şirketlerden alınan bağış ve yardımlar ile özel gelirler, faizler ve cezalar ile sermaye gelirlerinden oluşmaktadır (Agun ve Güler, 2018: s.y.). Türkiye’de yerel yönetimlerin öz gelirleri denildiğinde ilk akla gelen yerel vergi, harç, katılma payı ve ücret bedelidir. Bunun dışında yerel yönetimlerin teşebbüs ve mülk gelirleri, özel kişi ve kuruluşlarca yapılan bağış ve yardımlar ve cezalar gibi ikincil nitelikteki gelirleri de bulunmaktadır. Birinci grupta yer alan gelirlerin temel özelliği kesintisiz olarak yerel ihtiyaçlara cevap verebilecek nispeten esnek ve öngörülebilir bir yapıya sahip olmaları ve ödenen vergi ile alınan hizmet ve fayda arasında güçlü bir bağ kurulabilmesidir (Güner, 2006: 70, 71).

Tablo 6’da birincil nitelikli ve ikincil nitelikli gelir kaynaklarının toplam belediye öz gelirlerinden aldıkları paylara ilişkin değerlendirmeler gözlemlenebilir. Tablo 6’ya göre yıllar itibariyle öz gelirler içerisinde ikincil nitelikli gelirlerin payı birincil nitelikli gelirlerden yüksek seyrettiği görülmektedir.

İkincil nitelikli gelir kalemlerinin birincil nitelikli gelir kalemleri ile karşılaştırıldığında öz gelirler içinde daha yüksek bir orana sahip olması birincil öz gelir kaynaklarını artırma yeteneğinden yoksun olan belediyelerin, farklı yollardan gelir elde etme arayışının bir sonucudur (Güner ve Yılmaz, 2006: 86).

Nitekim ülkemizde belediyelerin öz gelirlerini oluşturan vergi, resim, harç ve harcamalara katılma paylarının oran ve sınırları kanunla tespit edilmiş olup, bu oran ve sınırlarda değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin vergi, harç ve benzeri zora dayanan yerel gelir kalemleri üzerinde tasarruf yetkilerinin olmaması ve gelir toplama sırasında vergi dairesi yetkilerinden yoksun olmaları gelirleri gereğince denetleyememelerine de neden olmaktadır (Topal, 2004: 122).

Harcamalara katılma payı konusunda ise belediyeler tahsil edecekleri tutarı belirleme konusunda yetkili olmakla birlikte, bu konuda da Belediye Gelirleri Kanunu ile bazı sınırlamalara sahiptir (Arıkboğa, 2016: 298). Harcamalara katılma payının oranı toplam öz gelirler içerisinde oldukça düşük bir orana sahiptir. Bu durumun ortaya çıkmasında harcamalara katılma payına konu olan hizmetlerin belediyelerce ve hizmetten yararlananlarca zorunlu bir hizmet olarak algılanması etkili olmaktadır (Yılmaz, 2008: 87).

3. BELEDİYE ÖZ GELİRLERİNİN ARTTIRILMASINA İLİŞKİN ÖNERİLER

3.1. Mali Transfer Sisteminin İyileştirilmesi

Ülkemizde belediyelerin gelir yapısı değerlendirildiğinde merkezi idareden elde edilen transfer gelirlerinin öz gelirlere nazaran toplam gelir içindeki payının giderek arttığı gözlenmektedir. Bu durum yerel ölçekte fayda ve maliyetler eşleştirilemediğinden, hizmet sunumunda merkezi yönetimin önceliklerinin ön plana çıkmasına ve yerel halkın tercihlerinden sapmaların ortaya çıkmasına neden olabileceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir (Akdemir, 2010: 194).

Ülkemizde basit kriterlerle belirlenmiş bir transfer sistemi mevcut olduğu için, sunulan hizmetler de maliyet ve fayda açısından veya kamu yararı/özel amaç ayrımı perspektifinden değerlendirilmeden dikkatsizce verilebilmektedir. Bu durum, yüzünü yerel halka ve öz kaynaklara değil de merkezi yönetime dönmüş bir yerel yönetimler yapısı ortaya çıkarmaktadır. Bunun en önemli sonucu, vergi veren yerel halka karşı ilgili yönetim birimlerinin hesap verebilirliğinin azalması ve transfer sisteminin etkinliğinin zayıflamasıdır. Dolayısıyla, oluşturulacak transfer sistemi, bir yandan yerel yönetimlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösterirken diğer yandan da bu yönetimlerin öz kaynaklarını arttırmalarını teşvik etmelidir. Hizmet sunumunda kaliteyi ve kamu yararını dikkate almadan hazırlanmış bir transfer sistemi de doğal olarak daha iyi yönetim ve öz kaynakların arttırılması konusunda yerel yönetimlere fazlaca bir teşvik sunmamaktadır (Yılmaz ve Beriş, 2006: 110, 114).

Belediyelere pay aktarımında nüfusun dominant kriter olarak kullanılması (Sağbaş, 2010: 150) sistemin mali transfer sisteminin basitliğini ve öngörülebilirliğini arttıran bir durum olarak ortaya çıkmakta ve merkezi idareden elde edilen gelirlerin kullanım yerlerinin belirli bir şarta bağlanmaması belediyelerin mali özerkliği ile ilişkilendirilmektedir. Ancak mevcut mali transfer sistemi yerel hesap verebilirliğin ve dolayısıyla hizmet performansının arttırılmasında yerel vatandaş talebinin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Bu sebeplerle belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılacak payın belirli proje ve programların yerine getirilmesine yönelik karşılıklı yardım şeklinde verilmesi ve bu yardımların belirli bir üst sınıra kadar yerel yönetimlerin yardım konusu proje ya da programa yaptığı katkı ile eşleştirilmesi önerisi (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 137) yanı sıra payın belediye hizmet performansı, işlem maliyetleri gibi diğer kriterlere bağlantı kurularak dağıtılması; belediyelerin hizmet performansını da göz önüne alarak öz gelirlerini arttırmayı teşvik eden bir mali transfer sistemi açısından önemlidir. Bu da mali transfer sisteminin kurulmasında ve işletilmesinde belediyelerin çok yönlü olarak, mali ve idari kapasitelerini de kapsayacak şekilde, izlenmesini ve değerlendirilmesini gerektirir. Ancak bu sayede mali transferlerin belediyelere dağıtımında belediyeler arasında hizmet maliyet farklılıklarının, değişken nüfus farklılıklarının, hizmet ve mali performans farklılıklarının göz önüne alınabilecek ve dolayısıyla yerel hesap verebilirlik arttırılabilecektir.

3.2. Belediyelere Vergilendirme Yetkisinin Verilmesi

Belediye öz gelirlerinin arttırılmasında ortaya çıkan önerilerden bir tanesi yerel yönetimlere vergilendirme yetkisinin verilmesidir. Üniter devletlerde yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisi, devletin anayasasında bu konuda bir düzenleme olmasına bağlıdır.

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda belediyeler için 6 adet vergi ve 13 adet harç öngörülmüştür. Vergi ve harçlardan maktu olarak düzenlenenler için alt ve üst limitler konulmuş, bu limitler arasında miktar tespit etme yetkisi; vergiler ve harçlarda Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Anayasa Mahkemesinin 29.12.2011 tarih ve esas sayı 2010/62, Karar Sayı 2011/175 sayılı kararı ile Belediye Gelirleri Kanununun 96. maddesinin B fıkrasında belediye meclislerine tanınan yetki Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin kararı çerçevesinde 6487 sayılı Bazı Kanunlar ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile yapılan düzenlemeyle Belediye Gelirleri Kanununda yer alan bütün vergi ve harçlar için, Kanunda en az ve en çok miktarları gösterilen vergi ve harç tarifelerinin Bakanlar Kurulunca tespit edilmesi sağlanmıştır (Acar ve Aydın, 2015: 2).

Bu çerçevede belediyelerin tarife belirleme konusundaki yetkileri, kanunda belirtilen bazı vergilerde (ilan ve reklam vergisi, biletle girilmesi zorunlu olmayan yerlerden alınan eğlence vergisi) belediye meclisinin aldığı kararla öneride bulunulması ya da emlak vergisinde vergi takdir komisyonlarına katılarak vergi değerinin belirlenmesine katılım sağlanması yoluyla çok sınırlı ölçüde ortaya çıkmaktadır (Arıkboğa, 2015: 8, 9).

Belediye Gelirleri Kanununun belediye meclislerine alt ve üst limitler içerisinde yetki veren 96/B fıkrası ile Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının, “yerel makamların mali kaynaklarının en azından bir bölümünün oranlarını kendilerinin kanunun koyduğu sınırlar dahilinde belirleyebilmesi” hükmünü içeren 9/3 fıkrası arasında bir paralellik bulunmaktaydı. Ancak Anayasa Mahkemesinin iptal kararı, bu olanağı ortadan kaldırmıştır. 1982 Anayasasının 90. maddesine göre usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi sebebiyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır. Bu durumda uluslararası sözleşme hükmü ile 1982 Anayasası düzenlemesi arasında uyumsuzluk ortaya çıkmış bulunmaktadır (Öz, 2012: 83).

Türkiye’de belediyelerin öz kaynakları ile bütçe yapabilmesi, vergi koyma ve toplama yetkisine sahip olabilmesi, belediye gelirleri kanununda yer alan vergi ve benzeri mali yükümlülüklerle bağlı tarifelerin zaman içinde değer yitirmesini önlemek için belediye meclislerinin de tarife düzenleme yetkisine sahip olabilmesi ve kanunla belirlenecek ölçü ve alanlarda vergi, resim, harç, katılma payı koyabilmesi yönünde yetkili kılınması gerekmektedir. Belediyelere kanun ile belirlenecek böyle bir yetki, belde halkına değişik düzeyde hizmet-vergi taahhüt eden alternatif programlardan birini seçme imkânı da sağlayacaktır. Bunun demokratik bir katılmaya zemin hazırlaması dışında özellikle belediyelerde vergi kaynağının büyük ölçüde harekete geçirilmesine katkısı mümkün olacaktır. Ayrıca, yerel vergilerin, mümkün olan durumlarda maktu olarak değil de nispi olarak belirlenmesi gerektiği, mümkün olmayan durumlarda ise yasa ile belirlenecek üst sınır değerlerinin bir fiyat göstergesine bağlanarak, fiyatlarla birlikte hareketine imkân sağlanması gerektiğini önerilmektedir (Tekeli, 1992: 49, 50; Tavşancı, 2010: 87, 88).

3.3. Alternatif Gelir Kaynaklarının Sağlanması

Belediye öz gelirlerinin arttırılmasında öne çıkan önerilerden bir diğeri Motorlu Taşıtlar Vergisinin (MTV) belediyelere bırakılması ya da hiç değilse MTV’ den belediyelere yüksek oranda bir pay verilmesidir (Tavşancı, 2010: 89; Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 15). Aslında 1963 tarihli MTV Kanunu, bu vergiyi bir merkezi idare vergisi olarak kabul etse de bu vergi gelirinden mahalli idarelere pay verilmesini hüküm altına almıştır. Buna göre Kanunun mülga 17. maddesine göre MTV’ den tahsil edilecek yıllık gelir tahmini üzerinden belediyelere %11, il özel idarelerine %3 oranında pay verilmek üzere Maliye Bakanlığı bütçesine konacağı belirtilmekteydi. Ancak bu hüküm 1981 yılında kabul edilen Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun ile yürürlükten kaldırıldı. Bu olumsuzluğuna rağmen MTV’ den ilgili idarelere dolaylı bir şekilde pay verilmiştir. 5779 sayılı Kanuna göre de MTV’ den belediyelere yine dolaylı da olsa pay verildiğini söylemek mümkündür. Bu önemli bir gelişme olmakla birlikte kanun koyucunun, 1963-1981 yılları arasında davrandığı kadar cömert davranmadığı söylenebilir (Demirbaş ve Çetinkaya, 2010: 120, 121).

Türkiye’de MTV merkezi idare tarafından toplanmaktadır. Oysa Almanya, Japonya gibi ülkelerde yerel vergi kaynaklarındandır. Olması gereken bu verginin de Türkiye’de yerel bir vergi kaynağı olması ve toplanacak gelirlerin sadece yol ve benzeri işlerde kullanılmasıdır. Verginin belediyelere bırakılması önerimizin nedeni şehir içi yolların daha çok yerel taşıtlar tarafından kullanılması ile beraber taşıtların çevreye verdikleri zararları (egzoz gazı, gürültü, vs.) yöre insanlarının direk hissetmeleridir. Bu verginin yerle bırakılması ile yerel halk hizmetin sunumundan doğrudan belediyeyi muhatap alacak ve yerel yolların daha kaliteli, çevrenin daha sağlıklı olabilmesinde hesap sorma anlayışı etkisini gösterecektir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 15).

MTV’ den belediyelere önemli derecede pay verilmesi ya da bu verginin bir belediye öz geliri haline getirilmesi istenen bir durum olmakla birlikte hayata geçirilememektedir. Demirbaş ve Çetinkaya (2010: 122) tarafından yapılan 2006-2008 dönemini kapsayan çalışmada MTV’ nin tak başına bütün belediye vergi gelirlerinin neredeyse tamamına yakın gelir getirici özellikle olduğu ortaya konmuştur. Ancak MTV’ nin gelir arttırıcı özelliğinin, olağanüstü dönemlerde, merkezi idare açısından bu verginin önemini arttırdığı bilinmektedir (bkz. Demirbaş ve Çetinkaya, 2010: 119).

Belediye ve mücavir alanlar içinde gelir ve kurumlar vergisi ödeyen ticari, sınai ve serbest meslek faaliyetinde bulunan gerçek ve tüzel kişilerden tahsil edilen ve o şehirde oturanların, belediye hizmetlerinden faydalananların o şehre, gelirleri oranında katkıda bulunmaları amacını taşıyan meslek vergisine yeniden sahip olması, bu verginin yeniden ihdas edilmesi ve yönetimin belediyelere bırakılması gerekmektedir.

Bununla birlikte belediyelere konaklama vergisi adı altında vergi oluşturabilme ve üzerinde tasarruf yapabilme olanağı tanınmalıdır. Bu verginin, belediye ve mücavir alanlar içindeki otel, motel, pansiyon gibi yerlerde geçici ikamet edenlerden yatak bedeli üzerinden belli oranda vergi alınabilmesi mümkündür. Böylece her türlü hizmeti götüren belediyeye, geçici ikamet edenlerin katkısı olabilir.

Ayrıca imar faaliyetleri sonucu artan değer için en çok alınabilecek tutarın belli edildiği bir verginin konulabilmesi mümkündür (Tavşancı, 2010: 89). Şehirleşme rantı, belediyelerin ulaşım, eğitim, bayındırlık, sosyal ve kültürel hizmetler, çevre düzenlenmesi, kentsel dönüşüm projeleri gibi fonksiyonlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış gelir kaynağı olduğu için belediyeler bu kaynağı etkin olarak kullanabilmelidir. Belediyelerin mali özerkliği bağlamında değer artış vergisi veya şerefiye uygulamalarının etkin bir hale getirilmesiyle, kentsel rantlar belediyelere ve topluma aktarılırken, belediyeler önemli bir gelir kaynağına kavuşturulmuş olacaktır (Türkoğlu, 2012: 305).

Kentsel rant kavramı merkezi ve yerel yönetim politikaları çerçevesinde kent planlamasında yaşanan dönüşüm çerçevesinde meydana gelen değişimleri içermektedir. Kentsel rant, emek ve sermaye kullanımı olmadan meydana gelen değer artışları ya da kent yaşamı içerisinde olmanın bir sonucu da olabildiği gibi spekülasyondan kaynaklı bir araç da olabilir. Sonuç olarak ortaya bir değer artışı çıkmaktadır. Kentsel rant sadece yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği hizmetler sonucunda oluşmamakta bunun yanı sıra hızlı kentleşme ve nüfus artışı, enflasyon, spekülasyon vb. durumlarda da meydana gelebilmektedir. Örneğin bir belediyenin kent nazım imar planında kentleşme yönünün tayinine yönelik aldığı kararlar bile kentsel rantların ciddi bir şekilde ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bu sebeple yerel yönetimler için yeni bir finansman kaynağı olabilecek olan kentsel rant vergisinin vergi adaletini ve ödeme gücünü de dikkate alacak biçimde formüle edilerek yerel yönetimlerin faydalanabileceği bir kaynak olabilmesinin yolu açılmalıdır (Sakal ve Demirhan, 2015: 412).

3.4. Mali Yönetim ve Denetiminde Etkinliğin Sağlanması

Belediyelerin vergilendirme yetkilerinin ve gelir kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle bütçe tahmininde gelirlerin tahmini, giderlerin tahmininden önce yapılmak durumundadır. Bu nedenle, gelir tahmini yerel yönetim bütçesinin ilk ve en önemli aşaması olarak nitelendirilebilir. Gelir bütçe tahmininin gerçekçi ve doğru şekilde yapılması, yerel yönetimlerin hangi hizmetler için ne ölçüde kaynak ayıracakları konusundaki kararları üzerinde etkili olacaktır. Ülkemizde belediyeler verginin konusu, mükellef sayısı ve vergiyi etkileyen yerel koşullar gibi bilgilere sahip olabilmeleri ve tahsilat ve denetim yetkilerinin kendilerine ait olması gibi nedenlerle öz vergilerden elde edebilecekleri gelirleri daha kolay tahmin edebilme imkânına sahiptir. Ancak, yerel yönetimlerin vergi gelirlerinin oran ve tarifelerini belirleyememeleri, kaynaklarını ihtiyaçlarına göre ayarlamalarını engellemekte ve mali özerkliğini sınırlandırmaktadır (Arıkboğa, 2015: 10, 11).

Bununla birlikte unutulmaması gereken nokta belediye gelirlerinin doğru şekilde yerel topluluğun ihtiyaçları doğrultusunda doğru yerlere harcanabilmesi gereklidir. Kaynakların bu şekilde kullanılmasını destekleyecek iki mekanizma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yerel topluluğun belediye yönetimine ve kararlarına katılmasıdır. Kaynakların yerinde kullanılması konusunda ikinci önemli araç ise denetimdir. Belediyelerde yönetimin performansını ortaya koyan ve idareyi geliştirmeye yönelik tavsiyeler üreten performans denetimine işlerlik kazandırılması belediyenin topladığı gelirlerin nasıl kullanıldığını göstermesi ve belediye yönetiminin başarısını değerlendirme şansı vermesi açısından önemli tamamlayıcı bir etken olacaktır. Bu belediye öz gelirlerinin arttırılması ve halkın hesap sorabilmesi önerisi ile beraber işleyecektir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 16).

SONUÇ

2006-2017 yılları arasında belediye gelirlerini değerlendirmeye alan bu çalışmada belediye gelirleri; i) toplam belediye gelirleri içinde öz gelir-merkezi idareden elde edilen transfer gelirlerinin payı, ii) Öz

gelirlerin birincil ve ikincil gelir olma özelliğine göre payları ve iii) Belediyelerin öz gelirleri üzerindeki kontrol yetkisi ve merkezi transferlerin belediye gelirlerini arttırma/belediye gelirlerini etkin kullanma konusunda teşvik edicilik özelliği bakımından değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirmede Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan belediye bütçe verilerinden ve belediye gelirleri ile yasal düzenlemelerden faydalanılmıştır.

Belediye gelirlerinin bu perspektiften değerlendirilmesi sonucunda belediyelerin toplam gelirleri içinde merkezi idareden elde edilen transfer gelirlerinin öz gelirlere kıyasla artma eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında son dönemde yapılan reformlar çerçevesinde merkezi idareden belediyelere aktarılan payın arttırılmasına ilişkin düzenlemelerin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Oluşan mali transfer sistemi basitlik, öngörülebilirlik, şeffaflık açısından yeterli ve mali transferlerden elde edilen gelirleri harcama serbestisi tanınması sebebiyle mali özerkliği arttırıcı olarak değerlendirilse de belediyelere hizmet sunum etkinliği, yerel hesap verebilirliğin geliştirilmesi, öz gelirlerin arttırılması konusunda motivasyon unsuru barındırmadığı ortaya koyulmuştur. Bu sebeple mali transfer sisteminin teşvik edicilik unsuru da göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilmesi önerisinde bulunulmuştur.

Öte yandan belediye öz gelir bileşenleri değerlendirmeye alındığında belediye öz gelirleri içerisinde ikincil nitelikli olarak değerlendirilen gelirlerin birincil nitelikli öz gelirlere göre daha yüksek bir paya sahip olduğu gözlenmiştir. İkincil nitelikli öz gelirlerin özelliği öngörülebilirlik özelliğinin birincil nitelikli öz gelirlere göre zayıf olması ve yine birincil nitelikli öz gelirlere göre vergi-fayda ilişkisini kuramıyor oluşudur. Bu durum yerel hesap verebilirliğin geliştirilmesi, belediye hizmet etkinliği açısından olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte belediyelerin ikincil nitelikli gelirlerini arttırma çabası birincil nitelikli öz gelirlerin yetersizliğinden kaynaklanıyor görünmektedir. Buna göre ülkemizde mevcut anayasal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde belediyelerin birincil nitelikli olduğu kabul edilen vergi ve harçlar üzerinde kontrol yetkisi oldukça zayıftır. Dolayısıyla bu gelirlerini tarife belirleme yetkileri bulunmadığından arttırma ve yerelde vergi-fayda ilişkisini kurma ihtimalleri zayıftır. Belediyelerin bu gelirlerini arttırma imkânları tahsilat etkinliği ile sağlanabilir. Ancak burada da özellikle beyana dayalı vergilerde, vergi inceleme yetkilerinin sınırlı olması sebebiyle, beyan etmekle yükümlü kurumların beyanını kabul etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Vergi gelirleri içinde en büyük paya sahip emlak vergisi ise vergi değerinin belirlenmesine ilişkin sorunlar yanı sıra söz konusu vergi gelirinin emlak piyasasına duyarlı olması dolayısıyla istikrarlı bir yapıya sahip olamamaktadır. Belediyelerin harcama katılma payları konusunda diğer birincil öz gelirlerine göre yetkileri bulunmakla birlikte bu gelirlerin toplam öz gelirler içinde payının oldukça düşük seyrettiği gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında aynı zamanda birer siyasi kurum olan belediyelerin seçmen algısına öncelik vererek, harcamalara katılma payını tahsil etmede isteksiz davranması ihtimali olduğu varsayılabilir.

Bu sebeplerle çalışmada belediye öz gelirlerinin arttırılması için, kanuni sınırlar çerçevesinde belediyelere tarife belirleme konusunda yetki verilmesi önerisi yanı sıra motorlu taşıtlar vergisi, konaklama vergisi ve rant vergisi alternatif vergi kaynaklarının belediye geliri haline dönüştürülmesi önerilerinde bulunulmuştur.

Bununla birlikte bu çözüm önerilerinin hiç biri tek başına öz gelirlerin arttırılması konusunda yeterli olmayabilir. Bu sebeple, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması gerekmele birlikte, belediyelerde mali yönetimin bir bütün olarak düşünülüp belediyelerin gelir yönetiminde etkinliğin sağlanması çalışmaları yanı sıra belediyelerde harcama yönetimi, denetimi ve raporlanmasına da işlerlik kazandırılması önerisinde bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, F. ve F. Aydın (2015), *Tüm Yönleri ile Belediye Gelirleri Vergiler, Harçlar, Ücretler, Katılım Payları*, 2. Baskı, Ankara: TBB Yayınları.
- Agun, B. H. ve M. Güler (2017), “Büyükşehir Belediyelerinin Gelir Yapılarının Değerlendirilmesi: 2006-2015”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(4), www.yyusbedergisi.com (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- Akbulut, A. ve R. Tekeli (2016), “Mali Özerk Yerel Yönetimlerde Gelir Kaynakları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40(1): 351-369.
- Akdemir, T. (2010), “Yönetimlerarası Görev ve Harcama Tahsisi: Teori ve Türkiye Uygulaması”, (Ed.: F. Altuğ, Ö. Çetinkaya ve S. İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Kitabevi, 151-202.
- Arıkboğa, Ü. (2016), “Türkiye’de Belediyelerin Gelir Yapıları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33): 276-297.
- Arıkboğa, Ü. (2015), “Türkiye’de Yerel Vergi Yönetimi”, *Maliye Dergisi*, 168: 1-19.
- Çetinkaya, Ö. ve T. Demirbaş (2010), Belediye Gelirlerinin Analizi ve Mali Özerklik Açısından Değerlendirilmesi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları*, 53.
- Demirbaş, T. ve Ö. Çetinkaya (2010), “Belediye Gelir Türü Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi Önerisinin Tartışılması”, (Ed.: F. Altuğ, Ö. Çetinkaya ve S. İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Kitabevi, 117-130.
- Falay, N. (1997), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Mali Yapısına İlişkin Eğilimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 6(2): 3-13.
- Gerçek, A. (2010), “Belediye Vergi Türleri ve Analizi”, (Ed.: F. Altuğ, Ö. Çetinkaya ve S. İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Kitabevi, 7-30.
- Güner, A. (2006), “Yönetimler Arası Gelir Bölüşümü: Temel İlke ve Uygulamalar”, (Ed. A. Güner ve S. Yılmaz), *Mali Yerelleşme Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar*, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 61-82.
- Güner, A. ve S. Yılmaz (2006), “Belediye Gelirlerinin Esneklik Analizi”, (Ed. A. Güner ve S. Yılmaz), *Mali Yerelleşme Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar*, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 83- 92.
- Kesik, A. (2005), “Yönetimler Arası Mali İlişkiler ve Türkiye Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(10): 75-103.
- Kızılar, N. ve Ö. Çetinkaya (2015), “Seçilmiş Ülkeler Kapsamında Türkiye’deki Belediyelerin Merkeze Bağımlılıklarının Analizi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(1): 135-65.
- Organ, İ. ve T. E. Çiftçi (2015), “Türkiye’de Emlak Vergisi Uygulamasından Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(4): 127-147.
- Öz, S. (2012), “Anayasa Mahkemesinin Belediye Meclislerinin Vergilendirme Yetkisiyle İlgili Kararına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(4): 63-88.
- Rüzgaresen, C. (2012), “Su ve Kanalizasyon Hizmetleri İçin Alınan Harcamalara Katılım Payları ve Bu Paylar Nedeniyle Tüketici Mahkemelerinde Açılan Davalar”, *Ankara Barosu Dergisi*, 3: 89-122.
- Sağbaş, İ. (2010), “Merkezden Yerel Yönetimlere Mali Transferlerde Yeni Döneme İlişkin Gözlemler”, (Ed. N. Falay, A. Kesik, M. Çak, M. Karakaş), *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Geleceği*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 143-171.
- Sağbaş, İ. ve T. Saruç (2004), “Intergovernmental Transfers and the Flypaper Effect in Turkey”, *Turkish Studies*, 5(2): 79-92
- Sakal, M. ve H. Demirhan (2015), “Yerel Yönetimlerin Gelir Toplama Zorunluluğu, Finans Sorunları ve Yeni Kaynak Arayışları”, (Ed. M. Mecek, M. Doğan ve B. Parlak), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Antalya: Bekad Yayınları, 405-416.
- Tavşancı, A. (2010), “Yerel Yönetimlerin Vergilendirme Yetkisi”, (Ed. F. Altuğ, Ö. Çetinkaya ve S. İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Kitabevi, 63-96.
- Tekeli, İ. (1992), *Belediyecilik Yazıları*, İstanbul: IULA EMME Yayını.
- Topal, A. K. (2004), “Belediyelerin Özgelirlerinin Arttırılmasında Vergilendirme Yetkisi: Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4): 119-133.

Türkoğlu, İ. (2012), “Belediye Gelirleri ve Yeni Bir Gelir Kaynağı Olarak Şehirleşme Rantı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(40): 293-305.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2010), “Yönetimlerarası Transferler: Teori ve Türkiye Uygulaması”, (Ed. N. Falay, A. Kesik, M. Çak, M. Karakaş), *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Geleceği*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 113-141.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2017), *Mahalli İdareler*, Ankara: Seçkin Yayınları, 10. Baskı,

Uzun, A. (2012), “Türkiye’de Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Belediyelere Aktarılan Payların Değerlendirilmesi”, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 1(2): 41-58.

Vural, T. (2014), “Mali Yerinden Yönetim ve Yönetimler Arası Gelir Paylaşımı”, (Ed. M. Sakal, A. Kesik ve T. Akdemir), *Mali Yerinden Yönetim Teori, Kavramsal Açıklamalar ve Türkiye’ye İlişkin Değerlendirmeler*, Ankara: Nobel Yayınevi, 51-84.

Yakar, S. ve İ. O. Gündüz (2014), “Türkiye’de Belediyelerin Vergilendirme Yetkisi: Var Mı Yok Mu İşte Bütün Mesele Bu”, *Sayıştay Dergisi*, 92: 117-141.

Yaş, H. ve U. Akduğan (2015), “Türkiye’de Belediyelere Yapılan Mali Transferlerin Flypaper Effect Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Maliye Dergisi*, 168: 49-68.

Yılmaz, N. (2008), “Bir Otokontrol Sistemi Olarak Belediyelerde Harcamalara Katılma Payı”, *Sayıştay Dergisi*, 71: 75-90.

Yılmaz, S. ve Y. Beriş (2006), (Ed. Ayşe Güner ve Serdar Yılmaz), “Yönetimlerarası Mali Transferler: Teorik Çerçeve ve Türkiye Uygulaması”, *Mali Yerelleşme Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar*, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 95-119.

Yüksel, F. (2003), “Belediye Gelirlerinde Yetersizlikler ve Alternatif Çözüm Önerileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 49-60.

Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 06.02.2018
Kabul Tarihi: 26.07.2018

Research Article
Received: 06.02.2018
Accepted: 26.07.2018

Kaya, E., & Köksal, Y. (2018). Döviz piyasası baskısı ve menkul kıymet piyasaları etkileşimi: BIST 100 üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 21-35.

DÖVİZ PİYASASI BASKISI VE MENKUL KIYMET PİYASALARI ETKİLEŞİMİ: BIST 100 ÜZERİNE BİR İNCELEME

EMİNE KAYA¹, YELDA KÖKSAL²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, döviz piyasası baskısı ve menkul kıymet piyasaları arasındaki ilişkiyi Türkiye için tespit etmektir. Bu kapsamda, ilk olarak Aralık 2005–Kasım 2017 dönemi için döviz piyasası baskı endeksi hesaplanmıştır. Hesaplanan bu baskı endeksi, inceleme döneminde meydana gelen krizlerin, önemli olaylarla gelen değişimlerin, talep ve politika farklılıklarının ortaya çıktığı yılları tahmin etmede başarılı olmuştur. Döviz piyasası baskı endeksi ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki için ise, VAR modeli kurulmuş ve Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, hisse senedi piyasasından döviz piyasası baskı endeksinde doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Hisse senedi piyasasından döviz piyasasına olan bu nedensellik ilişkisi, inceleme dönemi için portföy dengesi yaklaşımının Türkiye için geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Piyasası Baskı Endeksi, Hisse Senedi Piyasası, Portföy Dengesi Yaklaşımı.

Jel Kodları: G12, G17, E30.

AN INTERACTION OF FOREIGN EXCHANGE MARKET STRESS AND SECURITY MARKETS: AN INVESTIGATION ON BIST 100

21

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine relationship between foreign exchange market stress and security markets for Turkey. Within this scope, firstly for December 2005-November 2017 time period, foreign exchange market stress index was calculated. This calculated stress index, has been successful in predicting years in which crisis broke out during research period, changes came with important events, and demand and policy differences emerged. As for the relation between foreign exchange market stress index and stock markets, VAR model was set up and Granger causality analysis was carried out. According to Granger causality analysis results, it was determined that there is unilateral causality relations from stock market to foreign exchange market. This causality relation from stock market to foreign exchange market indicates that portfolio balance approach is valid for research period for Turkey.

KeyWords: Foreign Exchange Market Stress Index, Stock Market, Portfolio Balance Approach.

Jel Codes: G12, G17, E30.

¹Ars.Gör.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, emine.kaya001@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-7035-9241

²Öğr.Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Konaklama İşletmeciliği Bölümü, ykoksal@agri.edu.tr - ORCID: 0000-0001-7781-8220

GİRİŞ

Ulusal ve uluslararası piyasalarda hisse senedi fiyatlarıyla döviz kuru arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde; finansal özgürlüklerde gelişme ve mali piyasalardaki küreselleşmeyle olan serbest kur rejimine geçilmesi, gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalarda yaşanan istikrarın gün geçtikçe artması ve yatırımcıların portföylerini oluşturdukları zaman daha bilinçli kararlar almaları etkili olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerle beraber mali piyasalarda gerçekleşen finansal krizler finansal piyasalarla döviz piyasası ve reel piyasalar arasındaki karşılıklı etkileşimin daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur (Akıncı ve Küçükçaylı, 2016: 128).

Günümüz uluslararası finansal sistemde döviz kuru, faiz oranı gibi makroekonomik göstergelerde belirsizliğin yaşanması, finansal piyasaların artık giderek entegre olması (Delice, 2003: 57) ve yine ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynayan daha esnek döviz kuru düzenlemelerinin kabul edilmesi, zamanla sermaye giriş engellerinin ortadan kaldırılması gibi gelişmeler 1990'lı yıllardan sonra teorik ve ampirik nedenlerden dolayı çok sayıda iktisatçının dikkatini çekmiştir (Nieh ve Lee, 2001: 477-478).

İlk olarak likidite krizi şeklinde meydana gelen sonrasında döviz kurlarını ve piyasaları da etkileyen 1997 yılındaki Asya'da yaşanan ve sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan kriz sonucunda, 1997 yılında yaşanan bu krizi içeren döviz kuru ve hisse senetleri endeks verilerinin kullanılarak, özellikle 2000 yılı ve sonrasında bu alana ilişkin pek çok ampirik çalışmanın yapıldığı gözlemlenmiştir. Tüm dünyayı etkileyen bu krizden, Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye'de yaşanan, bu krizin öncesindeki 1994 krizi ve sonrasında meydana gelen 2001 krizi döviz ve hisse senedi fiyatları üzerinde büyük devalüasyon ve dalgalanmaların olmasına neden olmuştur (Pekkaya ve Bayramoğlu, 2015: 164).

Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içindir. Fakat yapılan çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamasından dolayı daha fazla araştırma yapılmasına gerek duyulmuştur. Bu alanda Türkiye sermaye piyasaları için yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olmasından dolayı bu iki değişken arasındaki etkileşimin incelenmesi daha da önem kazanmıştır (İşcan, 2009: 238).

Bu çalışmada, Aralık 2005–Kasım 2017dönemini kapsayan döviz piyasası baskı endeksi ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki; geliştirilen iki önemli teori olan Geleneksel Yaklaşım ve Portföy Dengesi Yaklaşımı açısından Türkiye için ele alınmıştır. Konuya ilişkin dünyada ve yurt içinde yapılan önemli çalışmalar incelenerek; durumun irdelenmesi adına Türkiye'de döviz piyasası baskı endeksi ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkinin ampirik bulgularına yer verilmiştir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

2007-2009 küresel finans krizi sonrası merkez bankaları açısından finansal piyasalardaki gelişmelerin izlenmesi, düzenlenmesi ve kontrolü önemli ölçüde zorlaşmıştır. Bu nedenle finansal sistemden reel ekonomiye, reel ekonomiden de finansal sisteme artan geri bildirimler ve bunların nasıl gerçekleştiğinin tespit edilmesi önemli ölçüde zorlaşmıştır. Bu durum merkez bankalarının çalışma alanı açısından finansal risklerin belirlenmesi ve izlenmesi amacıyla, finansal baskının ölçülmesini ve baskı endekslerinin geliştirilmesini gerekli kılmıştır (Çamlıca ve Güneş, 2016: 2).

Finansal baskı, en genel ifadeyle sağlıklı işleyen finansal piyasaların ve finansal aracılık faaliyetlerinin sektöre uğraması durumudur. Geçmiş yıllarda finansal baskının yaşandığı periyotlarda; risk ve belirsizlik algılamalarında artış, varlık fiyatlarındaki ani ve sert hareketler, küresel likiditede daralma ve bunlarla ilişkili olarak finansal aracılık faaliyetlerinin etkin bir şekilde gerçekleştirilememesi gibi durumlar gözlemlenmiştir. Bir ülkedeki finansal sistemin maruz kaldığı baskı birçok alt bileşenden meydana gelmektedir.

Finansal baskının alt bileşenleri, farklı dönem ve farklı seviyelerde finansal piyasalar üzerinde baskıya neden olabilmektedir. Ülkeden ülkeye bu baskının seviyesi de değişebilmektedir. Bu kapsamda, dönemler ve ülkeler arasında tutarlı bir karşılaştırmanın yapılabilmesi amacıyla finansal piyasalarda oluşan baskının alt bileşenlerinin tek bir değişkende toplandığı birçok bileşik endeks oluşturulmuştur. En güncel olan endeks, Cardarelli vd. (2010) tarafından geliştirilmiş ülkeler için geliştirilen finansal stres endeksidir. Danninger vd. (2009) tarafından bu endeksin gelişmekte olan ülkeler için olan uyarlaması geliştirilmiştir. Bu kapsamda, finansal stresi ölçme amaçlı çeşitli endeks ve değişkenler kullanılmaktadır. Bu anlamda döviz piyasası baskı endeksi de finansal stres endeksinin alt bileşenlerini oluşturan endekslerden biridir (Elekdag ve Kanlı, 2010: 2).

Döviz piyasası baskısıyla ilgili ilk çalışmayı yapan Girton ve Roper (1977) döviz piyasası baskısını, "İstenilen döviz kuruna ulaşabilmek için piyasaya yapılması gereken müdahalenin hacmi" olarak tanımlamışlardır. Bu çalışmadan esinlenen Tanner (2001) "Yönetilen kur rejimi (dalgalı veya sabit kur sistemleri) altında para arzı ve talebi arasındaki farklılık" olarak döviz piyasası baskısını tanımlayarak; döviz piyasası baskısının

aslında uluslararası döviz rezervi ve döviz değişim oranının iki ana unsuru olduğunu belirtmiştir. Kumah'a (2007) göre ise, döviz piyasası baskısı, ulusal paranın aşırı değer kaybetmesini engellemek için merkez bankalarınca para piyasasına müdahale amacıyla kullanılan bir araçtır (Dayı ve Akdemir, 2016: 153).

Döviz piyasası baskısının daha iyi anlaşılabilmesi için, döviz piyasası ve döviz kuru sistemleri ilişkisinin açıklanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Döviz piyasası baskısının en çok hissedildiği sistemler sabit ve dalgalı döviz kuru sistemleridir. Ulusal paranın likiditesinin yüksek bir para veya hesap birimine bağlandığı sabit döviz kuru sistemi, merkez bankasının müdahalesine her an açık bir sistemdir. Sabit kur sistemi ile ulusal paranın yabancı paraya bağlanması sonucunda, yabancı para biriminin kullanıldığı ülkenin enflasyonu, fiyat istikrarı ve para arz ve talebinde meydana gelen değişim, döviz piyasası baskısını direkt etkilemekte ve sonuçları da sabit kur sistemini uygulayan ülkelere direkt yansımaktadır. Sabit kur sistemi, enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkelerde döviz fiyatlarında istikrar sağlasa da döviz rezervlerindeki değişimden dolayı döviz piyasası baskısını engelleyememektedir.

Döviz piyasası baskısının, dalgalı döviz kuru sistemini uygulayan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha şiddetli yaşandığı söylenebilir. Döviz piyasasında arz ve talebinin sürekli değişmesi, döviz fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ve fiyat aralıklarının açılması ile birlikte döviz piyasası baskısının arttığı görülmektedir. Dalgalı döviz kuru sistemini uygulayan bir ülkede fiyat istikrarının sağlanması, o ülkede yaşanan döviz piyasası baskısının gücü ile doğrudan ilişkilidir. Fiyat istikrarının sağlandığı ülkelerde, döviz fiyatlarında yüksek marjlarda değişim görülmediğinden döviz piyasası baskısı azalmaktadır (Dayı ve Akdemir, 2016: 154-155).

Merkez bankalarının döviz piyasası baskısının etkisini indirebilmek ve döviz fiyatlarında istikrarı sağlayabilmek amacıyla uyguladıkları para politikaları ve araçları, hem makroekonomik dengenin hem de fiyat istikrarının sağlanması açısından da önemli bir işleve sahiptir. Merkez bankaları döviz kurlarında istikrarı sağlayabilmek için çeşitli para politikası araçlarıyla müdahale etmektedir. Döviz piyasalarında kullanılan en önemli müdahale araçları; döviz kuru hedeflemesi, parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesidir (Özcan, 2006: 40).

Döviz kuru hedeflemesi, değer kaybetme riskine önlem olarak ulusal paranın, farklı bir para birimine bağlanmasıdır. Bu şekilde istikrarlı ve uluslararası geçerliliği olan bir para birimine bağlanan ulusal para ile döviz kuru sabitlenmiş olur. Bu işlemle para politikasının bağımsızlığını tehlikeye düşürmeden alınacak tedbirlerle dış ticarete fiyat istikrarının sağlanması beklenmektedir. Para arzıyla enflasyon arasındaki ilişkinin ölçülmesinde parasal hedefleme politikası önemli bir rol üstlenmektedir. Enflasyonun düşürülmesi, fiyat istikrarının sağlanması ve faiz oranlarının kontrol altına alınması, döviz fiyatlarında istikrarı beraberinde getirmektedir (Dayı ve Akdemir, 2016: 154). Döviz kuru piyasalarındaki volatilitenin artması, 1970'lerin başlarında sabit döviz kuru rejiminin değişmesiyle olmuştur. Bu durum, uluslararası varlık piyasaları arasındaki bağlantıların daha çok belirsizlik kazanmasına yol açmıştır. Volatilitedeki ve belirsizlikteki artış, hisse senedi piyasalarıyla döviz kurları arasındaki ilişkinin araştırılması gerektiği konusunda dikkat çekmiştir (İşcan, 2011: 238).

Döviz kuru ve menkul kıymet piyasaları arasındaki ilişkiler finans literatüründe temel olarak hisse senedi fiyatlarıyla döviz kuru arasındaki ilişkinin niteliği şeklinde ele alınmıştır. Geleneksel Yaklaşım (Traditional Approach) ve Portföy Dengesi Yaklaşımı (Portfolio Balance Approach) olmak üzere iki teori oluşturularak ilgili değişkenler arasındaki karşılıklı bağlantı açıklanmaya çalışılmaktadır. Dornbusch ve Fisher'in (1980) geliştirdiği geleneksel yaklaşıma göre, döviz kurundaki bir değişimin hisse senedi fiyatlarını etkileyeceğini, diğer bir ifadeyle, döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel yaklaşıma göre, uluslararası rekabetçi yapı ve dış ticaret dengesi döviz kurunun değişmesinden etkilenerek, ülkenin gelir düzeyi ve firmaların hisse senedi fiyatlarında bir değişim oluşturmaktadır. Bu duruma bağlı olarak, firmaların gelir ve hisse fiyatlarının artması neticesinde döviz kuru ve hisse senedi fiyatı arasında pozitif yönlü bir ilişki olmaktadır (Berke, 2012: 244).

Branson'un (1983) geliştirmiş olduğu portföy dengesi yaklaşımına göre, hisse senedi fiyatlarıyla döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin söz konusu olduğu ve hisse senedi fiyatından döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisinin geçerliliğinden bahsedilmektedir. Hisse senedi fiyatlarında bir artışın meydana gelmesi; yatırımcının servetini artırmakta ve para talebinin yükselmesine neden olmaktadır. Para talebinde yaşanan artış bir yandan yabancı paranın değer kaybetmesine neden olurken diğer taraftan da hisse senedi fiyatlarının yükselmesiyle yatırımcıların yabancı para cinsinden olan varlıklarını elden çıkarmalarına ve daha fazla hisse senedi alabilmeleri için ihtiyaç duydukları para talep düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. Para talebinin artması sonucu faiz oranlarını yükselerek daha fazla yabancı yatırımcı yurtiçine çekilebilmektedir. Sonuç olarak para talebinde meydana gelen artış yabancı paranın değerinin düşmesine neden olmaktadır (Abdalla ve Murinde, 1997; Smyth ve Nandha, 2003; Rahman ve Uddin, 2009; İşcan, 2011; Berke, 2012).

2. LİTERATÜR

Literatürde, döviz piyasası baskısı ile sermaye piyasaları arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma mevcutken, ampirik çalışmalarda döviz piyasası baskısı ve sermaye piyasaları ilişkisi yerine daha çok döviz piyasası ve sermaye piyasaları etkileşimi üzerinde durulmaktadır. Finans ve ekonomi literatüründe hisse senedi fiyatlarıyla döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası literatürde birçok çalışma mevcuttur. Portföy dengesi yaklaşımı ve geleneksel yaklaşımın geçerliliklerini de irdeleyen bu çalışmalarda hem ilişkinin anlamlılık düzeyi hem de bu iki değişken arasındaki etkilemenin yönü bakımından farklı ampirik bulgulara ulaşılmıştır. Bu nedenle, bu konuda bir görüş birliğine varılamamıştır. Literatürde döviz piyasası baskısı ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sayısının az olması sebebiyle, döviz piyasası baskısı ve hisse senedi getirileri ilişkisi yerine döviz piyasası ve hisse senedi getirileri ilişkisini tespit etmek için yapılan çalışmalara değinilmiştir. Aşağıda ise, döviz ve hisse senedi piyasası ilişkisini açıklamak için gerçekleştirilen çalışma bulguları özetlenmiş şekilde yer almaktadır.

Franck ve Young (1972), 1967 ve 1971 yılları arasında yaptıkları döviz kuru düzeltmelerinin, çok uluslu şirketlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini inceleyerek bu anlamdaki ilk çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada, bu iki finansal değişken arasında ilişki olup olmadığı altı farklı döviz kuru kullanılarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak hiç bir ilişki bulunamamıştır. Aggarwal (1981) ise, yaptığı çalışmada Amerikan dolarıyla hisse senedi fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit ederek; döviz kurunda meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarını, firmanın karlılığında değişim oluşturması nedeniyle etkilediğini belirtmiştir. Pozitif yönlü olan bu ilişkinin uzun dönemden daha çok kısa dönemde kuvvetli olduğu bulgularına ulaşmıştır. Geleneksel yaklaşıma da atıfta bulunmuştur. Farklı bir çalışmada da Liu ve Wan (2012), döviz kurlarıyla hisse senedi piyasası arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını Çin’de tespit ederek; özellikle Mortgage krizi sonrasında, kısa dönemde döviz kurlarından hisse senedi piyasasına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bahmani-Oskooee ve Sohrabian (1992), S&P500 endeksiyle Amerikan doları arasında uzun dönem de ilişkinin olup olmadığını araştırmışlardır. Yapılan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, bu iki değişken arasında uzun dönemde ilişki bulunamamışlardır. Kısa dönemde ise iki yönlü ilişkinin var olduğuna dair ampirik kanıtlara ulaşmışlardır. Abdalla ve Murinde (1997), çalışmalarında Güney Kore, Pakistan ve Hindistan’da döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru; Filipinler’de de hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına doğru bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir.

24

Nieh ve Lee (2001), G-7 ülkelerine yönelik hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında; iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmamasına rağmen yine kısa dönemli anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Morley (2002), yaptığı çalışmada Avrupa ülkeleri arasında hisse senedi fiyatlarıyla döviz kurları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki çerçevesinde de birliğe üye olan ülkeler arasındaki yakınsamayı araştırmışlardır. Sonuç olarak İngiltere ve Hollanda’da hisse senedi piyasalarıyla döviz kuru arasında kısa dönemde istikrarlı bir ilişki olduğunu, İtalya ve Fransa için ise daha az istikrarlı bir ilişki olduğunu, Almanya için de istikrarsız bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar; kullanılan yöntemlerin farklılaştığını ve birçok ülke için farklı sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir.

Tabak (2006) çalışmasında, Brezilya’nın Amerikan döviz kuru ve hisse senedi endeksine ait Ağustos 1994-Mayıs 2002 (1922 gözlem) dönemine ait günlük verileri kullanarak; Lineer Granger nedensellik testi ve etki tepki analizlerini uygulamıştır. Analiz sonuçları, devalüasyon sonrası olan dönemde geleneksel yaklaşımı reddederek; portföy dengesi yaklaşımını desteklemiştir. Lineer olmayan nedensellik testi sonucuna göre de, geleneksel yaklaşımı destekleyen döviz kurundan hisse senetlerine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Çalışmada uzun dönemli ise hiçbir ilişkiye rastlanmamıştır.

Lean vd. (2011), çalışmalarında Asya’nın 8 ülkesine³ ait Ocak 1991-Haziran 2005 dönemine ilişkin hisse senedi endeksi ve döviz kuru verilerini baz alarak Granger nedensellik ve yapısal kırılma için panel Granger nedensellik ilişki testlerini kullanmışlardır. Sonuçlarına göre hisse senetleri ve döviz kurları arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi bulunamamışlardır. Yau ve Nieh de (2009), yaptıkları çalışmada Tayvan ve Japon borsa endekslerini ve bu iki ülke arasındaki döviz kuruna ilişkin Ocak 1991-Temmuz 2005 arasındaki aylık (175 gözlem) verileri kullanarak nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucuna göre, döviz kuruyla hisse senedi endeksleri arasında hiçbir nedensellik ilişkisinin olmadığını, endeksler arasında ise çift yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Ooi vd. (2009), Tayland ile Malezya arasındaki döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi finansal kriz öncesinde ve sonrasında incelemişlerdir. Tayland için kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde hisse senedi fiyatlarının döviz kurlarını etkilediğini bularak; çalışma sonucunun portföy dengesi

³Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland.

yaklaşımını desteklediğini, Malezya için ise sadece kriz sonrası dönemde portföy dengesi yaklaşımını desteklediğini tespit etmişlerdir. Hisse senedi piyasası ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi Ayvaz (2006), Ocak 1991-Aralık 2004 dönemi için zaman serisi analizlerini kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda döviz kuruyla BIST 100, mali sektör ve sanayi sektör endeksleri arasında uzun dönemde istikrarlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Döviz kuruyla hizmet sektör endeksi arasında ise ilişki bulunamamıştır. Döviz kuruyla hisse senetleri fiyat endeksi arasında da iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuştur.

Yine döviz kuruyla hisse senedi fiyatları arasında ilişki olup olmadığını Erbaykal ve Okuyan (2007), gelişmekte olan 13 ülkede panel veri analizinden yola çıkarak incelemiştir. Analiz sonucunda gelişmekte olan 6 ülkede uzun dönemde değişkenler arasında negatif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Brezilya, Güney Kore ve Malezya'da hisse senedi fiyatlarıyla döviz kuru arasında çift yönlü; Endonezya, Filipinler, Macaristan, Meksika ve Tayland'da ise hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yapılan analizde Çek Cumhuriyeti, Çin, Hindistan, Şili ve Türkiye'de ise hisse senedi fiyatlarıyla döviz kuru arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Farklı döviz kuru rejimleri altında Türkiye için Özmen (2007), hisse senedi fiyatlarıyla döviz kurları arasında ilişkinin olup olmadığını 1989-2006 dönemi günlük verilerinden yola çıkarak incelemiştir. Analiz sonucunda; birim kök test sonuçları her iki değişken için de seviyede durağanlığın olmadığını vermiştir. Yapılan Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre de, 2000 yılının analiz dışında bırakıldığı alt dönem sonuçlarının dışında, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olduğu bulunmuştur. Çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre de, 1989-1994 ve 1994-1999 dönemleri dışında, bu değişkenler arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı tesbit edilmiştir. Bu analizde kriz öncesi dönem ve 2000 yılı dahil edilmediğinde ise değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

BIST 100 endeksi ile emisyon hacmi, döviz kuru ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi Aslanoğlu (2008), 1999-2003 dönemine ait verileri kullanarak zaman serisi analizleriyle incelemiştir. Analiz sonucuna göre, BIST 100 endeksiyle emisyon hacmi arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Faiz oranları ve döviz kurları endeksi üzerinde etkili olan diğer değişkenler olduğu; BIST 100 endeksi üzerinde döviz kurunun ilişki katsayısının düşük olmasına rağmen, bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1989-2009 döneminde ait faiz oranı, döviz kuru ve borsa endeksi değişkenlerinin ilişkisini Yücel ve Özmen (2010), zaman serisi analizleri aracılığıyla araştırmışlardır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ve borsa endeksiyle döviz kuru arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

1999:01-2010:03 dönemi için Elmas ve Esen (2011), Türkiye, Almanya, Fransa, Hollanda, Rusya ve Hindistan'da yerel hisse senedi piyasa endeksleriyle döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığını zaman serisi analizleriyle araştırmışlardır. Engle-Granger eşbütünleşme testi sonucuna göre döviz kuru ve piyasa endeksi arasında Rusya için ve Johansen eşbütünleşme testi sonucuna göre ise Rusya ve Türkiye için uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testlerine göre de, 6 ülkenin her birinde değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu; nedensellik ilişkisinin de Almanya, Fransa, Hollanda ve Türkiye için döviz kurundan piyasa endeksine doğru, Rusya ve Hindistan için ise piyasa endeksinden döviz kuruna doğru olduğu tesbit edilmiştir. Çalışma sonuçları; değişkenler arasında Almanya, Fransa, Hollanda ve Türkiye için geleneksel yaklaşımın geçerli olduğunu, Rusya ve Hindistan için ise portföy dengesi yaklaşımının geçerli olduğunu göstermiştir.

Türkiye ekonomisinde dolar ve euro kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki etkileşimi İşcan (2011), Aralık 2001-Aralık 2009 dönemi için zaman serisi analizlerinden yola çıkarak araştırmıştır. Analiz sonucunda, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirlenmiş ve portföy dengesi yaklaşımının geçerliliği kanıtlanmıştır. Granger nedensellik testi sonucu da, hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir sebep-sonuç ilişkisinin olduğu sonucunu vermiştir.

Nitekim, Berke (2012), çalışmasında portföy dengesi yaklaşımının geçerliliğini doğrulayan sonuçlara ulaşmıştır. 01/04/2002-31/07/2012 dönemine ait Türkiye'de TL/USD döviz kuruyla BIST 100 fiyat endeksi arasındaki ilişki eşbütünleşme yöntemleri olan Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS), Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS) kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonucu üç teste göre iki değişken arasında "negatif yönlü" bir ilişkinin var olduğunu; bu durumun da ulusal paranın değer kaybettiğinde (döviz kurunun artmasının) hisse senedi fiyatlarının düşeceğini göstermektedir. Bu nedenle döviz kuru yükseldikçe Türkiye'de iktisadi ajanlar, ulusal hisse senedi piyasasından çıkarak dövize olan taleplerini artırma yoluna gitmektedirler.

Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Büberkökü (2013), altı gelişmiş ve üç gelişmekte olan ülke için zaman serisi analizlerini kullanarak araştırmıştır. Yapılan analizde Kanada ve İsviçre'de hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmasına rağmen; Japonya, Almanya, İngiltere ve Avustralya'da herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Singapur ve Güney Kore'de ise döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü; Türkiye'de ise hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tesbit edilmiştir. Singapur dışında bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Belen ve Karamelikli (2016), çalışmalarında Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif (ARDL) eşbütünleşme yaklaşımını kullanarak Türkiye için BIST 100 endeksiyle dolar kuru arasında eşbütünleşme olduğunu bulmuşlardır. Hisse senedi fiyatlarını döviz kurunun beklentiye paralel olarak negatif yönde etkilediğini ve uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır. Bu bulguya göre, döviz kurları (dolar) hisse senedi fiyatlarına etki etmektedir. İlişkinin yönü ise negatif çıkmıştır. Türkiye için elde edilen bu sonuçlar, literatürdeki geleneksel yaklaşımı destekler niteliktedir.

Ürkmez ve Karataş (2017), 2002-2015 dönemleri arasındaki aylık verileri kullanarak yaptıkları çalışmada seriler arasındaki ilişkiyi Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto (1995) Granger nedensellik testiyle analiz etmişlerdir. Test sonuçlarına göre yazarlar, BIST 100 ve dolar kuru serileri arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığını, fakat bu değişkenler arasında tek yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. BIST100 endeksi ile EURO kuru arasında ise herhangi bir yönde Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Uğurlu ve Aksoy (2017), 2004-2012 dönemi için aylık frekansta veriler kullanarak döviz piyasası baskısını mevsimsel eşbütünleşme analizi ile incelemişlerdir. Döviz piyasası baskısı, Girton ve Roper (1977) yaklaşımı kullanılarak ölçülmüştür. Çalışma kapsamında cari açık, gösterge tahvil faiz oranı, toplam yükümlülükler, VIX endeksi ve döviz piyasası baskısı arasındaki ilişki araştırılmış ve döviz piyasası baskısının sıralanan bu değişkenlerden pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, döviz piyasası baskı endeksi ve hisse senedi piyasası arasındaki etkileşim incelenmektedir. Bu kapsamda, hisse senedi getirilerini etkileyen faktörlerin sabit olduğu varsayımı altında, döviz piyasası baskısı ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmeye çalışılmaktadır. İlgili ilişkinin tahmininde Aralık 2005-Kasım 2017 zaman aralığı için aylık frekansta zaman serileri kullanılmıştır. Uygulamanın verileri, döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeks getirisine ilişkin zaman serileridir.

Literatüre bakıldığında (Cardarelli vd., 2011; Balakrishnan vd., 2009; Ekinci, 2012; Lling ve Liu, 2006; Aklan vd., 2015) döviz piyasası baskı endeksinin, finansal sıkıntı endeksinin hesaplamada kullanılan bir gösterge olduğu görülmektedir ki, bu finansal sıkıntı endeksi bankacılık piyasası, döviz piyasası, hisse senedi piyasası, kamu sektörü olmak üzere dört temel gösterge üzerinden hesaplanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada literatür takip edilmiş ve bu göstergelerden olan döviz piyasası baskı endeksi değişkenini hesaplamada kullanılan veriler üzerinden ölçüm yapılmıştır.

Balakrishnan vd. (2009), gelişmekte olan ülkeler için döviz piyasası baskı endeksinin, döviz piyasasında meydana gelen baskıyı hesaplamak için kullanmıştır. Bu çalışmada da Balakrishnan vd. (2009) takip edilerek, döviz piyasası baskı endeksi (EMPI) kullanılmıştır. EMPI için hesaplamada kullanılan formül aşağıda yer almaktadır:

$$EMPI_{i,t} = \frac{(\Delta e_{i,t} - \mu_{i,\Delta e})}{\sigma_{i,\Delta e}} - \frac{(\Delta RES_{i,t} - \mu_{i,\Delta RES})}{\sigma_{i,\Delta RES}} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan $\Delta e_{i,t}$, reel döviz kurundaki değişimi; $\Delta RES_{i,t}$, uluslararası rezervlerdeki değişimi; σ , ilgili değişkenin standart sapmasını; μ , ilgili verinin ortalamasını ifade etmektedir. Eşitliğe bakılınca, reel döviz kurunda meydana gelen artma veya uluslararası rezervlerde meydana gelen azalma döviz piyasası baskı endeksinde yükselmeye sebep olacaktır (Elekdag ve Kanlı, 2010: 2). Formülde yer aldığı üzere, döviz piyasası baskı endeksi değişkeninin hesaplamasına esas teşkil eden değişkenler standardize edilmiştir. Endeksin pozitif değerler alması, döviz piyasası baskısının ortalamasının üzerinde değer aldığına, endeksin negatif değerler alması döviz piyasası baskısının ortalamasının altında değerler aldığına işaret etmektedir.

Döviz piyasası baskı endeksinin hesaplamada kullanılan değişkenler Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. Menkul kıymet piyasalarını temsil etmesi amacıyla kullanılan değişken olan BIST 100 endeksi getirisi ise, $R_t = \left(\frac{p_t}{p_{t-1}} - 1\right)^4$ formülü ile hesaplanmıştır. BIST 100 endeksinin ilişkin veriler, Borsa İstanbul resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Tablo 1'de çalışma kapsamında yer alan değişkenler özetlenmiştir.

⁴ R_t , t dönemine ilişkin getiriye; p_t , t dönemine ilişkin fiyata işaret etmektedir.

Tablo 1: Çalışma Kapsamında Yer Alan Değişkenler

Değişkenler
Döviz Piyasası Baskı Endeksi
BIST 100 Endeks Getirisi

Bu çalışmada doğru model seçimini yapmak için döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeks getirisine ait zaman serisi verileri için durağanlık sınaması gerçekleştirilmiştir. Bir zaman serisinin durağanlık özelliği taşıması için, ortalamasının ve varyansının zaman içerisinde sabit olması, ek olarak iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın ölçüldüğü dönem itibarıyla değil de sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1995: 713).

Bu çalışmada, öncelikle durağanlık analizi yürütülmüştür. Serilerin birim kök içerip içermediklerinin araştırılmasında, Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve nedensellik ilişkisinin yönü Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Granger nedensellik analizi; bir değişkenin cari değerleri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmeyi sağlamaktadır. Durağanlık ve Granger nedensellik analizlerinin ardından, döviz piyasası baskı endeksi ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Vektör Otoregresyon (VAR) modeli kurulmuştur. VAR modeli Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir ve Sims (1980), bir ekonometrik modelde kullanılan her değişkenin bir diğer değişkeni etkileyebileceğini ve de bu değişkenlerin de diğer değişkenlerden etkilenebileceğini öne sürmüştür.

VAR modeller, yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın dinamik ilişkileri vermekte ve zaman serileri için sıklıkla kullanılabilir. Zaman serileri arasındaki ilişkileri inceleyen ekonometrik çalışmalarda kullanılan VAR modelinin kurulması ile elde edilen parametrelerin yorumlanması az tercih edilirken, tahmin sonuçlarının kalıntılarının analizi yapılarak, geleceğe ilişkin çıkarımların yapılması daha çok tercih edilmektedir (Tarı ve Bozkurt, 2006: 4-5).

VAR modelinde içsel ve dışsal ayrımı yapılmadan bütün değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple araştırmacıların hangi değişkenlerin içsel, hangi değişkenlerin dışsal olduğuna karar vermelerine gerek yoktur. Çalışmada VAR modeli kapsamında, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması ile değişkenlerin etkileşimi tespit edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonları ile bir değişkene uygulanan şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi ölçülebilmektedir. Varyans ayrıştırması ise her bir değişkenin öngörü hata varyansının sistemdeki her bir değişkene yüklenebilecek bileşenlerine ayırma oranı olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2011: 453).

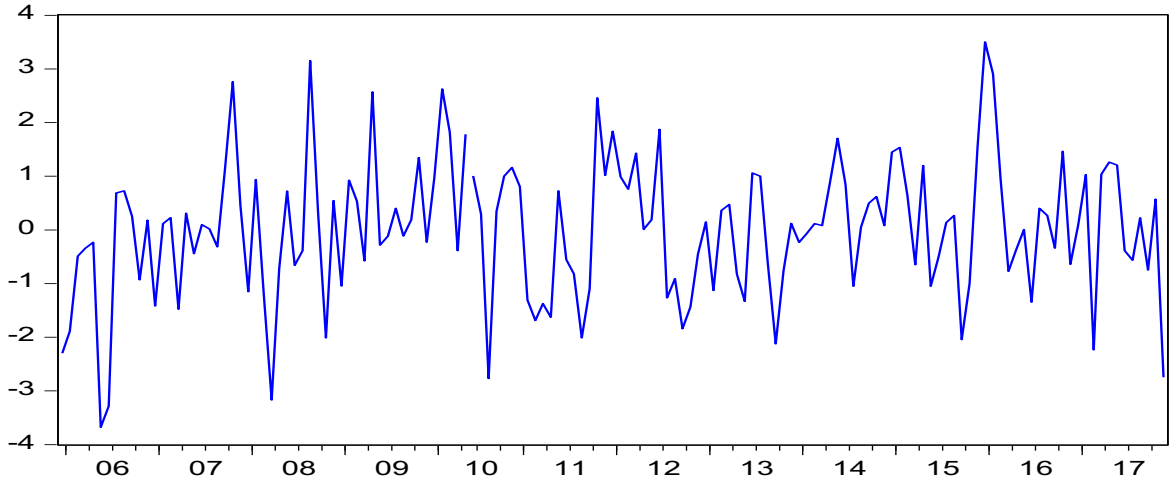
4. BULGULAR VE YORUM

1990 yılında Türk lirasının konvertibl para olarak ilan edilmesi ile TL spekülasyon ve manipülasyonlara açık hale gelmiştir. Yine 1990'lı yıllarda uluslararası sermaye akımları gelişmiş ülkelere doğru akmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Türkiye'ye ise, 1991-1994 yılları hariç 1990 ve 1996 yılları arasında spekülasyon sermaye girişi yüksek oranlarda olmuştur. Sermaye girişinin yükselmesi ise yerli paranın değerinin artmasına sebep olmuştur.

Körfez Savaşı, erken genel seçimler, iktidarların mali ve parasal disiplinde yetersiz politika oluşturmaları ile ortaya çıkan kamu finansman sıkıntıları, seçimlerin maliyetleri, dünya ekonomisine hakim genel durgunluk, 1994 yılı itibarıyla uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri, bankaların açık pozisyonlarının artması, dış ticaret açığının yüksek olması sebebiyle artan develüasyon beklentileri gibi yaşanan olumsuzluklar 1990 ile 1996 yılına kadar döviz piyasasında dalgalanmaların sebebidir (Kepenek ve Yentürk'ten Aktaran: Yalçın ve Mutlu, 2014: 437).

1995-1999 yıllarında ise siyasi istikrarsızlık artmış ve bu durum beraberinde ekonomik belirsizlikleri getirmiştir. 1997 yılında Tayland'da başlayan ve küresel kriz haline gelen kriz, Türkiye ekonomisi için olumsuz ortam oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk'ten Aktaran: Yalçın ve Mutlu, 2014: 437). Şekil 1 ise, Türkiye için hesaplanan ve Aralık 2005-Kasım 2017 dönemini kapsayan döviz piyasası baskı endeksine ilişkin seyri vermektedir.

Şekil 1: Aralık 2005–Kasım 2017 Dönemi İçin Döviz Piyasası Baskı Endeksi

Şekil 1’de yer alan döviz piyasası baskı endeksi incelendiğinde, endeksin genel olarak sıçramalar yaşadığı görülmektedir. 2002-2005 yılları arasında Merkez Bankası’nın uyguladığı enflasyon hedeflemesi politikasının başarılı olması ile finansal piyasalarda derinlik artmaya başlamış, finansal sektörün kırılabilirliği azalmıştır. Ayrıca döviz kurunda ve finansal piyasalarda meydana gelen oynaklık azalmış, diğer taraftan risk primi düşmüştür (Yakupoğlu, 2010: 40). 2005 dönemine kadar ekonomik istikrar ile ters dolarizasyon süreci başlamış, portföy tercihlerinde yatırımcılar TL cinsinden yatırımlara ağırlık vermişler ve TL’den altı sıfır atılması ile Yeni Türk Lirası’na geçilmiştir. Yine Şekil 1’de görüldüğü üzere, 2005 yılında düşen döviz piyasası baskısı 2006 yılında artış yaşamıştır. Merkez Bankası 2006 yılı Haziran ayı itibariyle ihale ile döviz alımı yapmıştır (TCMB, 2006; 2007).

2002-2005 yılları arasında devam eden ekonomik istikrar için 2006 yılında ciddi bir şok olmuştur ve Türkiye dahil gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışları meydana gelmiştir. TL değerinde ise, %30’luk bir değer kaybı olmuştur (Yakupoğlu, 2010: 42). Merkez Bankası 2007 yılında da döviz alımı pozisyonunda kalmış ve bu durum yine döviz piyasasında baskıyı artırıcı özellik taşımıştır (TCMB, 2007: 9).

2008 yılında gerçekleşen kriz ise döviz piyasası baskısı ve Merkez Bankası müdahaleleri arasındaki dengeleri bozmuş ve sermaye akımlarında oynaklık yükselmiştir. Bu dönemde de Merkez Bankası, doğrudan döviz alımı yaparak döviz piyasasındaki volatilitiyi azaltmaya çalışmıştır (Yakupoğlu, 2000: 48). Ancak 2008 yılı son aylarında Merkez Bankası döviz alım ihalelerini durdurmuş, bu durum ise döviz piyasasında derinliğin kaybolmasına bağlı olarak sağlıklı fiyat oluşumlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda 2008 yılı son çeyreğinde Merkez Bankası döviz satım ihaleleri gerçekleştirmiş ve piyasada döviz likiditesini artırmaya çalışmıştır (TCMB, 2008: 12).

2008 kriz yılında düşürülen döviz piyasası baskısı 2009 yılında Merkez Bankası’nın küresel ekonomiye ilişkin olumlu beklentileri ve artan sermaye akımlarının etkisiyle, likidite ve risk iştahının güçlenmeye başladığını düşünmesi üzerine döviz alım ihaleleri yapmasıyla yükselmeye başlamıştır (TCMB, 2009: 16). 2010 yılında Merkez Bankası yabancı para zorunlu karşılık oranlarını %9’dan %11’e yükseltmiş ve döviz rezerv birikiminin hızlandırılması amacıyla esnek döviz alım ihalesi yöntemini kullanmıştır. Bu durum döviz piyasasındaki baskıyı artırıcı özellik taşımaya rağmen, döviz piyasası baskı endeksinde ani bir düşüş yaşanmıştır. Meydana gelen ani düşüş üzerinde etkili faktör ise, kısa vadeli yurt dışı finansman imkanlarının bol ve düşük maliyetli olması sebebiyle oluşan hızlı kredi genişlemesidir (TCMB, 2010: 3).

2011 yılında ise, küresel krizin borç krizine dönüşmesi, yükselen ekonomilere olan sermaye akımlarının azalması, Avrupa ülkelerinin kamu borçlarının büyümesi gibi faktörler risk iştahını olumsuz etkilemiştir. Yine bu dönemde de Merkez Bankası, düzenli döviz alım ihalesi yaparak, kısa vadeli sermaye akımlarının artırılması, rezervlerin güçlendirilmesi ve de TL üzerindeki aşırı değerlendirme baskısının giderilmesi amacını gütmüştür (TCMB, 2011: 15). Dolayısıyla döviz piyasası baskı endeksi 2010 yılında yaşadığı ani düşüşün üzerine 2011 yılında tekrar yükselişe geçmiştir.

2012 yılı Merkez Bankası’nın kredilerin makul oranlarda büyümesine ve döviz kurundaki gelişmelerin iktisadi temellerle uyumlu olmasına dikkat ettiği yıldır. Bu dönemde döviz piyasası baskısı istikrarlı bir süreç takip etmiştir (TCMB, 2012: 1-7). 2013 yılında, Merkez Bankası 6. aydan itibaren 14,36 milyar dolar döviz satımı yaparak likidite sağlamaya çalışmıştır (TCMB, 2013: 11-12) ve 2014 yılında Merkez Bankası yine diğer dönemlerde olduğu gibi kredi genişlemesi ile döviz rezervlerini güçlendirmeye çalışmıştır (TCMB, 2014: 10-14).

2015 yılı itibariyle Merkez Bankası küresel finansal şokların etkilerini hafifletmeye çalışmıştır ve döviz rezervlerinde birikimli artış şeklindeki dengeleme politikasına devam etmiştir. 2015 yılında döviz piyasası baskı endeksine bakıldığında, döviz kurunun yükselmesi ile endeks yükselişe geçmiştir. Ancak Merkez Bankası yine döviz satışı yaparak baskıyı azaltmaya çalışmıştır (TCMB, 2015: 14-17).

2016 yılında ise, ABD’de yapılan başkanlık seçimleri, İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılması ile artan küresel belirsizliğin üzerine bir de Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun istifası, 15 Temmuz darbe teşebbüsü ve Türk lirasının değer kaybetmesi eklenince belirsizlikler artış göstermiştir. 2016 yılında, Merkez Bankası Nisan ayına kadar döviz satışını doğrudan ihale ile yapmış ve 2016 itibariyle Nisan ayından sonra doğrudan döviz satışı yapılmamıştır. Ağustos ve Eylül aylarında döviz kurundaki yükseliş ile artan baskı üzerine Merkez Bankası (Doğrudan ihale yöntemi ile olmayıp) enerji ithalatçısı kamu teşebbüslerine döviz satışı yapmıştır (TCMB, 2016: 12-13). Bu durumlar ise döviz piyasasında meydana gelen baskıları hafifletici etki yapmıştır. 2015 yılının sonuna doğru yükselen döviz piyasası baskısı, 2016 yılının sonlarına doğru hafifletici etki sayesinde yerini düşüşe bırakmıştır.

2017 yılında da döviz piyasasında baskıyı azaltmak amacıyla 18 Ocak 2017 tarihinde başlanan Türk lirası depoları karşılığı döviz depoları işlemleri ile merkez bankası tarafından 6,25 milyar ABD doları tutarında geçici döviz likiditesi sağlanmış ve enerji ithalatçısı kamu iktisadi teşebbüslerine yaklaşık 6,9 milyar ABD doları satılırken, ihale yöntemiyle veya doğrudan döviz satışı yapılmamıştır. Bu durum ise, döviz piyasasında baskıyı azaltıcı niteliğe sebep olmuş ve yaşanan belirsizliklerin etkisi hafifletilmeye döviz piyasası baskısı azaltılmaya çalışılmıştır (TCMB, 2017: 10-14).

Zaman serisi analizlerinde zaman serisinin durağan olması önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada uygulama kapsamında ADF durağanlık testi yürütülmüş ve test sonuçları Tablo 1’de raporlanmıştır. Tablo 2’de yer alan harf sembollerinde EMPI, döviz piyasası baskısına işaret eden döviz piyasası baskı endeksini; R ise, BIST 100 endeksi getirisini ifade etmektedir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye Değerleri	
	Sabitli	Sabitli/Trendli
EMPI	-9,02 ^(a)	-9,03 ^(a)
R	-11,58 ^(a)	-11,54 ^(a)

*^(a) ifadesi, %1 anlamlılık düzeyinde, değişkenlerin durağan olduklarını göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, EMPI ve R değişkenlerinin seviye değerleri olan I(0)’da durağan oldukları tespit edilmiştir. Uygulama kapsamında yer alan değişkenlerin durağanlık özellikleri incelendikten sonra, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü veren Granger nedensellik analizi uygulanmış ve sonuçları Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 3: Granger Nedensellik Analizi

İlişkinin Yönü	İstatistik (χ^2)	Olasılık
EMPI→R	0,19	0,65
R→EMPI	7,21	0,00

Tablo 3’te yer alan Granger nedensellik analizi sonuçlarına bakıldığında, BIST 100 endeks getirisi değişkeninden döviz piyasası baskı endeksi değişkenine olmak üzere tek taraflı nedensellik olduğu görülmektedir. Bu durumda, hisse senedi piyasasında meydana gelen değişimin döviz piyasası baskı endeksinde değişim meydana getirebileceği söylenebilir.

Etki-tepki fonksiyonlarının doğru bir şekilde belirlenebilmesi için VAR modeli uygulaması kapsamında değişkenlerin sıralaması önem arz etmektedir. Sıralama işlemi, değişkenlerin geçici şoklara verdiği karşılıklarla dışsaldan içsele doğru yapılmaktadır. En dışsal değişken diğer değişkenlerden kaynaklanan şoklara tepki vermez iken; içsel değişkenler hem kendilerinden hem de öteki değişkenlerden kaynaklanan şoklara tepki verebilmektedir. Değişkenlerin sıralaması için genel olarak Granger nedensellik analizi ile yapılmaktadır (Çiçek, 2005: 82-105). Bu çalışmada da Granger nedensellik analizi baz alınarak değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralaması yapılmıştır. Değişkenlerin sıralaması BIST 100 endeks getirisi ve döviz piyasası baskı endeksi şeklindedir.

Granger nedensellik analizinin ardından, değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için VAR modeli kurulmuştur. Seçilen tüm değişkenleri bütün olarak inceleyen VAR modeli tahminlerinin doğru bir şekilde yapılması için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 4 VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu belirleme kriterlerine ait sonuçları vermektedir.

Tablo 4: VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-682,9004	NA	87,43698	10,14667	10,18971*	10,16416
1	-675,7914	13,90200*	83,50224*	10,10061*	10,22974	10,15309*
2	-675,0440	1,439455	87,62910	10,14880	10,36401	10,23625
3	-672,6531	4,533738	89,75386	10,17264	10,47393	10,29507
4	-671,5813	2,000832	93,75271	10,21602	10,60339	10,37343
5	-670,8312	1,377889	98,40936	10,26417	10,73762	10,45656
6	-669,8288	1,811796	102,9267	10,30857	10,86811	10,53595
7	-669,5313	0,528843	108,8004	10,36343	11,00904	10,62579
8	-667,9542	2,757013	112,8721	10,39932	11,13102	10,69666

Tablo 4'e bakıldığında, Likelihood Ratio (LR) kritik değerinin 1, Final Prediction Error (FPE) kritik değerinin 1, Akaike (AIC) kritik değerinin 1, Schwartz (SC) kritik değerinin 0 ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerinin 1 gecikme uzunluğuna işaret ettiği tespit edilmiştir. Kurulacak VAR modeli için gecikme uzunluğunun 1 olması durumunda otokorelasyon sorununun ortadan kalktığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. 1 gecikme uzunluğu ile çalışılarak kurulan VAR modelinin yapısal sıkıntı taşıyıp taşımadığını tespit etmek amacıyla, uygulanan otokorelasyon testi olan LM testi Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 5: Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

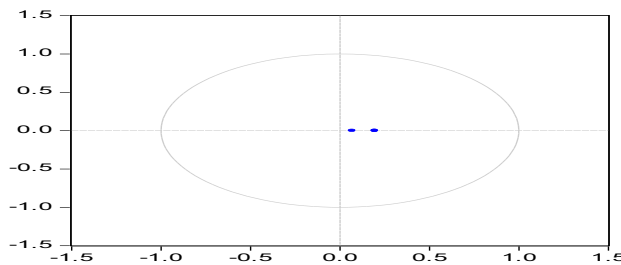
Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistiği	Olasılık
1	1,152085	0,8859
2	1,799232	0,7726
3	4,967784	0,2906
4	0,625666	0,9602
5	2,041756	0,7281
6	2,108033	0,7159
7	0,543057	0,9692
8	2,818199	0,5887
9	7,394945	0,1164
10	12,18850	0,1160
11	2,155112	0,7073
12	1,871344	0,7594

Tablo 5'teki sonuçlara göre, 12 gecikmeye kadar %5 istatistiki anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı belirlenmiştir. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen White Değişen Varyans Testi testi sonucu Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 6: White Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	sd	Olasılık
19,19	12	0,35

Tablo 6'te yer alan sonuçlarına bakıldığında, hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için benzer olduğu yani değişen varyans sorunu olmadığı gözlemlenmektedir (Olasılık=0,35>0,05). Son olarak tahmin edilen VAR modelinin durağanlık şartını sağlayıp sağlamadığının belirlenmesi gerekmektedir. VAR modelinin durağanlığı, katsayı matrisinin öz değerlerine bağlı bulunmaktadır. Şayet, katsayı matrisinin özdeğerleri birim çemberin içinde yer alıyorsa, sistem istikrarlı; ancak özdeğerlerin en az bir tanesi birim çemberin dışında veya üzerinde yer alıyorsa, sistem istikrarsız olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 2’de yer alan tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu, modelin durağanlık açısından herhangi bir problem içermediğini ve de istikrarlı olduğunu göstermektedir. Döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeks getirisi değişkenlerine ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları Tablo 7’de ve Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 7: Döviz Piyasası Baskı Endeksi Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)

Dönemler	Standart Hata	R	EMPI
1	1,218848	0,629141	99,37086
2	1,289989	6,049273	93,95073
3	1,293887	6,385730	93,61427
4	1,294057	6,401058	93,59894
5	1,294063	6,401683	93,59832
6	1,294064	6,401708	93,59829
7	1,294064	6,401709	93,59829
8	1,294064	6,401709	93,59829
9	1,294064	6,401709	93,59829
10	1,294064	6,401709	93,59829

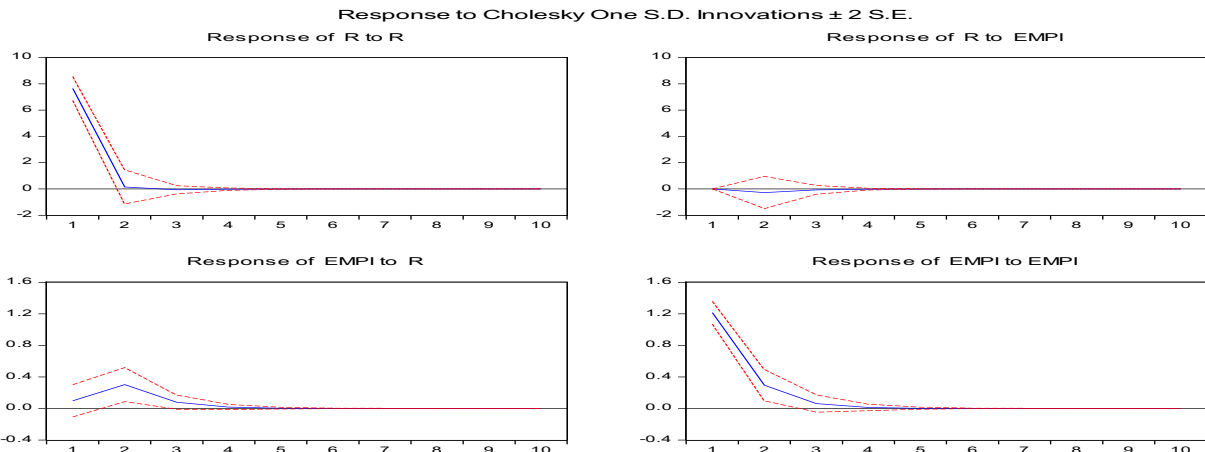
Tablo 7’de yer alan döviz piyasası baskı endeksi varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, döviz piyasası baskı endeksi ilk dönem itibarıyla %99,3 oranında daha çok kendi dinamikleri tarafından belirlenirken, %0,6 civarında bir oranda BIST 100 endeks getirisinden etkilenmektedir. 2. dönemde döviz piyasası baskı endeksi, BIST 100 endeks getiri oranı değişkeninden %6,04 gibi bir oran dolaylarında etkilenmeye başlamış ve bu etkilenme oranı %6,4 civarlarında 10. döneme kadar devam etmiştir. Döviz piyasası baskı endeksi değişkeninin 2. dönemden 10. döneme kadar BIST 100 endeksi değişkeninden etkilenme oranı neredeyse sabit kalmıştır.

Tablo 8: BIST 100 Endeksi Getiri Oranları Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)

Dönemler	Standart Hata	R	EMPI
1	7,640813	100,0000	0,000000
2	7,647122	99,87503	0,124973
3	7,647726	99,86622	0,133783
4	7,647765	99,86581	0,134187
5	7,647767	99,86580	0,134204
6	7,647767	99,86580	0,134204
7	7,647767	99,86580	0,134204
8	7,647767	99,86580	0,134204
9	7,647767	99,86580	0,134204
10	7,647767	99,86580	0,134204

Tablo 8’de raporlanan BIST 100 endeks getirisi varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirisi ilk dönem tamamen kendi dinamikleri tarafından belirlenmektedir. 2. dönemden itibaren döviz piyasası baskı endeksi hisse senedi getirileri üzerinde etkili olmaya başlamış, ancak bu oran %0,12 gibi düşük seviyelerde seyretmiştir ve BIST 100 endeks getirisinin döviz piyasası baskı endeksinden etkilenme oranının düşüklüğü 10. döneme kadar sabit kalmıştır. Döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeks getirisi değişkenlerine ilişkin etki-tepki fonksiyonlarına ait grafikler ise, Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3: Döviz Piyasası Baskı Endeksi ve BIST 100 Endeks Getiri İlişkisi İçin Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 3’te yer alan döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeks getirisi oranları ilişkisi için elde edilen etki-tepki fonksiyonlarına bakıldığında, BIST 100 endeks getirisi oranlarına uygulanan bir birimlik standart

sapmalık şok karşısında, döviz piyasası ilk dönemde tepki vermemiş, fakat ikinci dönemde negatif yönlü, tepki vermiş ve bu etki zamanla ortadan kaybolmuştur. Döviz piyasası baskı endeksine uygulanan bir birimlik standart sapmalık şok karşısında ise, BIST 100 endeks getirisi önce potizif yönde tepki vermiş ve bu tepki ilerleyen dönemlerde azalmaya başlayarak, zamanla da ortadan kaybolmuştur.

SONUÇ

Aralık 2005–Kasım 2017 dönemini kapsayan bu çalışmanın amacı, döviz piyasası baskı endeksi ve hisse senedi piyasası ilişkisini Türkiye için incelemektir. Bu kapsamda döviz piyasası baskı endeksi hesaplanmış ve hisse senedi piyasası ile olan ilişkisi VAR modeli ile incelenmiştir. Hesaplanan bu baskı endeksi, inceleme döneminde meydana gelen krizlerin, önemli olaylarla gelen değişimlerin, talep ve politika farklılıklarının meydana geldiği yılları tahmin etmede başarılı olmuştur. Bu sonuçlar Aycan ve Mutlu (2014) ve Ekinci (2013) tarafından Türkiye için döviz piyasası baskı endeksi ölçümüne ilişkin yaptıkları çalışmalarında elde ettikleri bulgular ile tutarlılık arz etmektedir.

Çalışmada, döviz piyasası baskı endeksinin hesaplanmasının ardından bu endeksin hisse senedi piyasası ile olan ilişkisine bakılmıştır. Bu bağlamda kurulan VAR modeli kapsamında etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması sonuçlarına göre döviz piyasası baskı endeksi ve BIST 100 endeksi getiri oranları değişkenlerinin etkileşim içinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uygulama kapsamında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizleri ise, BIST 100 endeks getiri oranı değişkeninden döviz piyasası baskı endeksi değişkenine doğru nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

BIST 100 endeks getirisi değişkeninden döviz piyasası baskı endeksi değişkenine doğru olan nedensellik ilişkisi bulgusuna göre, (Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerine ilişkin sonuçlar Granger nedensellik analizlerini desteklemektedir) Türkiye için döviz piyasası ve hisse senedi piyasası ilişkisinde portföy dengesi yaklaşımının geçerli olduğu, geleneksel yaklaşımın geçerli olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada döviz piyasası ve hisse senedi piyasası ilişkisi için VAR modelinden ve Granger nedensellik analizlerinden elde edilen sonuçlar ise, Berke (2012) tarafından Türkiye döviz piyasası ve hisse senedi piyasası ilişkisi üzerine yapılan çalışmanın bulguları ile uyum arz etmektedir. Hisse senedi piyasalarının döviz piyasaları için açıklayıcı değişken olma özelliği taşıması ise, hisse senedi fiyatlarında meydana gelen bir artış, yatırımcının servetini artırırken, para talebinin yükselmesine neden olmaktadır. Para talebindeki artış bir taraftan yabancı paranın değer kaybetmesine, diğer taraftan da hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile yatırımcıların yabancı para cinsinden olan varlıklarını elden çıkarmalarına ve daha fazla hisse senedi alabilmek için ihtiyaç duydukları para talep düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. Para talebinin artması faiz oranlarını yükseltmekte ve bu durumda daha fazla yabancı yatırımcı yurtiçine çekilebilmektedir. Böylece para talebinde meydana gelen artış yabancı paranın değerinin düşmesine yol açmaktadır.

Çalışmaya, döviz piyasası baskı endeksinin yanısıra, finansal sıkıntı endeksinin hesaplanmasına esas teşkil eden diğer baskı endekslerinin dahil edilmesiyle ve bu endekslerle hisse senedi piyasasının ilişkisinin ölçülmesiyle elde edilecek bulguların, sermaye piyasalarımıza yararlı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdalla, I. S. A. ve Murinde, V. (1997), "Exchange Rate and Stock Price Interactions in Emerging Financial Markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and The Philippines", *Applied Financial Economics*, 7, 25-35.
- Aggarwal, R. (1981), "Exchange Rates and Stock Prices: A Study of U.S. Capital Markets Under Floating Exchange Rates", *Akron Business and Economics Review*, 12, 7-12.
- Akıncı, Y. G. ve Küçükçaylı, F. (2016), "Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru Mekanizmaları Üzerine Bir Panel Veri Analizi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 127-148.
- Akkan, N. A., Çınar, M. ve Akay, H. K. (2015), "Financial Stress and Economic Activity Relationship in Turkey: Post-2002 Period", *Yönetim ve Ekonomi*, 2(22), 567-580.
- Aslanoğlu, S. (2008), "İMKB-100 Endeksi İle Emisyon Hacmi, Döviz Kuru ve Faiz Oranları Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 37, 192-204.
- Ayvaz, Ö. (2006), "Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Sohrabian, A. (1992), "Stock Prices and Effective Exchange Rate of The Dolar", *Applied Economics*, 24, 459-464.
- Balakrishnan, R., Danninger, S., Elekdağ, S. ve Tytell, I. (2009), "The Transmission of Financial Stress from Advanced to Emerging Economies", *IMF Working Paper*, June, 1-52.
- Belen, M. ve Karamelikli, H. (2016), "Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri İle Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 34-42.
- Berke, B. (2012), "Döviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test", *Maliye Dergisi*, 163, 243-257.
- Büberkökü, Ö. (2013), "Hisse Senedi Fiyatları İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar", *İMKB Dergisi*, 13(52), 1-16.
- Cardarelli, R., Elekdağ, S. ve Lall, S. (2011), "Financial Stress and Economic Contractions", *Journal of Financial Stability*, 7, 78-97.
- Çamlıca, F. ve Güneş, D. (2016), "Türkiye'de Finansal Stresin Ölçülmesi: Yöntemsel Bir Karşılaştırma", *T.C. Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 6, 1-5.
- Çiçek, M. (2005), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (Vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Bir Analiz", *İktisat İşletme ve Finans*, 233, 82-105.
- Dayı, F. ve Akdemir, E. (2016), "Döviz Piyasası Baskısı Modellerinin Yapay Sinir Ağı İle Mukayesesi: Türkiye Uygulaması", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5, 151-168.
- Delice, G. (2003), "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 57-81.
- İnci, A. (2013), "Financial Stress Index for Turkey", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(14), 213-229.
- Elekdağ, S. ve Kanlı, İ. B. (2010), "Finansal Stres ve İktisadi Faaliyet", *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 1-5.
- Elmas, B. ve Esen, Ö. (2011), "Hisse Senedi Fiyatları İle Döviz Kuru Arasındaki Dinamik İlişkinin Belirlenmesi; Farklı Ülke Piyasaları İçin Bir Araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 52, 153-170.
- Erbaykal, E. ve Okuyan, H. A. (2007), "Hisse Senedi Fiyatları İle Döviz Kuru İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1), 77-89.
- Franck, P. ve Young, A. (1972), "Stock Price Reaction of Multinational Firms to Exchange Realignment", *Financial Management*, 1, 66-73.
- Gujarati, D. N. (1995), *Basic Econometrics*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- İşcan, E. (2011), "Döviz Kurları ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği (Aralık 2001-Aralık 2009)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 237-251.
- Lean, H. H., Narayan, P. ve Smyth, R. (2011), "Exchange Rate and Stock Price Interaction in Major Asian Markets: Evidence for Individual Countries and Panels Allowing for Structural Breaks", *The Singapore Economic Review*, 56(2), 255-277.

- Liu, L. ve Wan, J. (2012), "The Relationship Between Shanghai Stock Market and CNY/USD Exchange Rate: New Evidence Based On Cross-Correlation Analysis", *Structural Cointegration and Nonlinear Casuality Test, Physica A*, 391, 6051-6059.
- Lling, M. ve Liu, Y. (2003), *An Index of Financial Stress Index for Canada*, Working Paper, 1-52.
- Morley, B. (2002), "Exchange Rates and Stock Prices: Implications for European Convergence", *Journal of Policy Modeling*, 24, 523-526.
- Nieh, C. ve Lee, C. (2001), "Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates for G-7 Countries", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 41, 477-490.
- Ooi, A., Wafa, S. A., Lajuni, N. ve Ghazali, M. F. (2009), "Causality Between Exchange Rates and Stock Prices: Evidence From Malaysia and Thailand", *International Journal of Buisness and Management*, 4, 86-98.
- Özcan, S. (2006), "Para Politikası Tercihleri İle Finansal İstikrar Arasındaki İlişki, Enflasyon Hedeflemesi Politikasında Finansal İstikrar ve Türkiye Analizi", *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Özmen, M. (2007), "Farklı Döviz Kuru Rejimleri Altında Hisse Senetleri Fiyatları İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 519-538.
- Pekkaya, M. ve Bayramoğlu, M. F. (2008), "Hisse Senedi Fiyatları İle Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: YTL/USD, İMKB100 ve S&P500 Üzerine Bir Uygulama", *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 163-176.
- Rahman, M. L. ve Uddin, J. (2009), "Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Three South Asian Countries", *International Business Research*, 2, 167-174.
- Sims, C. A. (1980), "Macroeconomics and Reality", *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Smyth, R. ve Nandha, M. (2003), "Bivariate Causality Between Exchange Rates and Stock Prices in South Asia", *Applied Economic Letters*, 10, 699-704.
- Tabak, B. M. (2006), "The Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence for Brazil", *Banco Central Do Brazil Working Paper Series*, 12, 1-28.
- Tarı, R. (2011), *Ekonometri*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tarı R. ve Bozkurt, H. (2006), "Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi (1991.1-2004.3)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 12-28.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2006), 2007 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2007), 2008 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2008), 2009 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2009), 2010 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2010), 2011 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2011), 2012 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2012), 2013 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2013), 2014 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2014), 2015 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2015), 2016 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2016), 2017 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2017), 2018 yılında Para ve Kur Politikası, Ankara.
- Uğurlu, E. ve Aksoy, E. E. (2017), "2008 Krizi Döneminde Türkiye'de Döviz Piyasası Baskısının İncelenmesi: Mevsimsel Eşbütünlük Analizi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(633), 9-26.
- Ürkmek, E. ve Karataş, T. (2017), "Borsa İstanbul 100 Endeksi İle Döviz Kurları Arasındaki Dinamik İlişkinin Belirlenmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 45, 393-409.
- Yakupoğlu, A. (2010), "Merkez Bankasının 2002-2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi", *Maliye Finans Yazıları*, 24(88), 35-54.

Yalçın, K. ve Mutlu, A. A. (2014), "Döviz Piyasası Baskısı ve Müdahale Endeksi Türkiye Döviz Piyasası Üzerine Bir İnceleme", 18. Finans Sempozyumu, Denizli: 15-18 Ekim.

Yau, H. Y. ve Nieh, C. C. (2009), "Testing for Cointegration with Threshold Effect between Stock Prices and Exchange Rates in Japon and Taiwan", *Japan and World Economy*, 21, 292-300.

Yücel, E. ve Özmen, M. (2010), "Faiz Oranı, Döviz Kuru ve Borsa Endeksi Nedensellik İlişkisi: 1989-2009 Türkiye Uygulaması", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 12(3), 213-244.

Barbak, A. (2018). Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı ve kamu yönetimi ilişkisi üzerine kavramsal bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 37-50.

SÜRDÜRÜLEBİLİR GÜVENLİK YAKLAŞIMI VE KAMU YÖNETİMİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

AHMET BARBAK¹

ÖZ

Bu çalışma, sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı ve kamu yönetimi arasındaki ilişkiyi kavramsal olarak incelemektedir. Sürdürülebilir güvenlik, kalkınma ile güvenlik arasında nedensellik ilişkisi kuran sürdürülebilir kalkınma politikası içerisinde en son güvenlik anlayışını temsil etmektedir. Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımına göre, sadece güvenlik sorunlarına ve devlete odaklanmak yerine bireylerin ve toplulukların güvenlik koşullarını olumsuz etkileyen, kalkınma ve çevre sorunlarına ilişkin kök nedenlere odaklanılmalıdır. Bu yönüyle, sürdürülebilir güvenlik ulusal güvenlik anlayışının ve buna ait ulusal güvenlik örgütlenmesinin değişimini talep etmektedir. Çalışma öncelikle sürdürülebilir güvenlik yaklaşımını ilgili literatür ve politika belgelerinden incelemekte; daha sonra bu yaklaşımın kamu yönetimi bağlamında sonuçlarını tartışmaktadır. Bu kapsamda, sürdürülebilir güvenlik henüz gelişmekte olan bir yaklaşım olarak kamu yönetiminde uzun vadeli, stratejik yönetim ve uzgörüye dayanan, eşgüdüm ve politika uyumunun öne çıktığı bir güvenlik örgütlenmesine işaret etmektedir. Sürdürülebilir güvenlik örgütlenmesini ise, etkililik-hesapverebilirlik ve kısa vade-uzun vade dengeleri yanında çok disiplinli ve bütünlük bir kamu politikası sürecinin biçimlendireceği ileri sürülebilir. Bu güvenlik yaklaşımı çerçevesinde güvenlik etiğinin gelişmesi; yönetimde "ekonomi-güvenlik" ve "kentleşme-güvenlik" ilişkileri ile kentsel güvenlik politikalarının öne çıkması olası görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Güvenlik, Kamu Yönetimi.

JEL Kodları: D73, F50, L38, Q01.

A CONCEPTUAL EXAMINATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SUSTAINABLE SECURITY APPROACH AND PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

This study examines conceptually the relationship between sustainable security approach and public administration. Sustainable security represents the latest approach to security understanding within sustainable development policy which establishes a causality relationship between security and development. According to sustainable security approach, the focus should be on developmental and environmental root causes that undermine security conditions of individuals and communities, rather than on merely security issues and the state. In this respect, sustainable security approach contends that national security paradigm and pertinent security organization should change accordingly. The study first examines sustainable security approach drawing upon pertinent literature and policy documents. Then it discusses its implications for public administration. In this context, as an emerging security approach, sustainable security points to a long-reaching security organization in public administration, which relies on strategic management and foresight, and where coordination and policy coherence come to forefront. It can be asserted that sustainable security organization will be shaped by a public policy process which is multidisciplinary and integrated, in addition to the balances between effectiveness and accountability as well as between short-term and long-term. It is likely that a relevant security ethics will emerge and the relationships of both "economics-security" and "urbanization-security" as well as urban security policies will come to the fore.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development, Sustainable Security, Public Administration.

JEL Codes: D73, F50, L38, Q01.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abarbak01@gmail.com - ORCID: 0000-0001-6573-6308

GİRİŞ

Güvenlik, tarihte hem bireylerin hem de devletlerin varoluşsal ihtiyacı olagelmış; bireyler ve devletler kendilerini güvende hissedecekleri bir çevre oluşturmaya ya da böyle bir çevrenin içinde yer almaya gayret göstermişlerdir. 16'ncı yüzyıldan itibaren Toplumsal Sözleşmeci düşün² çerçevesinde gelişerek 1648 Vesfalya Barışının devletler arasında eşitlik, egemenlik ve iç işlere karışmama ilkeleri yanında 1789 Fransız Devriminin ulus bilinci tarafından biçimlendirilerek son halini 20'nci yüzyılda ulusal egemenlik (siyasi) ve bürokratik örgütlenme (idari) ile alan modern ulus devlette, birey ve devlet güvenliği arasında yurttaşlık üzerinden kurumsal bir bağ oluşturulduğu görülür (Beriş, 2007: 64-136). Bu çerçevede, güç kullanma (ya da şiddet uygulama) araçlarının tek bir egemen gücün elinde merkezileşmesini öngören modern ulus devlet, yurttaşların güvenliğini sağlamada başat kurum olagelmış (Weber, 1946: 77-128; Giddens, 1987: 166-182); bu devletin güvenlik anlayışı da 20'nci yüzyılın ortasında *ulusal güvenlik* kavramıyla son halini almıştır (Grondin, 2004: 14-18).³

Ulusal güvenlik (devleti) anlayışının tanımlayıcı özelliği, güvenlik politikası sürecinde başvuru nesnesi ve analiz seviyesi olarak devleti esas almasıdır (Buzan vd., 1998: 36). 1980'lerde Birleşmiş Milletler (BM)'in sürdürülebilir kalkınma politikasıyla ulusal güvenlik anlayışında değişim ortaya çıkmış; bu kapsamda, güvenlik ve kalkınma politikalarının bütünleşik olarak yürütülmesi talep edilmiştir. Buna göre, güvenliğin sağlanması için asgari bir kalkınma, kalkınma için de asgari bir güvenlik gereklidir (United Nations, 1987; UNDP, 1994: 3-4; Gänzle, 2009: 14; Amer vd., 2012: 1-3; United Nations, 2015). Güvenlik anlayışındaki bu değişim, 1990'lı yıllardan itibaren BM'nin *insani güvenlik* yaklaşımında somutlaşmıştır. İnsani güvenlik, devlet odaklı bir güvenlik yaklaşımından birey odaklı bir güvenlik yaklaşımına geçişi temsil etmektedir. Bu çerçevede, askeri politika, yöntem ve araçlara dayalı ulusal güvenlik yaklaşımından çok boyutlu bir güvenlik yaklaşımına geçilmeye başlanmıştır.

Ancak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 11 Eylül 2001 günü gerçekleşen saldırılardan sonra, terörizm ile mücadele gerekçesiyle ulusal güvenlik anlayışına ve ağırlıklı olarak askeri güç kullanımına dayanan güvenlik uygulamaları Afganistan ve Irak örnekleriyle birlikte tekrar öne çıkmıştır. Sürdürülebilir güvenlik, bahsedilen bu geri dönüşe bir tepki olarak ortaya çıkmış ve esas olarak ulusal güvenlik politikalarını bireylerin güvenlik ihtiyaçları ve çevre sorunlarına ilişkin çözüm arayışlarıyla dengelemeye yönelik bir yöntem önermiştir. İnsani güvenliğin, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde devlet odaklı ulusal güvenliği tamamlayıcı nitelikte olduğu vurgulanmakta (Rubenstein, 2017: 225-243); bununla birlikte, sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Kavramsal olarak, insani güvenlik BM'nin insani kalkınma⁴ kavramıyla, sürdürülebilir güvenlik ise sürdürülebilir kalkınma ile eşleştirilebilir.

Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının, geçen on yıl içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın güvenlik yaklaşımı olarak geliştiği ve BM'nin 2030 sürdürülebilir kalkınma gündemi çerçevesinde uluslararası politika alanında daha da ilerleyeceği söylenebilir. Bu kapsamda, sürdürülebilir kalkınma gündeminin bu son güvenlik yaklaşımının devletlerin kamu yönetimleri (özellikle güvenlik yönetimi alanında) için sonuçları olacaktır. Çalışma, sürdürülebilir güvenlik yaklaşımını kamu yönetimi ile ilişkisi bağlamında kavramsal olarak incelemektedir. Bu maksatla, öncelikle sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının tanımlayıcı özellikleri ve bileşenleri analitik olarak ortaya konulmakta; daha sonra kamu yönetimi (kamu örgütlenmesi, kamu politikası süreci, kamu hizmeti sunumu) bağlamında ne ifade ettiği ve böylece nasıl bir kamu yönetimi öngördüğü tartışılmaktadır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR GÜVENLİK

1.1. Köken: Sürdürülebilirlik-Kalkınma İlişkisi

Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı, köken itibarıyla *sürdürülebilirlik* kavramının ulusal ve uluslararası kamu politikası süreçlerini biçimlendiren bir ilkeye dönüşmesiyle, *sürdürülebilir kalkınma* gündemi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Çevre sorunları, iklim değişimi, yoksulluk ve bunların sonucunda artan eşitsizliklerin yol açtığı toplumsal/toplumlar arası gerilimlere çözüm olarak sunulan sürdürülebilir kalkınma (Giovannoni ve

² Toplumsal Sözleşmeci düşün için Niccolo Macchiavelli (1469-1527), Jean Bodin (1530-1596), Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Montesquieu (1689-1755), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve John Stuart Mill (1806-1873) tarafından yazılan eserlere bakılabilir.

³ Bu tip devlete "ulusal güvenlik devleti" denilmektedir. Özellikle NATO'nun kurucu başat gücü olan ve diğer üye devletlerin güvenlik örgütlenmelerini biçimlendiren (Truman Doktrini ve Marshall Yardımları dâhil) ABD'nin, silahlı kuvvetlerinde eşgüdüm sağlamak amacıyla sürekli bir Genelkurmay Başkanlığı oluşturması, Ulusal Güvenlik Yasası (1947) kabul etmesi ve Ulusal Güvenlik Konseyi (Türkiye örneğinde Milli Güvenlik Kurulu) kurması, bu güvenlik anlayışının ürünleri olarak ele alınabilir. Bkz. Grondin (2004).

⁴ İnsani kalkınma (human development) yaklaşımı, kalkınmaya mikro seviyede bakmakta; ekonomik sistemde bireylerin refahına, fırsatlarına ve tercihlerine odaklanmaktadır. Buna göre, insanların refahı sadece ekonomik büyüme yoluyla değil, yaşam koşullarının iyileştirilmesi yoluyla da artacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. UNDP (1990).

Fabiatti, 2014: 21-40), BM'nin Brundtland Raporu'nda, "günümüzün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır (United Nations, 1987). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çevresel, toplumsal ve ekonomik sorunların politika ve karar verme süreçlerinde bütünleştirilmesini ve bu çerçevede bütünleşik bir bakış açısının yerleştirilmesini öngörmektedir (Dernbach, 2003: 250-258).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında sürdürülebilirlik, *nesiller arası eşitlik* ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Mevcut doğal kaynakların gelecek nesiller için korunmasını esas alan eşitlik ilkesi, sürdürülebilir kalkınma politikasını bu yönüyle çevre politikalarından ayırmakta ve doğal kaynakların üretilen sermaye mallarıyla ikame edilemeyeceği savına dayanmaktadır (Beder, 2000: 228). Sürdürülebilirlik, hem mali hem de toplumsal ve çevresel boyutları birlikte dikkate alan bütünleşik bir çerçevede örgütlerin, bireylerin, toplumların ve devletlerin birbirleriyle etkileşimini gerektirir (Gray, 2010: 57). İnsan ve tabiat ilişkisine dayanan çevresel bağlamdaki ilk sürdürülebilirlik tartışmaları, sınai kalkınmanın yol açtığı çevre sorunları üzerine odaklanmış ve insan eylemleri ile yerkürenin doğal süreçleri arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır (United Nations, 1972; Kidd, 1992: 5-12). Zira sürdürülebilir olmayan uygulamalar meteoroloji, içme suyu, deniz seviyeleri, ekin ve balık verimliliği, hastalık oranları ve canlı türlerinin varlığı ile ilgili sorunlara yol açmakta; bunlar ise, sorunlarla başa çıkma gücü olmayan devletlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklara yol açmaktadır (Hartman, 2012: 5).

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve çevresel sorunları *sistem yaklaşımı* çerçevesinde ele almaktadır. Sistem yaklaşımı, bir sistemi oluşturan ve karşılıklı ilişki içerisindeki bileşenlerin birbirleriyle ve dış çevreyle etkileşimine odaklanan bir düşünme biçimi öngörür. Buna göre, tüm yapılar çevresiyle kaynak (para, mal, bilgi vb.) alış verişinde olan açık sistemlerdir (Gallopín, 2003: 9;19-20). Günümüzde, sürdürülebilirlik kavramının çevre sorunları yanında siyasal, ekonomik ve toplumsal sorun alanlarıyla daha fazla ilişkilendirilmesi yönünde bir talep gelişmekte ve bütünleşik sürdürülebilirlik yaklaşımının gerekliliği vurgulanmaktadır (Drexhage ve Murphy, 2010: 20; Giovannoni ve Fabiatti, 2014: 21-40). Sistem yaklaşımı ve düşüncesinin bir ilkesi olan sürdürülebilirlik, dünyanın tüm toplumsal, ekonomik ve ekolojik karmaşıklığı içerisinde etkileşimli bir sistem olarak görülmesini ve zaman ufku gelecek nesilleri olumsuz etkileyebilecek sonuçların öngörülmesini ve önlenmesini sağlayacak kadar uzatılmasını gerektirmektedir (Orr, 2011: 38).

Sürdürülebilirliğin ekolojik ve sosyo-ekonomik sistemlerin etkileşim içerisinde, karmaşık ve uyum sağlayıcı oldukları yönündeki yaklaşımı (Levin, 2006: 328; Robinson, 2004: 378-379) işlevsel hale getiren bir kavram ve yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Karmaşık ve uyum sağlayıcı sistemlerde, döngüsel ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkileri, geri besleme ve öngörülemezlik vardır. Karmaşık sistemlerin davranışını kesin olarak tahmin etmek mümkün olmadığından, kararların olasılık ve belirsizlik koşulları altında müzakereler yoluyla alınması gerekmektedir (Robinson, 2004: 379-380). Sürdürülebilirliğin temel özelliğini *esneklik (resiliency)* oluşturmaktadır. Esneklik, bir sistemin dışarıdan gelecek sorunları emebilme, değişim gerçekleştirebilme ve bu değişim sonucunda aynı işlevi, yapıyı ve geri beslemeyi devam ettirebilme kapasitesini ifade etmektedir (Walker ve Salt, 2006: 1). Esnek sistemler, herhangi bir bileşendeki işlevsel sorunların sistemin bütününe çökmesine yol açmadığı sistemlerdir. Zira bunlar birbirinden ayrı işleyebilen ancak birbirlerine bağlanmış; yerel ölçekte desteklenebilen ve uygulamaya dönük sorunlar çıkması durumunda bağımsız olarak onarılabilen bileşenlerden oluşmaktadır (Orr, 2011: 38). Sonuç olarak, kalkınma süreçlerinde bütünleşik bakış, sistem yaklaşımı, esneklik ve uyum sağlama, karmaşıklık ve belirsizliğin kabulü ile müzakere ana yönetsel bileşenler olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2. Sürdürülebilir Güvenlik Yaklaşımı

Sürdürülebilir güvenlik, sürdürülebilirlik kavramının güvenlik alanına uygulanmasını ifade etmektedir (Butts, 2012: 33-34). Brundtland Raporu'nda kalkınma ile güvenlik arasında bir nedensellik ilişkisi kuran BM, sürdürülebilir kalkınmanın bileşenlerinden birinin güvenlik olduğunu ilan etmiş ve küresel ölçekte yönetişime dayanan çok boyutlu bir politika alanı oluşturmuştur.⁵ Dalby (1992: 121), sürdürülebilir kalkınma politikasının ilk yıllarında, Brundtland Raporu'nun güvenlik, çevre ve kalkınma arasında kurduğu ilişkiyi göz önünde bulundurarak *sürdürülebilir güvenlik* yaklaşımının gelişebileceğinden söz etmiştir.

Brundtland Raporu'nun *Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre* başlığı altında siyasal ve askeri tehditlere yönelik ulusal güvenlik geleneksel güvenlik yaklaşımı olarak eleştirilmiş ve güvenliğin çevresel sorunları içine alacak biçimde genişletilmesi ve ülkelerin bu konuda işbirliği yapması istenmiştir (United Nations, 1987). Bunun için başta nükleer silahlar olmak üzere kitle imha silahlarının çevreye zararlı olduğu; ayrıca, çevresel sorunların ve özellikle ülkelerin kıt doğal kaynakları kontrol etmeye yönelik amaçlarının siyasal gerilimlerin ve askeri çatışmaların nedeni olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, çatışmaların insanları yaşadıkları yeri terk etmek

⁵ Sürdürülebilir kalkınma ile güvenlik arasında kurulan ilişkiye yönelik örnek kamu politikası belgeleri için bkz. Stremlau (1990); UNDP (1994); United Nations (2000a); World Bank (2011); United Nations (2015).

zorunda bıraktığı; bunun yanında da askeri harcamaların azaltılmasıyla kalkınma için ayrılan kaynakların artacağı ve sürdürülebilir kalkınmanın destekleneceği savunulmuştur.

Dünya Bankasının 1990 yılında yayımladığı *Kalkınma için Güvenlik* başlıklı raporda da ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması için uluslararası mali kuruluşların politikalarını değiştirmeleri istenmiştir (Stremlau, 1990: 41-42). Buna göre, başta Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası olmak üzere; bölgesel barış ve güvenlik anlaşmalarına destek verilmeli, ülkelerin askeri harcamalarındaki artış/azalışlara ceza/ödül uygulanmalı ve gelişmekte olan ülkelere atmosfer, su kaynakları, biyolojik çeşitlilik gibi yeni nesil güvenlik meselelerini yönetebilmeleri için yardım edilmelidir. Benzer yaklaşımı sürdüren BM Kalkınma Programı (UNDP), 1994 yılı İnsani Kalkınma Raporunda *insani güvenlik* kavramını ileri sürmüştür (UNDP, 1994: 24-33).⁶ İnsani güvenlik, devlet yerine birey odaklı güvenlik tanımlamasını ve çok boyutlu bir güvenlik yaklaşımını temsil etmektedir.

UNDP (1994), toprak güvenliğine vurgu yapan bir güvenlik yaklaşımından insanların güvenliğine vurgu yapan bir güvenlik yaklaşımına geçilmesi ve güvenliğin silahlanma yerine insani kalkınma yoluyla sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede, insani güvenliğin sadece askeri yöntem ve araçlar yerine askeri ve doğrudan güvenlikle ilgili olmayan politika alanlarını da dikkate alan, sistem yaklaşımına dayanan ve güvenlik politikalarını diğer politika alanlarıyla birleştiren bütünlük bir güvenlik yaklaşımı önerdiği söylenebilir (Barbak, 2017: 266-271). İnsani güvenlikte insanların doğal kaynaklara erişimi ve çatışmalara yol açan çevresel değişimler önemli yer tutmakla birlikte, çevresel güvenlik insani güvenliğin boyutlarından biri olarak kalmıştır.

Günümüzde, politika sorunlarının birbirlerine bağlılığını dikkate alan daha kapsayıcı bir insani güvenlik arayışı ortaya çıkmış; bu arayış, *sürdürülebilir güvenlik* yaklaşımının ileri sürülmesiyle sonuçlanmıştır. Hatta insani güvenlik yaklaşımının, devlet, insan ve doğanın karmaşık etkileşimini odak noktası yapan *sürdürülebilir güvenlik* yaklaşımı olarak yeniden biçimlendirilmesi de önerilmiştir (Khagram vd., 2003: 289). Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı, çevre boyutuna ayrı bir değer vermekle birlikte, “devlet-insan-çevre” bütünlüğünü önermekte ve sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal, ekonomik ve çevresel bileşenleriyle paralellik göstermektedir. Ancak sürdürülebilir güvenlik, güvenlik alanında sürdürülebilir kalkınmaya nazaran daha geniş bir inceleme alanı sunmaktadır.

Devletlerin yurttaşlarını dışarıdan gelecek tehditlere karşı korumasına dayanan savunma odaklı ulusal güvenlik devlete odaklanmakta ve sadece hükümetleri ilgilendirmektedir. Yurttaşlık bağı olsun ya da olmasın herkesi dikkate alan insani güvenlik yaklaşımı, bireylerin güvenliğine odaklanmakta ve güvenliğin paydaşlarını çeşitlendirmektedir. Ulusal güvenlik somut ve yakın tehditlere odaklanırken insani güvenlik insanların yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik uzun vadeli bir bakışı temsil etmektedir. İnsani güvenlik yaklaşımına göre, yoksulluk ve çatışma insanların güvenlik sorunlarının esas nedenleridir (Smith, 2008: 3-5). Sürdürülebilir güvenlik ise, ulusal güvenlik ve insani güvenliği birleştirmekte; iklim değişimi, su kıtlığı, gıda güvenliği ve çevresel bozulma gibi sorunları 21'inci yüzyılın esas güvenlik sorunları olarak kabul etmektedir. Langille'ye (2016: 2) göre, sürdürülebilir güvenliğin ayırt edici özelliği; güvenlik sorunlarının kök nedenleri yanında güvenlik politikalarının uzun vadeli etkilerine vurgu yapması ve güvensizliğin sonuçları ve belirtileriyle uğraşmanın yeterli olmadığını kabul etmesidir.

Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının gelişmesinde, 11 Eylül 2001 günü Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılar sonrasında ABD tarafından ilan edilen “Teröre Karşı Savaş” doktrinine yönelik eleştirilerin etkili olduğu görülmektedir. Bu doktrinin kısa vadeli ve askeri odaklı bakışıyla uzun vadede ekonomik, siyasal ve toplumsal zararlara yol açtığı belirtilerek terk edilmesi istenmiştir. Bu kapsamda, sivil toplumun ve hükümetlerin, güvenlik politikalarının dengelenmesi için birlikte çalışması gerektiği ifade edilmiştir (Abbott vd., 2006: 4-6). BM Genel Sekreteri de, uluslararası terörizm ve silahlı çatışmaların aşırı yoksulluk ve çevresel bozulmadan ayrı ele alınamayacağını belirtmiştir (United Nations, 2004: 2). Özellikle, insani güvenlik yaklaşımı ile çelişen teröre karşı savaş doktrini sonrasında insani güvenliğin sürdürülebilir güvenlik başlığı altında yeniden gözden geçirilmesine yönelik talepler uluslararası politika alanında kendini göstermiştir.

⁶ İnsani güvenlik kavramının boyutları şöyle özetlenebilir: İktisadi güvenlik (Ücret karşılığı sürekli çalışarak ya da son çare olarak sosyal güvenlik yoluyla temel bir gelire sahip olma), Gıda güvenliği (Temel gıdaya fiziki ve iktisadi olarak sürekli erişim), Sağlık güvenliği (Hastalık ve sağlıksız bir yaşam biçiminden asgari korunma), Çevresel güvenlik (Kısa ve uzun vadede çevre sorunlarından korunma), Kişisel güvenlik (Vatandaşlık bağı ile bağlı olunan ya da diğer devletlerin, devlet dışı aktörler ile diğer bireylerin ve grupların fiziksel şiddetinden, ev içi kötü muameleden ve benzerlerinden korunma), Toplumsal güvenlik (Geleneksel ilişkilerin ve değerlerin kaybolmasından ve mezhepsel ve etnik şiddetten korunma), Siyasal güvenlik (Temel insan haklarına saygı gösterilen bir toplum içinde yaşama; bireylerin ve grupların, hükümetin fikirler ve bilgi üzerinde denetim uygulamasına karşı özgürlüklerinin temin edilmesi) (Barbak, 2017: 268).

Oxford Araştırma Grubu'ndan bir kısım araştırmacı, yayımladıkları bir raporda ABD'nin teröre karşı savaş doktrinini eleştirerek uluslararası terörizmden daha ciddi tehditler olduğunu ve terörizmle mücadele politikalarının uzun vadede öz yıkımla sonuçlanacağını savunarak, 21'inci yüzyılda çatışmaların ana nedenleri üzerine odaklanılmasına dayanan yeni bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamıştır (Abbott vd., 2006: 4-6). Aynı raporda, hükümetlerin toplumlardan baskı gelmediği sürece bu konuda isteksiz davranacağı, bu nedenle de hükümet dışı örgütlerin ve sivil toplumun hükümetleri ikna etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yeni yaklaşımda *barış, kalkınma ve çevre* sorunları birbirlerine daha da bağlanmış olacaktır.

Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı, dünyanın herhangi bir yerinde (özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde) ortaya çıkan sorunların artık toplumların birbirlerine karşılıklı bağımlı ve bağlı olmaları nedeniyle diğer yerleri (özellikle Batılı ülkeleri) de etkilediği savına dayanmaktadır (Khagram vd., 2003: 300-301; Abbott vd., 2006: 4). Artık yoksulluk salt bir kalkınma sorunu olarak ele alınmamakta, HIV/AIDS sadece bir hastalık olarak görülmemekte; iklim değişimi sadece yoksul ülkeleri etkilememekte, terörizm de sadece başarısız (*güç kullanımı üzerinde başarılı bir devlet tekeli uygulayamayan*) devletlerde ortaya çıkmamaktadır (Rogers, 2007: 119). Genellikle birbirlerinden ayrı analiz edilen bu sorun alanlarının etkileşimini dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımı temsil eden sürdürülebilir güvenlik, ortak ihtiyaçlar için devletlerin işbirliğini kabul etmekte ve uluslararası aktörlerin ve Batılı devletlerin mevcut davranışlarının güvenliği nasıl olumsuz etkilediği üzerinde durmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelinmesi için istenen şey ise, küresel ölçekte işbirliğidir.

Sürdürülebilir güvenlik, aynı zamanda *içerici (inclusive)* siyasal, ekonomik ve toplumsal süreçleri desteklemektedir. Bu kapsamda, *içerici güvenlik (inclusive security)* kavramı geliştirilmiştir. İçerici güvenlik, güvenlik ve barış süreçlerine tüm paydaşların dâhil edilmesine dayanmaktadır. Zira sürdürülebilirlik, uzun vadede kaynakların en uygun kullanımına odaklanmakta ve devletlerin kendi sınırlarını ve kapasitelerini aşan kaynak sorunları ile ilgili diğer devletlerle işbirliği yapmasını öngörmektedir (Hartman, 2012: 5). Günümüzde, bunlar içerisinde özellikle güvenliğin toplumsal cinsiyet bağlamında tartışılması ve kadınların güvenliğe katılımı öne çıkmıştır.⁷ Bu konuda ilk uluslararası politika dokümanı, 2000 yılında BM tarafından "Kadınlar, Barış ve Güvenlik" başlığıyla yayımlanmıştır. Bahsedilen doküman, toplumsal cinsiyet yaklaşımını her alanda ve kademede herhangi bir planlı eylemin, yasama süreçlerinin, politikaların ve programların kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması süreci olarak ele almaktadır (United Nations, 2000b: 10). Genel olarak, sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı ile diğer güvenlik yaklaşımları Tablo 1'deki gibi karşılaştırılabilir (Hearne vd., 2012: 90).

Tablo 1: Güvenlik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Yaklaşım	Odak Noktası	İlgi Alanları	Sorun Alanları	Yöntem
Geleneksel (Ulusal) Güvenlik	Devlet	Egemenlik ve toprak bütünlüğü	Devletlerden ve devlet dışı aktörlerden gelen tehditler	Diplomatik, insani, askeri, ekonomik müdahale
Çevresel Güvenlik	Ekosistem	Doğal altyapının korunması	<ul style="list-style-type: none"> Kaynak kıtlığı Kaynakların bozulması Çevre kirliliği Demografik değişim Doğal ve insan kaynaklı şoklar 	<ul style="list-style-type: none"> Çok uluslu yönetim Çatışma önleme/çözme
İnsani Güvenlik	Birey	Korku ve yoksulluktan korunma	İnsani güvenlik boyutları	<ul style="list-style-type: none"> Önleyici diplomasi Afet planlaması İnsani destek Yardım tipi yatırımlar
Sürdürülebilir Güvenlik	Nesiller Arası Yaşam Kalitesi	Küresel sürdürülebilirlik	<ul style="list-style-type: none"> Sürdürülebilir, uyum sağlayıcı ve esnek olmayan sistemler Adil olmayan kaynak dağılımı Çoğunluğun marjinalleşmesi Plansız kalkınma ve şehirleşme 	<ul style="list-style-type: none"> Kurum inşası Güvenlik sektörü reformu Askeri profesyonelleşme Enerji verimliliği Ekonomik yatırım Doğal kaynakların uyum sağlayıcı yönetimi

Kaynak: Hearne vd. (2012: 90)

⁷ Bkz. <http://www.sustainablesecurity.org>, (28.06.2017).

Tablo 1'e göre, sürdürülebilir güvenlik bugünkü nesillerin güvenlik ortamı ile gelecek nesillerin güvenlik ortamı arasında hem kavramsal olarak hem de politika boyutunda bir nedensellik ilişkisi kurmakta; bu nedensellik ilişkilerinin ve otorite kullanımının ise küresel ölçekte oluşturulmasını öngörmektedir. Bunun içinse sürdürülebilir olmayan her türlü sistemin bertaraf edilmesi, adil olmayan kaynak dağılımının düzeltilmesi, toplumsal marjinalleşmenin (toplumsal kurallara uymama davranışının ve aykırılıkların yaygınlaşmasının) önlenmesi, plansız kalkınma ve şehirleşme süreçlerinin düzenlenmesi ve sürdürülebilirliği olumsuz etkileyen uyumsuz ve esnek olmayan sistemlerin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı, sürdürülebilirliğin sağlanması içinse kurumların buna uygun olarak inşa edilmesini, güvenlik sektörlerinin reforma tabi tutulmasını, askeri profesyonelleşmeyi, enerji verimliliğini, ekonomik yatırımlar yapılmasını ve doğal kaynakların sürdürülebilirlik çerçevesinde yönetimini talep etmektedir.

Sürdürülebilir güvenlikte, uzun vadede sürdürülebilir yaşam koşullarının oluşturulması; bunun yanı sıra güvenlik, çevre ve kalkınma arasındaki etkileşime dayalı bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi öngörülmüştür. Buna göre, sürdürülebilir güvenlik *paydaşlar arasında işbirliği, çatışmaların önlenmesi, bütüncül değerlendirme ve izleme süreçleri* yoluyla sağlanabilecektir (Voigt, 2009: 175-176). Burada işbirliği, ulusal egemenliği esas alan mevcut devletler sistemi yerine küreselleşme çağında devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı dikkate alan *içerici (kozmpolitan) egemenlik* uygulamasına dayalı devletler sistemini temsil etmektedir.⁸ Bu kapsamda, içerici güvenliğin aynı zamanda egemen devletlerin insani güvenlik sorunlarının çözümü için güvenlik alanındaki egemenliklerinden kısmen vazgeçerek işbirlikçi ve çok taraflı yöntemler ve mekanizmalar oluşturmalarını ifade ettiği söylenebilir.

Burada, aynı zamanda ulus devletler sisteminin eşitliğe dayanan işbirliği ilkesi yerine devletlerin kalkınma seviyeleri, mali durumu, teknolojik kapasiteleri ve güvenliksiz duruma ilişkin tarihsel sorumluluklarındaki farklılıkları gözetilen bir işbirliği öngörülmektedir (United Nations, 2015). Çatışmanın önlenmesi ise, sürdürülebilir güvenlikte önleyicilik ilkesine vurgu yapmakta; devletlerin herhangi bir çatışmanın risklerinden önceden haberdar olmasını ve bunun için muhtemel tehditleri öngörmesini ifade etmektedir. Hatta sürdürülebilir güvenlik yaklaşımında önleyicilik, stratejik uzgörü üzerine kurulmaktadır (Voigt, 2009: 177). Bunun yanı sıra, sürdürülebilir güvenlik, çatışmalar çevresel bozulma ve kaynakların azalması gibi güvenlik sorunlarının küresel ölçekte oluşturulacak kurumlar ve mekanizmalar yoluyla sürekli olarak değerlendirilmesi yoluyla önlenebileceğini öngörmektedir.

42

Crawford'a (2014: 33-34) göre, sürdürülebilir olmayan uygulamalar ve davranışlar, güvenlik bağlamında etik ilkelere ve normatif değerlere zarar vermekte, gelecekte çatışmalara yol açan eşitsizlikleri artırmaktadır. Sürdürülebilir güvenlik günümüzün ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda aksi yönde toplumsal etkiler oluşturarak sonraki nesilleri; güven ve meşruiyet, özgürlük ve eşit muamele gibi toplumsal değerleri olumsuz etkilemeyen güvenlik durumunu ifade etmektedir. Sürdürülebilir güvenlik, güvenlik uygulamalarının zamansal ve mekânsal eşitsizliğini ve bunların insanların özgürlükleri üzerindeki etkilerini ön plana almaktadır. Floyd (2011: 428), bir güvenlik eyleminin ahlaki olarak doğru olması için aynı anda üç koşulun var olması gerektiğini savunur: *nesnel varoluşsal bir tehdit, güvenliğin öznesinin ahlaken meşruluğu, güvenlik uygulamasının söz konusu tehdide uygunluğu*. Buna göre, mevcut uluslararası sistemin egemenlik ilişkilerinden kaynaklanan sınırlamaları yerine bahsedilen kıstasların esas alınması önerilmektedir.

Sürdürülebilir güvenlik siyasal, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları olan normatif (kural koyucu) bir yaklaşım olarak nitelenebilir. Bu durumu, Rogers'de (2017: 1-2) görmek mümkündür. Öncelikle, sürdürülebilir güvenlikte temel mal ve hizmetlere erişim eşitliği sürdürülebilir toplumların ön koşulu olarak görülmektedir. Bu çerçevede, güvenlik de azamileştirilmesi gereken bir olgu olmaktan ziyade herkes için eşit seviyede olacak şekilde sağlanması gereken bir durum olarak ele alınmaktadır. İkincisi, sürdürülebilir güvenlik, güvenlik bağlamında nesiller arasında eşitliğe vurgu yapmaktadır. Buna göre, şimdiki nesillerin güvenliği adına gelecek nesillerin güvenliği olumsuz etkilenmemelidir. Son olarak, sürdürülebilir güvenlik neoliberalizmin piyasayı kendi kuralları çerçevesinde toplumsal faydanın (güvenliğin) dağıtıcısı olarak gören yaklaşımını eleştirmekte ve ekonomik değerleri toplumsal değerlere bağlamayı amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir güvenlik fikri, insanların tehdit ve risklere uyum sağlamasına ve güven içinde yaşamasına imkân veren kısa vadeli güvenlik ihtiyaçlarıyla insanlar tarafından kabul edilebilir, meşru ve normatif olarak geçerli bir güvenlik sistemi oluşturulmasına yönelik uzun vadeli amaçları uzlaştırmayı hedefler (Abbott vd., 2006: 20; Voigt, 2009: 164-165). Sürdürülebilir güvenlik günümüzde adil bir toplum oluşturulması yanında gelecekte de toplumsal adaleti sürekli olarak güvence altına alacak düzenlemeleri

⁸ İçerici egemenlik, kuramda "kozmpolitan egemenlik" yaklaşımı çerçevesinde incelenebilir. Konuya ilişkin bir inceleme için bkz. Held (2002: 23-38).

gerekli kılmaktadır. Bu da, toplumun değişik kesimlerini (etnik, dini, cinsiyet, gelir durumu vb.) orantısız olarak etkileyen güvenlik önlemleri almamanın yanında bu önlemlerin uygulandığı ve sürekli değişen toplumsal, çevresel, ekonomik, siyasal ve hukuksal ortama uygun davranmayı içermektedir.

Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımında öncülük yapan Oxford Araştırma Grubu, bir "Sürdürülebilir Güvenlik İndeksi (SGİ)" geliştirmiştir.⁹ SGİ, her bir devletin küresel güvenliğe (insani güvenliğe, refaha, barışa ve çatışmaların önlenmesine) etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ancak burada kastedilen ulusal güvenliğin etkisi değildir. SGİ göstergeleri, eşit ağırlığa sahip olan "Eşitlik ve İçerme", "Silahların Kontrolü ve Barışı Koruma" ve "İklim ve Çevre" olmak üzere üç ana kategori altında sınıflandırılmıştır. Oxford Araştırma Grubu, ulusal güvenlik anlayışını *kontrol paradigması* olarak nitelendirmektedir. Ancak bu paradigma, çatışmaları (terörizmi ya da siyasal şiddeti vb.) ortaya çıkaran nedenlerle ve etmenlerle ilgilenmemekte; bunun yerine şiddete şiddetle (askeri güçle) karşılık verilmesini desteklemektedir. Sürdürülebilir güvenlik ile kontrol paradigması arasındaki ana farklılık, sürdürülebilir güvenliğin tehditleri güç kullanımı yoluyla tek taraflı olarak kontrol etmek yerine bu tehditlerin kök nedenlerini işbirliği yoluyla ortadan kaldırmayı amaçlamasıdır (Abbott vd., 2006: 4). Örneğin, sürdürülebilir güvenlik yaklaşımında iklim değişimi sorunu için yenilenebilir enerji; kaynaklar üzerindeki rekabet sorunu için de enerji verimliliği önerilmektedir. Ayrıca, yoksulluğun azaltılması marjinalleşmenin önlenmesi için; kitle imha silahlarının durdurulması ise küresel militarizasyonun kontrol edilmesi için ana bileşendir.

Sürdürülebilir güvenlik, tehditlerin analiz edilmesinin ötesine geçmekte ve güvenlik politikaları için yeni bir politika çerçevesi geliştirmektedir (Abbott ve Phipps, 2009: 2). Bu politika çerçevesi sürdürülebilirlik için *küresel adalet ve eşitliği* esas almakta; küresel ticaret sistemlerinin reforma tabi tutulması, yardım ve borç yönetimi, karbon tabanlı ekonomileri bırakma, nükleer silahsızlanma, biyolojik ve kimyasal silahların kontrolü gibi uygulamalar yanında harcamalarda güvenliğin askeri olmayan bileşenlerine odaklanılmasını içermektedir. Aynı zamanda yerel ölçekte yolsuzluk ve suç gibi sorunların önlenmesine yönelik kısa vadeli önlemler ile küresel güvenlik politikalarını birbirine bağlamaktadır. Burada, küresel güvenlik, ulus devletlerin birbirleriyle etkileşimine odaklanmak yerine dünyayı sistemik bir bütün olarak gören; çatışma ve güvenliksiz ortamın altında yatan kök nedenlere cevap vermeye dönük kapsamlı, sistematik ve evrensel bir uluslararası güvenlik yaklaşımı olarak nitelenebilir.

Bu kapsamda, Oxford Araştırma Grubu, küresel güvenliğe yönelik tehditleri şöyle sıralamıştır: Çoğunluk dünyasının marjinalleşmesi¹⁰, iklim değişimi, kaynaklar üzerindeki rekabet, askeri teknolojilerin yayılması ve küresel militarizasyon (Oxford Research Group, 2011: 2). Son yıllarda küresel refah artmış olmasına rağmen eşit paylaşılmamıştır. Özellikle artan bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla yoksul kesimler refah sahibi kesimleri görebilmekte ve artan eşitsizliğin ortaya çıkardığı tatminsizlik hem topluluklar içinde hem de topluluklar arasında gerilimlere ve siyasal istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Özellikle eşitsizlik; toplumsal düzensizlik, ayaklanmalar ve suç oranında artış ve hatta terörizmle kendisini göstermektedir.

21'inci yüzyılda iklim değişimi ile doğal kaynaklar (özellikle enerji kaynakları) üzerindeki rekabet iki ana güvenlik sorunu olarak görülmektedir (Vaahtoranta, 2010: 82-84). Bu çerçevede; iklim değişikliği; altyapı kaybı ve hasarı, hastalıklar, sel ve su kıtlığı ile bazı bölgelerin yaşanmaz hale gelmesi gibi nedenler insanların kitlesel yer değiştirmesine yol açabilmektedir. Ayrıca, dünya nüfusunun aşırı artış göstermesi ve kaynakların dengesiz dağılımı, kaynaklar (gıda, su, enerji vb.) üzerinde rekabeti artırmaktadır. İklim değişimi sorununa çözüm olarak yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmekte; kamusal ve özel kaynakların yenilenebilir enerji programlarına yönlendirilmesi ve bu programların yerel ölçekte uygulanması, hem güvenliği artırıcı hem de siyasal riskleri azaltıcı olarak görülmektedir (United Nations, 2015).

Günümüzde, uluslararası güvenliğin muhafazası ağırlıklı olarak askeri güç kullanımına dayanmaktadır. Küresel finansal krizlere rağmen, askeri harcamalar, silah üretimi ve transferleri artarak devam etmektedir. Güvenliği sağlama gereğiyle silahların yayılması sonucunda fiziksel şiddet olasılığı artarken bu silahlara sahip olmayanlar aleyhine bir güvenlik ortamı oluşmaktadır (Oxford Research Group, 2011: 2). Böylece, bir taraftan silah şirketlerinin kazançları artarken, diğer taraftan bu kazançlar silah sistemlerine yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme çalışmalarını genişletmektedir. Özellikle, 21'inci yüzyılda teknolojik ilerlemeler de daha gelişmiş silahların üretilmesine yol açarak şiddeti artırmıştır. Buraya kadar bahsedilen sorunlar çerçevesinde bir güvenlik anlayışının sürdürülebilir güvenlik adıyla politika söylemine ve süreçlerine girdiğinden söz etmek mümkündür.

⁹ İlk SGİ değerlerinin 2018 Sonbaharında yayımlanması planlanmaktadır. SGİ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sustainable-security-index-research-note-on-global-opportunities-for-refugees-and-migrants>, (28.06.2018).

¹⁰ Burada çoğunluk dünyası, *zayıf ve başarısız* olarak sınıflandırılan devletlerin oluşturduğu ülke grubunu ve toplumları ifade etmektedir. Bu devletler genellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'da gelişmekte olan ülkeler grubunu işaret etmektedir. Bkz. Abbott vd. (2006: 16).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR GÜVENLİK-KAMU YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Buraya kadar sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının hem uluslararası politika alanında hem de literatürdeki gelişiminden bahsedildi. Bu yaklaşımın, kamu yönetimi tarafından uygulamaya geçirileceği dikkate alınır, kamu yönetiminin kendisi için belirli sonuçları olacağı açıktır. Sürdürülebilir güvenliğin tanımlayıcı bileşenleri kamu yönetimi (kamu örgütlenmesi, kamu politikası süreci, kamu hizmeti sunumu) bağlamında Tablo 2'deki gibi gösterilebilir.

Tablo 2: Sürdürülebilir Güvenlik-Kamu Yönetimi İlişkisi¹¹

Kamu Yönetimi Bileşeni	Sürdürülebilir Güvenlik Tanımlayıcı Bileşeni	Kamu Yönetimi Bağlamında Sonuç
Kamu Örgütlenmesi	Ulus-üstü Otorite Örgütlenmesi	Küresel güvenlik yönetişimi normlarına, değerlerine ve örgütlenme ilkelerine uygun kamu örgütlenmesi
	İşbirlikçi Yaklaşım	Kuzey-Güney işbirliği; uluslararası işbirliği; kamu-özel işbirliği
	Hukukun Üstünlüğü	Güvenlik örgütlenmesinin hukuk sistemine tamamen bağlı hale getirilmesi; ulusal hukukun uluslararası hukukla uyumlaştırılması
	Kurum İnşası	Sürdürülebilir güvenliği sağlayacak kamusal güvenlik örgütlenmelerinin oluşturulması
Kamu Politikası Süreci	Dengeleyici Yaklaşım	Ulusal güvenlik, insani güvenlik, ortak güvenlik Devlet, birey, çevre
	Bütüncül Bakış	Siyasal, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla bütünleşik politika süreci
	Uzun Vadeli Bakış	Politika sürecinde girdi olarak gelecek nesillerin güvenlik ihtiyaçlarının dikkate alınması
	Önleyicilik	Güvenliksizliğin kök nedenlerini önlemeye yönelik karar verme süreci
	İçericilik	Politika sürecine güvenliğin ilgili tüm taraflarının katılımı
	İçeriğe Özgünlük	Ülkeler arası farklılıkları dikkate alan bir kamu politikası süreci
Kamu Hizmeti (Güvenlik) Sunumu	Birey Odaklılık	Kamu hizmetinde küresel normlar çerçevesinde bireylerin güvenlik ihtiyaçlarından hareket edilmesi
	Devlet Dışı Güvenlik Hizmeti Sunumu	Güvenlik hizmetine devlet dışı aktörlerin (uluslararası örgütler, başka devletler vb.) katılımı
	Devlet Dışı Kamu Yararı Tanımlaması	Kamu yararının devlet dışında tanımlanabilmesi; kamusal meşruiyet dışında performans meşruiyeti
	Güvenlik Hizmetinin Küresel Etkisi	Devletin güvenlik hizmeti sunumunun kendi sınırları dışındaki etkisinin de dikkate alınması; hizmet sunum etkinliğinin küresel ölçekte takibi
	Güvenlik Etiği	Güvenlik hizmeti sunumunda, sürdürülebilirliğe dayalı ve çeşitli politika alanlarıyla bütünleşik bir etik anlayışı

Tablo 2'de gösterildiği üzere, sürdürülebilir güvenlik ulusal sınırları aşan bir güvenlik örgütlenmesi öngörmektedir. Güvenlik alanında uluslararası işbirliği, içinde bulunduğumuz döneme mahsus olmamakla birlikte yeni gelişen ve özellikle tematik nitelik taşıyan güvenlik kavramlarının *küresel kamusal mal*¹² anlayışı üzerinden 21'inci Yüzyılın *küresel yönetişim*¹³ tipi uluslararası örgütlenmesini biçimlendirdiği

¹¹ Tablo 2, bu çalışma kapsamındaki literatür ve dokümanların kamu yönetimi bağlamında tematik analizi yoluyla hazırlanmıştır.

¹² Kamusal malın ve kamu yararının küresel ölçekte tanımlanmasına dayanan küresel kamusal mal anlayışı, doğal kaynaklar yanında güvenlik, iklim ve sağlıkta da küresel bir düzenleme alanı oluşturmaktadır. Küresel kamusal mal yaklaşımı, bu varlıkların yönetiminin devletler üstü ölçekte gerçekleştirilmesi yoluyla küresel adaletin sağlanacağını ve çatışmaların önleneceğini varsaymaktadır (Kaul, 2013: 9-13).

¹³ Küresel yönetişim, temel olarak *ulus üstü otorite örgütlenmesini* ifade etmektedir. Küresel yönetişim, çeşitli politika alanlarında ya da tematik olarak ortaya çıkabilmektedir. Günümüzde, küresel yönetişim örgütlenmesinin en üstünde BM yer almaktadır. Uluslararası mali örgütler (IMF, Dünya Bankası), ekonomi ve kalkınma örgütleri (OECD, Dünya Ticaret Örgütü), Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Göç Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, NATO, AGİT, küresel yönetişime örnek olarak gösterilebilir. Bu örgütlenmeleri, Soğuk Savaş ya da küreselleşme öncesi dönemden ayıran

gözenmektedir. Bu çerçevede, ulusal egemenlik ve sınırlar kabul edilmekle birlikte, insanlığın sorunları sürekli olarak ulusal sınırları aşan nitelikte tanımlanmakta; küresel politikaların uygulanabilmesinde ulus devlete ve ulusal egemenliğe araç niteliği yüklenmektedir. Burada, devlet ve ulusal egemenliğin küresel ölçek ile birey arasında bağlantı kuran operasyonel mekanizmalar olarak görüldüğü söylenebilir.

Ulusal güvenlik politikasını, esas olarak devlet aygıtı tarafından tanımlanan kamu yararı oluşturmakta; güvenlik alanında kamu yararının çerçevesi ulusal egemenlik ve sınırlarla çizilmektedir (Gaines, 2006: 345-346). Sürdürülebilir güvenlikte ise, kamu yararının tanımlanması hem fiziksel olarak hem de kavramsal ve hukuksal olarak devlet sınırları dışına taşınmakta; kamu yararı, güvenlik tehditlerine sınır çizilememesi gerekçesiyle ulusal sınırlar dışında asgari bölgesel ölçekte tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, ulusal güvenlik birey güvenliği ve çevre güvenliğinin bileşimi olarak öngörülmekte; başta BM olmak üzere uluslararası örgütlerin ve örgütlenmelerin değerlendirmelerine göre meşru ya da gayrimeşru kabul edilmektedir (Özalp, 2014: 350). Burada, kendi sınırları içinde güvenliği sağlamada yetersiz olan (ya da meşru güç kullanma tekelinin başarılı olarak yerine getiremeyen) devletler, başarısız devlet olarak kabul edilmekte; dış müdahale bu şekilde meşru kabul edilmektedir. Başarısızlık, birey ve toplum ölçeğinde yapılan güvenlik tanımı ve tehditlerine göre belirlenmekte; bu çerçevede sınırların korunmasından ziyade sınırlar içindeki güvenlik ortamı bir devletin meşruiyeti için kıstas olarak kabul edilmektedir. Böylece, ulusal güvenlik politikasının değerlendirilmesinde bireylerin güvenlik ihtiyaçlarına ve durumlarına ilişkin göstergeler de bir bileşen niteliği kazanmaktadır (Batır, 2017: 89-93).

Sürdürülebilir güvenliğin küresel güvenlik yönetimi ile bütünleştirilmesinde ulusal hukuk sisteminin uluslararası hukukla uyumlu hale getirilmesine öncelik verilmektedir. Hukukun üstünlüğü yaklaşımı üzerinden hukuk sistemlerinin aynılaştırılmaya çalışıldığı görülmekle birlikte, *içeriğe özgü* ilkesi çerçevesinde yerel tarihsel ve kültürel özelliklerden kaynaklanan hukuki sistem farklılıkları da göz ardı edilmemektedir (United Nations, 2015). Bunun yanında, sürdürülebilir güvenlikte kamu-özel işbirliği de gerekli görülmektedir. 1980'lerden itibaren özelleştirme politikalarıyla enerji, çevre, sağlık, eğitim vb. sektörlerde özel kesim payının (ve mülkiyetinin) artması, insan yaşamını ve politika alanlarını biçimlendiren teknolojik gelişmelerin çoğunlukla özel kesimde ortaya çıkması, sürdürülebilir güvenlikte bu işbirliğini zorunlu hale getirmektedir. Bunun en iyi örneği, siber güvenlik alanıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hem donanım hem de yazılım olarak özel sektörde geliştirilmesi, diğer taraftan bilgi ve iletişim teknolojileri piyasasının devlet tarafından düzenlenmesi, siber güvenlik alanında kamu ve özel arasında karşılıklı bağımlılığa işaret etmekte ve kamu-özel işbirliğini zorunlu hale getirmektedir (Carr, 2016: 43). Özel kesim sadece kâr amaçlı örgütlerden oluşmamakta; ulusal ve uluslararası ölçeklerde faaliyet gösteren hükümet dışı örgütler ve sivil toplum örgütleri ile yurttaşların da kendi faaliyet alanları ve imkânları çerçevesinde güvenlik uygulamalarına katılması beklenmektedir.

Bu olgular birlikte dikkate alınır, sürdürülebilir güvenliğe ait hukuk sisteminin küresel ve yerel hukuk sistemlerinin bütünleştirilmesine dayanan çok kademeli (küresel-yerel), melez (kamu-özel) ve bütünleşik bir politika sürecini esas alacağı söylenebilir. Sürdürülebilir güvenliğin öngördüğü kurum inşası da kamu örgütlenmesinde bu çerçevede ortaya çıkacaktır. Örneğin, iç ve dış güvenlik uygulamalarının devlete, çevreye ve insan yaşamına uzun vadeli etkilerine yönelik bütünleşik değerlendirme ölçütlerinin planlama ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesi bu yönde bir ilerleme olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra, güvenlik yönetimine farklı politika alanlarını temsil eden kamu kurumlarının katılımının sağlanması; güvenlik yönetiminin *sürdürülebilir güvenlik yönetimi, sürdürülebilir güvenlik politikası* ya da *sürdürülebilir güvenlik stratejisi* biçimlerinde doküman ve örgütlenmelere yönelmesi de sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Sürdürülebilir güvenlik yönetiminin oluşturulması için *güvenlik sektörü (sistemi) reformları* uygun bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Güvenlik-kalkınma ilişkisini ve insani güvenliği esas alan güvenlik sektörü reformu, güvenlik yönetiminin güç uygulama kapasitesini hesapverebilirlik ile dengelemeyi, profesyonelleşmeyi, bütçede güvenlik-kalkınma dengesinin korunmasını, güvenlik alanında farklı politika alanlarının göz önünde bulundurulmasını ve güvenliğe devlet dışında özel kesimin katılmasını öngörmektedir (OECD, 2007: 112-113). İyi yönetimi esas alan güvenlik sektörü reformu, Soğuk Savaş dönemi ve hemen sonrasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle Doğu Avrupa ülkelerinde güvenlik yönetimlerinin Batılı güvenlik örgütlenmeleri (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT vb.) doğrultusunda yeniden oluşturulmasını öngören ve esas olarak kapasite inşasına odaklanan güvenlik yardımlarından farklılık göstermektedir. Güvenlik sektörü reformlarının esas olarak güvenlik alanında etkililik ile hesapverebilirlik arasında denge kurmayı amaçladığı söylenebilir. Buna göre, gerek güvenlik politikalarında gerekse kamu yönetiminin güvenlik hizmeti sunumunda temel olarak "etkililik-hesapverebilirlik" ve "kısa vade-uzun vade" dengeleri yanında "çok disiplinli ve bütünleşik

temel özellik, küresel kamusal mal gibi tanımlamalar yoluyla ulusal egemenliği kendisine mutlak olarak tabi hale getiren bir küresel hukuk ve düzenleme alanının oluşturulmasıdır.

bir kamu politikası süreci” tasarımı üzerinden sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının oluşturulabileceği ileri sürülebilir.

Sürdürülebilir güvenliğin başlıca sorun tanımlamalarını “sürdürülebilir, uyum sağlayıcı ve esnek olmayan sistemler”, “adil olmayan kaynak dağılımı”, “çoğunluğun marjinalleşmesi”, “plansız kalkınma ve şehirleşme” oluşturmaktadır. Sistemlerin sürdürülebilirliği, uyum sağlama ve esneklik söylemleri, kamu yönetiminde merkezileşme yerine yerelleşmiş bir örgütlenme biçimine işaret etmektedir. Bu aynı zamanda güvenlik hizmeti sunumunda da bu ilkeler çerçevesinde bir yaklaşım benimsendiği biçiminde yorumlanabilir. Bunlar temel olarak, kamu yönetiminde *sistem yaklaşımı* ve *stratejik yönetime* işaret etmektedir. Sistem yaklaşımı, kamu yönetimini kendi içine kapalı olmaktan ziyade açık bir sistem olarak çevresiyle etkileşim içerisinde bir yapı olarak ele alırken, stratejik yönetim kamu yönetiminin uzun vadede bulunduğu çevredeki siyasal, ekonomik, toplumsal, teknolojik vb. değişikliklere uyum sağlamasını, rekabet edebilmesini ve varlığını sürdürülmesini ifade etmektedir (Parlak ve Doğan, 2016: 94). Bu çerçevede, kısa vadeli güvenlik ihtiyaçları ile gelecek nesillerin güvenlik ihtiyaçlarını birleştirecek bir kamu yönetiminin güvenlik yönetiminde *stratejik uzgörü* yöntem ve tekniklerini daha fazla kullanmaya ihtiyaç duyacağı da açıktır.¹⁴

Toplumlar ya da toplumlar arası kaynak dağılımı ve marjinalleşme, esas olarak sürdürülebilir güvenliğin ekonomik boyutuna işaret etmekte ve güvenlikte sürdürülebilirliğin sağlanması için kamu yönetiminin öncelikle gelir ve kaynak dağılımında dengeyi sağlama ve bu sorunların yol açtığı düzensiz norm değişimini (marjinalleşme) kontrol etmesi beklenmektedir. Bu çerçevede, doğal kaynakların paylaşımı ve kullanımı ile istihdam politikaları ve sosyal politikaların sürdürülebilir güvenlik açısından öncelikli politika alanları olduğu söylenebilir. Plansız kalkınma ve şehirleşme de bu çerçevede ele alınmalıdır. Fiziksel ve/veya ekonomik güvenliğin olmaması nedeniyle ortaya çıkan göçler, kentlerin yönetimini her zamankinden daha zor hale getirmiştir. Bu çerçevede, şehirlerin artan nüfusu ve altyapı yetersizliği ile gelir dağılımındaki adaletsizlik toplumsal bütünlüğü ve kent güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle kentsel güvenlik sorununun 1987 yılında Brundtland Raporu’nda yer alması bu kaygılar yanında sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir güvenlik ile kentsel güvenlik arasındaki bağı ortaya koymaktadır. Ayrıca, bahsedilen raporla eş zamanlı olarak Avrupa Kentsel Güvenlik Forumu (European Forum for Urban Security-EFUS) oluşturulmuştur. Son tahlilde, kamu yönetiminde sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının kent ölçeğinde ve *kentsel güvenlik politikaları* ile uygulamaya geçirileceği söylenebilir. Bu durum, sürdürülebilir güvenliğin önleyicilik ilkesinin (güvenliksiz koşulların kök nedenlerine odaklanması ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi), “ekonomi-güvenlik” ve “kentleşme-güvenlik” ilişkileri üzerinden uygulamaya geçirileceğini göstermektedir.

46

Ülkelerin güvenlik örgütlenmeleri, esas olarak ulusal egemenlik ve güvenlik anlayışları ile kendilerine özgü hukuk sistemleri çerçevesinde biçimlendirilmiş durumdadır. Ancak sürdürülebilirlik kalkınma gündemi çerçevesinde, güvenlik yönetiminde uluslararası ve ulusal güvenlik hukuku yanında sürdürülebilirlik üzerinden bir etik yaklaşımı gelişmiş; sürdürülebilirlik, güvenlik yönetiminde yeni bir ölçüt olmaya başlamıştır. Etik, esas olarak toplumların birlikte mutlu ve huzurlu yaşaması için en iyi davranış biçiminin ne olması gerektiğine yönelik bilinçli bir arayış olarak ele alınabilir. Etik anlayışının, kültürel olarak farklılaştığı kabul edilmekle birlikte, insanlığın ortak bir etik anlayışı geliştirmesi de mümkün görülmektedir (Yüksel, 2006: 170-174). Bu kapsamda, gelecek nesillerin yaşam koşullarının şimdiden korunması düşüncesi, sürdürülebilirlik etiğinin temelini oluşturmaktadır (Reed ve Slaymaker, 1993: 725). Bu yönüyle, sadece bulunulan zamana değil geleceğe ilişkin bir etik yaklaşımı geliştirmekte; verilere dayalı gelecek öngörülerini de, bu etik anlayışında önemli yer tutmaktadır. Güvenlik uygulamalarında toplumlar için en iyi davranış biçimini tanımlayan sürdürülebilirlik, güvenlik alanında otorite sahiplerini sınırlamayı amaçlamaktadır. Nihai olarak, güvenlik alanında sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde biçimlendirilmiş bir *güvenlik etiği* yaklaşımının gelişmesi olası görülmektedir.

Sürdürülebilir güvenlik, ekonomi, çevre, kentleşme, kalkınma gibi çeşitli politika alanlarının güvenlik ile bütünlük biçimde yürütülmesi yanında güvenliğin çok kademeli (küresel, uluslararası, ulusal, yerel, birey vb.) olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, 2000’li yıllarda gelişen “Bütün Yönetim (Whole of Government)” yaklaşımının, kamu yönetiminde sürdürülebilir güvenlik politikası ve örgütlenmesi için uygun bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. 1980’lerden itibaren kamu yönetimi reformlarıyla bölünen yönetim yapılarının ve politika süreçlerinin birbirleriyle çelişen uygulamalarının önlenmesi için İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde uygulamaya konulan Bütün Yönetim yaklaşımının (Christiansen ve Lægread, 2006: 6-8), kamu yönetiminde eşgüdüm sağlayan kurumları ve bütünlük politikası süreçlerini

¹⁴ Stratejik uzgörü ve kamu yönetiminde kullanımına ilişkin bir politika belgesi için bkz. UNDP (2014). Stratejik uzgörü, NATO tarafından da kullanılmakta ve güvenliğe ilişkin çok boyutlu (siyasi, insani, teknolojik, ekonomik/kaynaklar, çevresel) ve bütünlük olarak yapılmaktadır. NATO’nun “2017 Yılı Stratejik Uzgörü Analizi Raporu (Strategic Foresight Analysis 2017 Report)” için bkz. http://www.act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_txt.pdf, (14.07.2018).

ortaya çıkaracağı açıktır. Böyle bir yönetim yapısında ise, ortak amaç ve hedefler çerçevesinde bir uzlaşma, ortak kaynak kullanımı ve yönetimin eşgüdüm işlevi üzerinden bir merkezileşme ortaya çıkması da olasıdır.

SONUÇ

Sürdürülebilir güvenlik, BM'nin ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları bütünleştiren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde gelişen en son güvenlik kavramını temsil etmektedir. Ulusal güvenlik-insani güvenlik ilişkisinin biçimlendirdiği güvenlik politikası tartışmalarının sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının yayılmasıyla genişleyeceği söylenebilir. Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının insani güvenlik yaklaşımının yerini alıp almayacağı ise, uluslararası politika alanında kabul edilebilirliğine bağlı olacaktır. Bunun için, öncelikle sürdürülebilir güvenliğin BM ölçeğinde tanınarak buna yönelik politika dokümanları üretilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir güvenlik, insani güvenlik ve ulusal güvenliği birleştiren bir görünüm arz ettiğinden, 2030 sürdürülebilir kalkınma gündemi döneminde (2016-2030) bir *çerçeve güvenlik yaklaşımı* olarak gelişme olasılığı bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, insani güvenlik iç savaş ve çatışmaların yaşandığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere işaret ederken sürdürülebilir güvenlik gelişmişlik ve istikrar ayrımı yapmaksızın tüm ülkeleri kapsamaktadır. Bu yaklaşım, BM'nin 2030 sürdürülebilir kalkınma gündemi çerçevesinde dünyanın geneline ilişkin tespit edilen eşitsizlik, gelir dağılımı bozukluğu, hızlı ve çarpık kentleşme, düzensiz göç ve terörizm gibi sorunlara da yönelik bir yöntem sunmaktadır. BM'nin 2030 sürdürülebilir kalkınma gündeminin "sürdürülebilir kalkınma için barış dolu ve içerici toplumların desteklenmesi" şeklinde ifade ettiği hedefi (United Nations, 2015), güvenlik konusunu bugüne kadar en geniş çerçevede ele almaktadır. Bunlar, sürdürülebilir güvenliğin 2030 sürdürülebilir kalkınma gündeminin güvenlik yaklaşımı olarak gelişebileceği savını da desteklemektedir.

Sürdürülebilir güvenlik, küreselleşme çağında *karşılıklı bağımlılık* savına dayanmaktadır. Bu sav, güvenlik örgütlenmelerinde devletlerin birbirlerine bağımlı oldukları gerçeğini yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, artık hiçbir devlet tek başına güvenlik sorunlarıyla başa çıkabilecek durumda değildir. Sürdürülebilir güvenlik sorunları, küreselleşme çağında ortaya çıkan ortak sorun alanlarına işaret etmekte; bu sorunların az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmaması nedeniyle gelişmiş ülkelerin de bu yaklaşım çerçevesinde hareket etmesini gerektirmektedir. Buna, güvenliğin kök nedenlerine odaklanan yaklaşım eklendiğinde, siyasal, ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunların sınırı aşan niteliği öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir güvenlik, ulusal kamu yönetimlerini bu sav üzerine inşa etmeyi amaçlamakta; sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler değil gelişmiş Batı ülkeleri için de kural koyucu olması nedeniyle önceki güvenlik yaklaşımlarından farklılaşmaktadır.

Kamu yönetiminin bir parçasını da, güvenlik örgütlenmesi ve politikası ile hizmet sunumu oluşturmaktadır. Sürdürülebilir güvenlik, kamu yönetimi içerisinde hem kurumlar arasında hem de bölgesel ve uluslararası örgütlenmelerle eşgüdüm ve politika uyumu sağlamaya dönük bir örgütlenme biçimi (kurumlar, süreçler, mekanizmalar, araçlar vb.) önerirken, güvenlik politikasının değişen analiz seviyelerinde, çok boyutlu ve çoklu başvuru nesneleri (devlet, birey, çevre) bağlamında işletilmesini gerektirmektedir. Sürdürülebilir güvenliğin hizmet sunumu ise, merkezi yönetim örgütlenmesi ile yerinden yönetim kurumlarının işbirliği yanında özel sektör ve sivil toplumun katılımı yoluyla olabilecektir. Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımının öncülüğünü yapan Oxford Araştırma Grubunun indeks çalışması göz önünde bulundurulursa, devletlerin güvenlik hizmeti sunumunda "eşitlik ve içerme", "silahların kontrolü ve barışı koruma" ve "iklim ve çevre" esas değerlendirme ölçütlerini oluşturacaktır.

Sürdürülebilir güvenlik, "devlet-birey-çevre" ilişkilerine yönelik *dengeleyici bir yaklaşım* önermektedir. Bu yönüyle, insani güvenliğin devlet güvenliği ile tamamlayıcılık ilişkisinden farklılaşmaktadır. Bunun yanı sıra, sürdürülebilir güvenlik gelecek nesillerin güvenlik koşullarını da dikkate alması nedeniyle, insani güvenliğe bir zaman ufku eklemektedir. Çevre sorunları, insani güvenliğin bir bileşenini oluştururken, yani çevre ile güvenlik arasında bir nedensellik ilişkisi kurulurken sürdürülebilir güvenlik böyle bir ilişki kurmak yerine çevre, birey ve devleti aynı analiz çerçevesi içerisinde eşitlemektedir. Bu eşitleme konusunda, kamu yönetiminin ilk sorunsalı kamu yararının tanımlanmasında bahsedilen dengenin nasıl sağlanacağı olacaktır. Dolayısıyla, güvenlik alanında politika önceliklerinin belirlenmesinde ikilemler ortaya çıkabilecektir. Bu durum, kamu yönetimi araştırması açısından ise *çoklu ve karşılıklı nedensellik ilişkileri* kurulmasına işaret etmektedir. Bir başka deyişle, devlet güvenliği ile bireylerin güvenlik ihtiyaçları ve çevre sorunları arasında incelemenin yönüne göre kurulacak nedensellik ilişkileri, varsayımlar, sorular veya hipotezler araştırma sürecini yönlendirecektir.

KAYNAKÇA

- Abbott, C., Phipps, T. (2009), *Beyond Dependence and Legacy: Sustainable Security in Sub-Saharan Africa*, UK: Oxford Research Group.
- Abbott, C., Rogers, P., Sloboda, J. (2006), *Global Responses to Global Threats: Sustainable Security for the 21st Century*, UK: Oxford Research Group.
- Amer, R., Swain, A., Öjendal, J. (2012), "Researching the Security-Development Nexus: through a Multi-Disciplinary Approach", (Ed.) R. Amer, A. Swain ve J. Öjendal, *The Security-Development Nexus: Peace, Conflict and Development*, UK: Anthem Press.
- Barbak, A. (2017), "Türkiye'de Kamu Politikası Sürecinde Güvenlik-Kalkınma Bağı: Ulusal Kalkınma Planları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(18), 263-288.
- Batır, K. (2017), "Uluslararası Hukukta Devlet ve Başarısız Devletler: Somali Örneği", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 81-102.
- Beder, S. (2000), "Costing the Earth: Equity, Sustainable Development and Environmental Economics", *New Zealand Journal of Environmental Law*, 4, 227-243.
- Beriş, H. E. (2007), *Küreselleşme Çağında Egemenlik: Ulusal Egemenliğin Sınırları*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Butts, K. H., Bankus, B. C. (2012), "Sustainability: A Lens for National Security", (Ed.) J. Hartman, K. Butts, B. Bankus ve S. Carney, *Sustainability and National Security*, USA: United States Army War College.
- Buzan, B., Waeber, O., de Wilde, J. (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Carr, M. (2016), "Public-Private Partnerships in National Cyber-Security Strategies", *International Affairs*, 92(1), 43-62.
- Crawford, A. (2014), "Thinking About Sustainable Security: Metaphors, Paradoxes and Ironies", (Ed.) M. Schuilenburg, R. Van Steden ve B. Oude Breuil, *Positive Criminology: Reflections on Care, Belonging and Security*, The Netherlands: Eleven International Publishing.
- Christiensen, T., Lægveid, P. (2006), *The Whole-of-Government Approach-Regulation, Performance, and Public-Sector Reform*, Norway: Stein Rokkan Centre For Social Studies.
- Dalby, S. (1992), "Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse", *Alternatives: Global, Local, Political*, 17(1), 95-134.
- Dernbach, J. C. (2003), "Achieving Sustainable Development: The Centrality and Multiple Facets of Integrated Decisionmaking", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 10(1), 247-285.
- Drexhage J., Murphy, D. (2010), *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, Background Paper for the High Level Panel on Global Sustainability, New York: United Nations.
- Floyd, R. (2011), "Can Securitization Theory Be Used in Normative Analysis? Towards A Just Securitization Theory", *Security Dialogue*, 42(4-5), 427-439.
- Gaines, S. E. (2006), "Sustainable Development and National Security", *William & Mary Environmental Law and Policy Review*, 30(2), 321-370.
- Gallopín, G. (2003), *A Systems Approach to Sustainability and Sustainable Development*, Santiago de Chile: United Nations Publications.
- Gänzle, S. (2009), *Coping with the "Security-Development Nexus": The European Community's Instrument for Stability-Rationale and Potential*, Germany: German Development Institute.
- Giddens, A. (1987), *Social Theory and Modern Sociology*, USA: Stanford University Press.
- Giovannoni, E., Fabietti G. (2014), "What is Sustainability? A Review of the Concept and its Applications", (Ed.) C. Busco, M. L. Frigo, A. Riccaboni ve P. Quattrone, *Integrated Reporting: Concepts and Cases That Redefine Corporate Accountability*, Switzerland: Springer International Publishing.
- Gray, R. (2010), "Is Accounting for Sustainability Actually Accounting for Sustainability and How Would We Know? An Exploration of Narratives of Organisations and the Planet", *Accounting, Organizations and Society*, 35(1), 47-62.
- Grondin, D. (2004), *(Re)Writing the "National Security State": How and Why Realists (Re)Built the(ir) Cold War*, Occasional Paper No. 4, Canada: Center for United States Studies.

- Hartman, J. (2012), "Sustainability and National Security", (Ed.) J. Hartman, K. Butts, B. Bankus ve S. Carney, *Sustainability and National Security*, USA: United States Army War College.
- Hearne, S., Alcorn, J., Goran, W. (2012), "Sustainable Security and Fragile States", (Ed.) J. Hartman, K. Butts, B. Bankus ve S. Carney, *Sustainability and National Security*, USA: United States Army War College.
- Held, D. (2002), "Law of States, Law of Peoples", *Legal Theory*, 8, 1-44.
- Kaul, I. (2013), *Global Public Goods: A Concept for Framing the Post-2015 Agenda*, Discussion Paper 2/2013, Germany: German Development Institute.
- Khagram, S., Clark, W. C., Raad, D. F. (2003), "From the Environment and Human Security to Sustainable Security and Development", *Journal of Human Development*, 4(2), 289-313.
- Kidd, C. V. (1992), "The Evolution of Sustainability", *Journal of Agricultural and Environmental Ethic*, 5(1), 1-26.
- Langille, H. P. (2016), *Sustainable Common Security*, Mondial, Canada: World Federalists.
- Levin, S. (2006), "Learning to Live in a Global Commons: Socioeconomic Challenges for a Sustainable Environment", *Ecological Research*, 21(3), 328-333.
- OECD (2007), *OECD Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice*, Paris: OECD.
- Orr, D. W. (2011), "National Security and Sustainability", *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 1, 36-43.
- Oxford Research Group. (2011), Sustainable Security. A Briefing for Friends, http://nfpb.org.uk/f/nfpb/field/attachments/sustainability_security_briefing_web_0.pdf, (27.06.2017).
- Parlak, B., Doğan, K. C. (2016), *Kamu Yönetimi: Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişmesinde Rol Oynayan Kuramsal Yönler Üzerine Bir Giriş*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Reed, M. G., Slaymaker, O. (1993), "Ethics and Sustainability", *Environment and Planning A: Economy and Space*, 25(5), 723-739.
- Robinson, J. (2004), "Squaring the Circle? Some Thoughts on the Idea of Sustainable Development", *Ecological Economics*, 48(4), 369-384.
- Rogers, P. (2007), *Towards Sustainable Security Alternatives to the War on Terror*, Oxford Research Group International Security Report 2007, UK: Oxford Research Group.
- Rogers, P. (2017), Sustainable Security in Trump Era, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/paul_rogers_monthly_briefing/sustainable_security_trump_era, (27.06.2017).
- Rubenstein, R. E. (2017), "State Security, Human Security, and the Problem of Complementarity", (Ed.) E. D. Jacobs, *Rethinking Security in the Twenty-First Century*, New York: Palgrave.
- Özalp, O. N. (2014), "Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 349-362.
- Smith, G. E. (2008), *In Search of Sustainable Security Linking National Security, Human Security, and Collective Security to Protect America and Our World*, USA: Center for American Progress.
- Stremlau, J. (1990), *After the Cold War: Security for Development*, Policy Research Working Paper, Washington: The World Bank.
- UNDP (1990), *Human Development Report 1990*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1994), *Human Development Report 1994*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2014), *Foresight as a Strategic Long-Term Planning Tool for Developing Countries*, Singapore: Global Centre for Public Service Excellence.
- United Nations. (1972), Report of the United Nations Conference on the Human Environment. <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>, (27.06.2017).
- United Nations. (1987), *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, USA: Oxford University Press.
- United Nations. (2000a), *United Nations Millennium Declaration*, New York.

United Nations. (2000b), *Women, Peace and Security: Understanding the Implications, Fulfilling the Obligations*, United Nations Security Council Resolution 1325, New York.

United Nations. (2004), *A More Secure World: Our Shared Responsibility, Secretary-General's High-Level Panel on Threats, Challenges and Change*, New York.

United Nations. (2015), *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, New York.

Vaahoranta, T. (2010), "How Energy and Climate Change May Pose a Threat to Sustainable Security", (Ed.) G. P. Herd, *Great Powers and Strategic Stability in the 21st Century: Competing Visions of World Order*, London: Routledge.

Voigt, C. (2009), "Sustainable Security", *Yearbook of International Environmental Law*, 19(1), 163-196.

Walker, B., Salt, D. (2006), *Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*, Washington: Island Press.

Weber, M. (1946), "Politics as a Vocation", (Ed.) H. H. Gerth ve C. W. Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, USA: Oxford University Press.

World Bank. (2011), *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*, Washington: The World Bank.

Yüksel, C. (2006), "Kamu Yönetiminde Etik ve Türk Kamu Yönetiminde Etik Hakkında Yeni Yasal Düzenlemeler", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 167-212.

<https://sustainablesecurity.org/category/marginalisation/inclusive-security/>, (28.06.2017).

<https://sustainablesecurity.org/category/populism-and-sustainable-security/>, (18.07.2017).

http://www.act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_txt.pdf, (14.07.2018).

<https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sustainable-security-index-research-note-on-global-opportunities-for-refugees-and-migrants>, (28.06.2018).

Özbek A., & Erol E. (2018). AHS ve SWARA yöntemleri ile yem sektöründe iş sağlığı ve güvenliği kriterlerinin ağırlıklandırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 51-66.

AHS VE SWARA YÖNTEMLERİ İLE YEM SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KRİTERLERİNİN AĞIRLIKLANDIRILMASI

AŞIR ÖZBEK¹, EMEL EROL²

ÖZ

Günümüzde iş kazalarının ve meslek hastalıklarının çoğalması ile birlikte iş sağlığı ve güvenliğine verilen önem artmıştır. Önceden üzerinde yeterince durulmayan bu konunun son yıllarda önem kazanması, hem işvereni hem de çalışanları uyum sağlama sürecine zorlamıştır. Ancak her ne kadar sıkıntılar oluşsa da iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşması, çalışan ve işveren için avantajlar sağlayacak, işletmelerdeki iş kazası ve meslek hastalığı oranlarını düşürecektir.

Bu çalışmada; uzmanlar tarafından yem sektöründe faaliyette bulunan işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği konusunda dikkat edilmesi gereken 11 adet kriter belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıkları, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Böylece iş sağlığı ve güvenliği konusunda; başta işverenler olmak üzere konunun taraflarının öncelikli olarak hangi kriterlere daha çok önem vermeleri gerektiği belirlenmiştir. Değerlendirme neticesinde her iki yöntemin de benzer sonuçlar verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Analitik Hiyerarşi Süreci, İş sağlığı ve güvenliği, SWARA

JEL Kodları: C35, C44, D81

WEIGHTING OF THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY CRITERIA IN THE FEED SECTOR USING AHS AND SWARA METHODS

ABSTRACT

With the increase in occupational accidents and occupational diseases, the importance given to occupational health and safety has increased. The importance of this issue, which has not been dealt with in the past, has forced both the employer and the employees to an adaptation process. However, even if there are problems, the formation of a culture of occupational health and safety will provide benefits for the employees and the employer and will reduce the rate of occupational accidents and occupational diseases in enterprises.

In this study; 11 criteria were determined by the experts regarding the occupational health and safety in enterprises operating in the feed sector. The weights of the criteria were evaluated by the Multi-Critical Decision Making (MCDM), Analytical Hierarchy Process (AHS) and Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) methods. Thus, in terms of occupational health and safety, the criteria that should be given more importance by the parties, especially by the employers were determined. Both evaluations showed similar results.

Keywords: Multi Criteria Decision Making, Analytic Hierarchy Process, Occupational health and safety, SWARA

JEL Codes: C35, C44, D81

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale MYO, Bil. Tek. Bölümü, ozbek@kku.edu.tr -
ORCID: 0000-0003-2753-5147

2 Kırıkkale Üniversitesi, İşletme ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, emeel_90@hotmail.com -
ORCID: 0000-0001-6106-9720

GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği konusu günümüzde daha da önemli bir hale gelmiştir. Ancak uygulama geçmişinin kısa olması nedeniyle bu kültürün tam olarak oluştuğu söylenemez. İş güvenliği kültürünün oluşması için bu konunun taraflarının üzerine düşeni yerine getirmesi gerekmektedir. Bu durumda en önemli görev başta işverenlere düşmektedir. İşverenlerin kılavuzu; iş güvenliği uzmanı; iş güvenliği uzmanının kılavuzu kanun, yönetmelik, gerçekleşen ve gerçekleşmesi olası iş kazalarıdır.

İş sağlığı ve güvenliği denildiğinde öncelikli olarak çalışanların, sağlıklı ve güvenilir bir ortamda üretim gerçekleştirebilmesidir. Bu süreçte işveren ve iş yeri de korunmalı ve aradaki denge iyi sağlanmalıdır. Burada bahsedilen denge faktörünü aslında iş güvenliği uzmanı olarak tanımlamak mümkündür. Doğru tespitler ile yerinde ve zamanında müdahaleler, iş güvenliğinin önemli adımları arasında yer almaktadır.

Literatürde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik olarak bir çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmalardan bazılarında burada yer verilmiştir. Aybek vd. (2003), yaptıkları çalışmada kamu kurumlarında çalışan teknik personelin ve bunların yönetiminde çalışan işgücünün iş kazası geçirme nedenleri ve kazaların önlenmesine yönelik olarak bir dizi öneride bulunmuşlardır. Yardım vd. (2007), 2000 ve 2005 yılları arasında Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları sebebi ile gerçekleşen ölüm hızlarını incelemişlerdir. Camkurt (2007), yaptığı çalışmada iş kazalarının nedenleri arasında yer alan "işyeri çalışma sistemi", "ergonomik yapı" ve "işyeri fiziksel faktörleri" üzerinde durmuştur. Tozkoparan ve Taşoğlu (2011), iş sağlığı ve güvenliği konusunu kavramsal olarak inceledikten sonra, İzmir ilinde faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli 6 işletmede, toplam 400 mavi yakalı çalışmanı ele alarak çalışmalarını değerlendirmişlerdir. Korkmaz ve Avsallı (2012), 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanununu detaylı olarak incelemişlerdir. Tulukcu (2012), yaptığı çalışmada iş sağlığı ve güvenliğinin önemini ele almıştır. Akpınar ve Çakmakkaya (2014), yaptıkları çalışmada iş sağlığı ve güvenliği açısından işverenlerin risk değerlendirme yükümlülüğü konusunu ele almışlardır. Ergüt (2015), işletmelerde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasında önleyici uygulamaların önemini teorik olarak ele almıştır. Ay (2016), iş sağlığında eğitimin önemini açıklayan bir araştırma yapmıştır.

Bu çalışma ile yem sektöründe faaliyette bulunan ve Kırıkkale Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan 3 farklı işletmede iş sağlığı ve güvenliği konusunda, çalışanların, öncelikle hangi kriterlere daha çok dikkat etmeleri gerektiği Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerini temel alan bir uygulama ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte uygulamanın öngördüğü şekilde yem firmalarından bağımsız olarak iş sağlığı ve güvenliği konusunda faaliyetlerini sürdüren bir işletmenin 3 farklı uzmanı tarafından kriterler belirlenmiş ve bu kriterler Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) yöntemleri ayrı ayrı ile değerlendirilmiştir. Son olarak iki yöntemin sonuçları karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın amacı iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşmasına yardımcı olabilmek, belirlenen sektörde başlıca dikkat edilmesi gereken öncelikli kriterlere dikkat çekmek ve çalışanları bilinçlendirmektir. İş sağlığı ve güvenliği alanında kriterlerin ağırlıklandırılmasına yönelik olarak daha önce AHS-SWARA yöntemlerini temel alan bir çalışmaya literatürde rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile yem sektöründe kriterlerin ağırlıklandırılması için iki farklı yöntemden herhangi birisinin kullanılabileceği gösterilmiştir. Bu çalışmanın yapılan bu uygulama ile literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışma, giriş bölümü ile birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde AHS ve SWARA yöntemleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise AHS ve SWARA yöntemlerini temel alan uygulama anlatılmıştır. Üçüncü bölümde yöntemlerin uygulanması neticesinde ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise yapılan çalışma değerlendirilmiş ve bu konuda gelecekte çalışacak araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

1. YÖNTEM

Çalışmada kullanılan AHS ve SWARA yöntemleri bu bölümde teorik olarak kısaca tanıtılmış ve uygulama adımları detaylandırılmadan açıklanmıştır.

1.1. Analitik Hiyerarşi Süreci

AHS, Saaty tarafından 1977 yılında, karmaşık problemlerin çözümü için geliştirilmiş olan ve en yaygın olarak kullanılan ÇKKV yöntemidir (Özbek ve Eren, 2013a:181). AHS, problemi her biri en az bir faktörden oluşan hiyerarşik bir yapı ile tanımlamaktadır. Hiyerarşinin en üst seviyesinde amaç, bir alt seviyesinde ana kriterler ve ana kriterlerin altında varsa alt kriterler yer almaktadır (Saaty, 1994:70). Bu yapıya göre alt seviyedeki bir kriter, üst seviyedeki bir kriteri etkilemektedir. Etkileme oranı, kriterlerin bir üst faktöre göre ikili olarak karşılaştırmalar yoluyla belirlenmektedir (Saaty, 1994:71).

AHS uygulamasında hiyerarşik yapının oluşturulmasının ardından, kriterlerin kendi aralarındaki önem derecelerinin belirlenmesi için her bir düzeydeki kriterin, aynı düzeydeki diğer kriterlerle amaç dikkate

alınarak ikili olarak karşılaştırılması ile ikili karşılaştırma matrisi olarak tanımlanan karar matrisi oluşturulur (Özbek ve Erol, 2016:97, Özbek, 2017:78). Bu matrislerin oluşturulmasında Saaty tarafından önerilen ve Tablo 1'de verilen karşılaştırma ölçeği kullanılır (Saaty, 1994:71).

Tablo 1. Karşılaştırma Ölçeği

Önemi	Tanım	Açıklama
1	Eşit öneme sahip	Her iki seçenek eşit değerde öneme sahiptir
3	Biraz önemli	Bir faktör diğerine göre biraz daha önemli sayılmıştır
5	Fazla önemli	Bir faktör diğerine göre çok daha önemli sayılmıştır
7	Çok fazla önemli	Faktör diğer faktöre göre kesinlikle çok fazla önemli sayılmıştır
9	Son derece önemli	Bir faktörün diğerine göre son derece önemli olduğu çeşitli bilgilere dayandırılmıştır.
2, 4, 6, 8	Ara dereceler	Gerektiğinde kullanılacak ara değerler.

AHS, bir dizi ÇKKV problemlerinin çözümünde başarılı şekilde uygulanmıştır. Son yıllarda şu çalışmalar literatürde yer almıştır (Özbek, 2017:75-77).

Barker ve Zabinsky (2011), tersine lojistik alanında; Özbek ve Eren (2013b), üçüncü parti lojistik firma seçiminde; Sadeghi ve Ameli (2012), İran'daki sosyoekonomik alt sektörler arasındaki enerji sübvansiyonunun en uygun şekilde dağıtımında; Özbek ve Selvi (2014), meslek yüksekokullarında yönetici kriterlerini değerlendirmede; Longaray vd. (2015), dış kaynak kullanımı yoluyla sağlanan hizmetlerin kalitesini ölçmede; Özbek (2015a), akademik birim yöneticilerin seçiminde; Dhir vd. (2015), İngiltere'de altyapı projesi için en uygun demiryolu araçları üreticisini belirlemede; Kurşunoğlu ve Önder (2015), yer altı kömür madeninin havalandırması için fan seçiminde; Özbek (2015b), kamu bankalarının performansını ölçmede; Park ve Cho (2016), LNG tesislerinde uygun bir azot ayırma yöntemini belirlemede; Wang vd. (2016) Çin'in Henan bölgesinde 2020 yılına kadar hedeflenen enerji tüketiminin kontrolünde; Ömürbek vd. (2016), yapı denetim firmalarını değerlendirmede; Jagtap ve Bewoor (2017), termik santral ekipmanlarının "bakım maliyeti", "çevre ve güvenlik", "ekipmanın arızalanmasının elektrik üretimine etkisi" ve "arıza sıklığı" faktörlerine göre kritik analizinde; Kim vd. (2017), Kore'de turizm işletmecileri ve öğrenciler arasındaki temel yeterliliklerdeki algısal farklılıkları belirlemede; Doljak ve Stanojević (2017), Sırbistan'daki zemine monte edilen fotovoltaik enerji santrallerinin yer seçiminde; Sagbansua ve Balo (2017), en iyi rüzgar türbini belirlemede; Kurşunoğlu vd. (2017), caldag laterit nikel cevheri için uygun bir süzme yöntemini seçmede; Ren ve Lützen (2017), taşımacılıkta en uygun enerji kaynağının belirlemede; Lucas vd. (2017), bilgi ve iletişim teknolojileri öğretmen eğitimi atölye çalışmasında; AHS yöntemini tek başına ya da diğer yöntemlerle birlikte birleşik olarak kullanmışlardır.

AHS İşlem Adımları

Adım 1: Hiyerarşinin oluşturulması. Problemin çözülmesi için amaç, kriterler ve seçenekler belirlendikten sonra hiyerarşinin doğru olarak oluşturulması ve çözüme yönelik en uygun yapının belirlenmesi gerekir. Bu aşamada yanlış ya da eksik belirlenen kriterler veya hiyerarşik yapı, problemin çözümünü en baştan imkansız hale getirir.

Adım 2: İkili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması. İkili karşılaştırma matrisleri oluşturulurken hiyerarşideki basamaklarda yer alan kriterler kullanılır. Kriterler, hiyerarşide bir üst basamakta bulunan faktöre göre amaç dikkate alınarak birbiriyle karşılaştırılır. Bu karşılaştırmalar sonunda ikili karşılaştırma matrisi olarak tanımlanan matris elde edilir. Matrisler, Saaty (1994:26) tarafından önerilen Tablo 1'de gösterilen 1-9 karşılaştırma ölçeği kullanılarak oluşturulur.

Karşılaştırmalar, ikili karşılaştırma matrisinin tüm değerleri 1 olan köşegeninin üstünde kalan elemanları için yapılır. a_{ij} , i. kriter ile j. kriterin ikili karşılaştırma değeri olarak gösterilecek olursa, a_{ji} değeri, $1/a_{ij}$ eşitliğinden elde edilir. Bu özelliğe, karşılık olma özelliği denir (Saaty, 1994:27). İkili karşılaştırma matrisleri Eşitlik (1) de gösterildiği gibi $n \times n$ boyutlu bir kare matristir.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 3: Kriter ağırlıklarının belirlenmesi. Bu aşamada bütün kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanır. İlk olarak matris normalleştirilir. Matrisin normalleştirilmesinde Eşitlik (2) kullanılır. Daha sonra kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için (3) numaralı Eşitlik uygulanır.

$$a'_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

$$w_i = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{j=1}^n a'_{ij} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Adım 4: Matrisin tutarlılığının hesaplanması. Matrisler oluşturulduktan sonra tutarlılığının belirlenmesi gerekir. Tutarlılık oranının (TO) 0,10'dan az olması, matrisin tutarlı olduğunu anlamına gelir. Aksi halde matris tutarsız olarak değerlendirilir. Matrisin tutarsız olduğu durumlarda matrisler farklı değerlerle yeniden oluşturulmalıdır. TO'nun hesaplanabilmesi için tutarlılık indeksi (TI) olarak tanımlanan katsayının hesaplanması gerekir. Eşitlik (4) ile TI'nin hesaplama süreci verilmiştir.

$$TI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1} \quad (4)$$

TI değerini hesaplayabilmek için ilk önce özdeğer olarak nitelendirilen λ_{\max} değerinin bilinmesi gerekir. Özdeğer, (5) numaralı Eşitlik kullanılarak hesaplanır.

$$\lambda_{\max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij} w_j}{w_i} \right] \quad (5)$$

Ayrıca tutarlılığı değerlendirebilmek için bilinmesi gereken bir başka değer de rassal indeks (RI) olmaktadır. Her bir matris boyutu n sayısına karşılık gelen RI değeri Tablo 2'de verilmiştir. TI ve RI belirlendikten sonra TO, (6) numaralı Eşitlik yardımı ile elde edilir.

Tablo 2. Rassal İndeks Değerleri

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,53	1,56	1,57	1,59

$$TO = \frac{TI}{RI} \quad (6)$$

Birden çok karar vericinin sürece katıldığı durumlarda; her bir karar verici, kriterleri ikili olarak karşılaştırır. Buna bağlı olarak karar verici sayısı kadar ikili karşılaştırma matrisi ortaya çıkar. Karar vericiler tarafından oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin geometrik ortalaması alınarak nihai matris yani başlangıç matrisi elde edilir. Burada önemli olan başlangıç matrisi olarak ele alınacak birleştirilmiş matrisin TO değerinin %10'un altında olmasının sağlanmasıdır.

1.2. SWARA Yöntemi

Türkçesi "Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi" olarak tercüme edilebilen SWARA yöntemi, Keršulienė, Zavadskas ve Turskis tarafından 2010 yılında geliştirilmiş ve bugüne kadar bir çok problemin çözümünde uygulanmış, basit ve uzmanlarla birlikte çalışmaya oldukça uygun olan ÇKKV yöntemidir (Keršulienė, vd. 2011:652; Özbek, 2017:43).

Bu yöntemde ilk olarak kriterler, karar verici tarafından önem sırasına göre azalan düzende sıralanır. Sürece birden çok karar vericinin katıldığı durumda; her bir karar verici kriterleri önem sırasına göre azalan düzeyde sıralar. Buna bağlı olarak karar verici sayısı kadar kriter sıralaması ortaya çıkar. Grup kararı uygulamasında genel basit sıralama, karar vericilerin belirledikleri kriter sıralamalarının geometrik ortalaması alınarak belirlenir (Zolfani, vd. 2013:158-159). Kriterlerin genel sıralamasından sonra karar vericiler tarafından kriterlerin ikili olarak karşılaştırılması yapılır. Genel sıralamadaki kriterlerin karşılaştırılmasını her bir karar verici münferit olarak gerçekleştirir. Karar vericilerin kriter karşılaştırmaları sonrası parametreler hesaplanarak kriterlerin ağırlıkları belirlenir. Neticede karar verici sayısı kadar öncelik vektörleri ortaya çıkar (Keršulienė & Turskis, 2011:654). Son adım olarak her bir kriterin öncelik değerinin geometrik ortalaması alınarak nihai genel öncelik değerleri elde edilir.

SWARA yöntem ile yapılan bir çok çalışmayı literatürde görmek mümkündür. Örneğin mimar seçiminde (Keršulienė & Turskis, 2011:645-666), ürün tasarımında (Zolfani vd., 2013:153-166), tedarikçi seçiminde (Alimardani vd., 2013:533-548), Türkiye'de faaliyette bulunan faktöring şirketlerinin değerlendirilmesinde (Özbek, 2018a:25-93), personel seçiminde (Zolfani ve Banihashemi, 2014:191-198; Karabašević vd. 2016:1-11), lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların analizinde (Özbek ve Demirkol, 2018:71-86), ambalaj tasarım yöntemini belirlemede (Stanujkic, 2015:181-187), sera yeri tespitinde (Kouchaksaraei vd., 2015:111-122), yüksek teknoloji sanayinin önceliğini planlamada (Ghorshi Nezhad vd., 2015:1111-1137), sürdürülebilir üçüncü parti ters lojistik sağlayıcı seçiminde (Mavi vd., 2017:2401-2418) ve FORTUNE 500

listesinde yer alan lojistik işletmelerinin değerlendirilmesinde (Özbek, 2018b:13-26); kentsel dönüşümde müteahhit seçiminde (Çakır, 2017:79-95); tedarikçi seçim probleminde (Adalı ve Işık, 2017:56-77); sunucu seçiminde (Yurdoğlu ve Kundakçı, 2017:253-271); Türkiye'deki 81 şehrin yaşam kalitesini 41 kritere göre belirlemede (Ayyıldız ve Demirci, 2018:67-87); bilgi sistemi seçiminde (Karabıyık ve Gündoğmuş, 2018:59-85) bu yöntem uygulanmıştır.

SWARA yönteminde gerekli karşılaştırma sayısı, diğer yöntemlere kıyasla belirgin olarak daha düşük olması nedeniyle anket yoluyla yapılan çalışmalarda katılımcıların çok daha doğru cevap vermeleri SWARA yönteminin daha tutarlı olmasını sağlamaktadır. SWARA yönteminde, katılımcılar, herhangi bir ölçek kullanmadan özgürce ölçütleri değerlendirebilmektedir. (Stanujkic, 2015:182).

SWARA yöntemini kullanarak kriterlerin göreceli ağırlıklarının belirlenme süreci aşağıdaki adımları içermektedir (Stanujkic vd., 2015:182; Özbek, 2017:46).

SWARA İşlem Adımları

Adım 1: Kriterler, uzman görüşü doğrultusunda önem sırasına göre azalan düzende basit olarak sıralanır. Eğer birden çok uzman, kriterleri değerlendirecekse, her bir uzmanın yaptığı değerlendirmeye göre kriterler münferiden azalan düzeyde sıralanır ve sıralamaların geometrik ortalaması alınarak genel bir sıralama oluşturulur (Ruzgys vd., 2014:107).

Adım 2: Her bir kriterin göreceli önem düzeyi belirlenir. Bunun için j. kriterin (j + 1). kriterden ne kadar önemli olduğu belirlenir (Ruzgys vd. 2014:107). Bu değer Kerşulienė vd. (2010:253), tarafından s_j ile gösterilmiş ve "Ortalama Değerin Karşılaştırılmalı Önemi" olarak adlandırılmıştır.

Adım 3: k_j katsayısı aşağıdaki gibi belirlenir. k_j değeri, j. kriterin (j + 1). kritere göre ne kadar önemli olduğunu gösterir ve ikili kıyaslama yoluyla elde edilir.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (7)$$

Adım 4: q_j değişkeni aşağıdaki gibi hesaplanır. q_j, 0-1 arasında yer alması için düzeltilmiş değeri ifade etmektedir (Yurdoğlu ve Kundakçı, 2017: 258).

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (8)$$

Adım 5: Değerlendirme kriterlerinin göreceli ağırlıkları aşağıdaki gibi belirlenir. Burada; w_j, j. kriterin göreceli ağırlığını belirtir.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (10)$$

2. UYGULAMA

Yem sanayisinde faaliyet gösteren işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği kriterlerinin ağırlıklandırılması için bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada ilk olarak uzman grubu oluşturulmuştur. Uzmanlar, yem firmalarının elemanları olmayıp iş sağlığı ve güvenliği konusunda bölgede faaliyette bulunan firmalara hizmet veren başka bir işletmenin çalışanlarından oluşturulmuştur. Adı geçen işletme bölgede yaklaşık 100 firmaya hizmet vermektedir. Uzman grubu; A (yüksek kimya mühendisi), B (iş sağlığı ve güvenliği bölüm mezunu) ve C sınıfı iş güvenliği uzmanı (endüstri mühendisi) olan 3 kişiden oluşmaktadır. Yönetmenliğin öngördüğü şekilde C sınıfında işe başlayan bir uzman, 3 yıl deneyimin ardından gireceği sınavla B sınıfına yükselebilmektedir. Benzer şekilde B sınıfında olan bir uzman da 4 yıl sonra gireceği sınav neticesine göre A sınıfı uzman olabilmektedir.

2.1. Problemin Tanımı

Diğer işletmelerde olduğu gibi yem sanayi sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin de iş sağlığı ve güvenliği kriterlerini dikkate almaları gerekmektedir. İş sağlığı ve güvenliği faktörlerini dikkate almayan işletmelerde ölümlü ya da ölümsüz kazaların olması bir gerçekliktir. Bu nedenle işletmelerin, belirli aralıklarla, iş sağlığı ve güvenliği kriterlerini ne derece uyguladıklarını gözden geçirmeleri ve öncelikli kriterlerin belirlemeleri gerekmektedir.

2.2. Problemin Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; yem sektöründe faaliyette bulunan işletmeler için, iş sağlığı ve güvenliği konusunda dikkate alınması gereken ana kriterlerin belirlenmesi ve bu kriterler arasında öncelik sırasının tespit edilmesidir. Böylece çalışanların öncelikle hangi kriterlere daha çok dikkat etmeleri gerektiği ortaya konmuş olacaktır.

2.3. Problemin Kriterleri

Nihai değerlendirme kriterleri, belirlenen uzman grubu tarafından ön eleme yoluyla belirli bir sayıya indirilmiştir. Kriterlerin belirlenmesinde yem üretici firmalarına yapılan ziyaretlerde gerçekleştirilen görüşmeler, saha gözetimleri ve yasal zorunluluklar göz önünde alınmıştır.

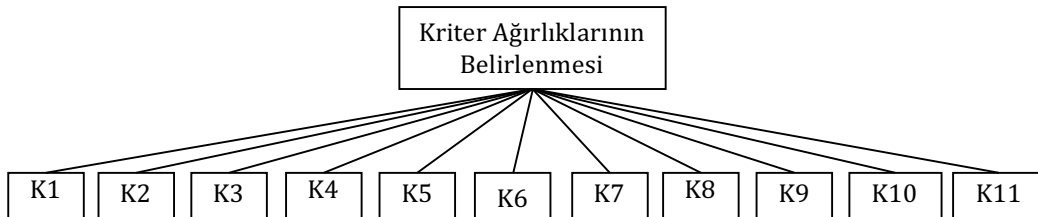
Uzman grup tarafından yem sektöründe iş sağlığı ve güvenliği açısından dikkate alınması gereken temel 11 kriter şunlardır:

- İş ekipmanlarının periyodik kontrolü (K1): Mevzuatta bildirilen zaman sürelerinde yetkili kişiler tarafından iş ekipmanlarının bakım ve periyodik kontrolleri yapılmalıdır.
- Patlamadan korunma (K2): Firma içerisinde patlayıcı ortam oluşturabilecek tehlikelerin belirlenmesi ve çalışanların zarar görmemesi için gerekli önlemlerin alınmasıdır.
- Silo ekipmanları güvenliği (K3): Silo ekipmanları çalışanlar için güvenli hale getirilmelidir.
- Acil durum eylem planı (K4): İş yerinde meydana gelebilecek yangın, deprem, sel vb. acil durumlarda müdahale edecek personelin, yapılacak işlerin ve gerekli bilgilerin yer aldığı plandır.
- Risk analizi (K5): İş yerinde olan ya da olabilecek ve dışarıdan gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelerin risklerinin şiddet ve olasılıklarının değerlendirilmesi ve kontrol altına alabilmek için yapılması gereken çalışmaları kapsar.
- Ortam ölçümü (K6): İş yerlerinde gürültü, toz, termal konfor, titreşim, aydınlatma vb. ortam ölçümlerinin yaptırılmasıdır.
- Elektrik tesisatı/topraklama ölçümü (K7): Elektrik tesisatı ve topraklama ölçümlerinin yılda bir kez periyodik olarak yetkili kişiler tarafından yapılmasıdır.
- Makine ve teçhizat kullanımı (K8): Bakım onarımları, periyodik kontrolleri ve fenni muayeneleri yetkili kişilere düzenli olarak yaptırılmalıdır.
- Kişisel koruyucu donanım kullanımı (K9): Koruyucular çalışanlara kullanılmalı ve takibi sağlanmalıdır.
- İş sağlığı ve güvenliği eğitimleri (K10): Çalışanlara işe başlamadan önce gerekli eğitim verilmelidir. Eğitimler mevzuatın öngördüğü periyodik zaman dilimlerinde tekrarlanmalıdır.
- İşe giriş sağlık raporu (K11): Çalışanlar işe başlamadan önce belirli tetkikler yaptırarak çalışabilir raporu almalıdır.

2.4. Problemin Hiyerarşisi

Kriterlerin belirlenmesinden sonra ikinci aşamada AHS yöntemi için amaç dikkate alınarak Şekil 1'de gösterilen hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. SWARA yöntemi için hiyerarşi oluşturmaya gerek yoktur. Hiyerarşi oluşturulurken, temel belirleyiciler olan kriterlerin sektöre yönelik olarak doğru belirlenmesi çok önemli olmaktadır. Gerekirse kriterler, ana ve alt kriterler olmak üzere gruplandırılmalıdır.

Şekil 1. AHS Hiyerarşik Yapısı

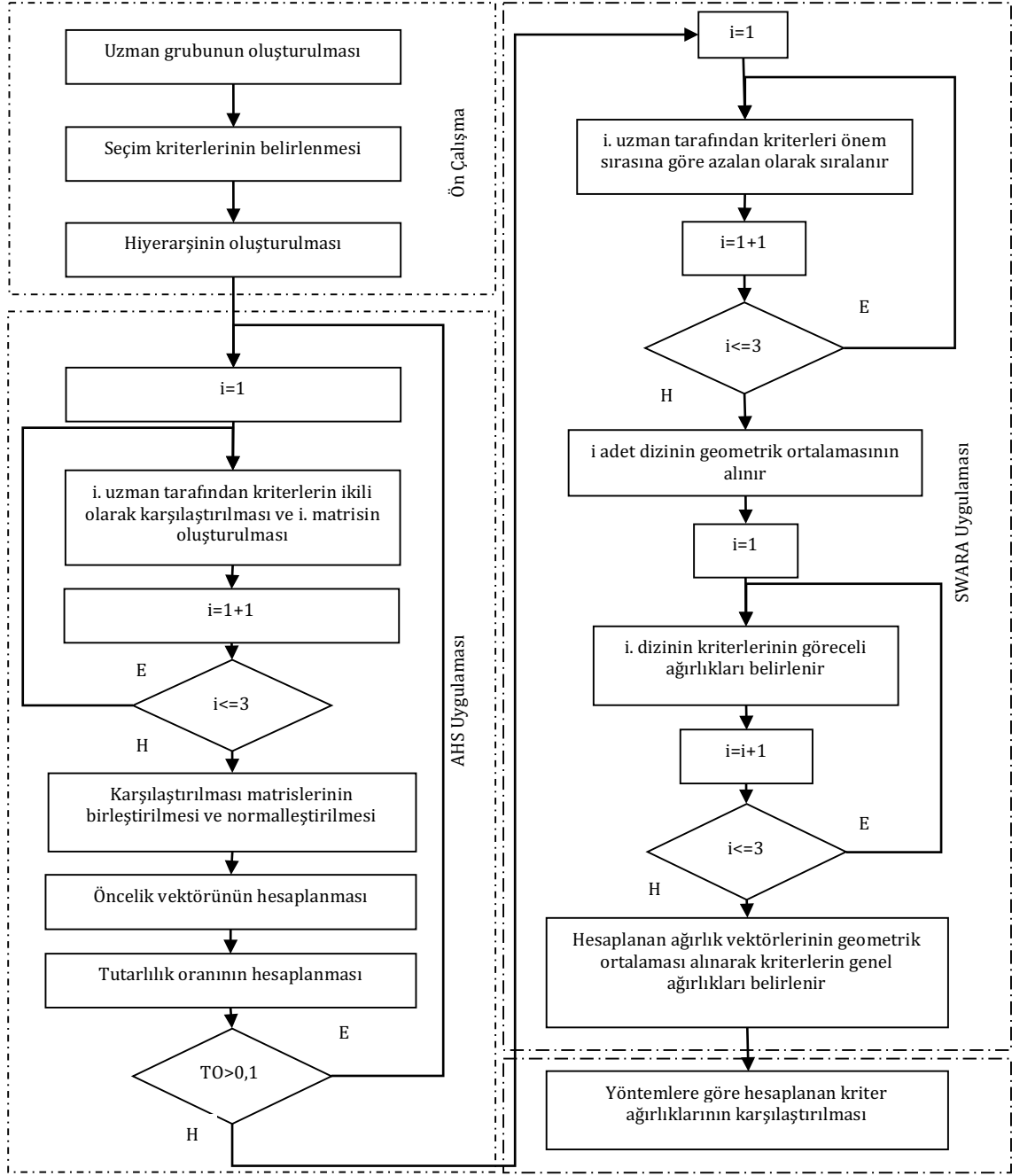

2.5. Problemin Çözüm Şeması

Problemin çözümü Şekil 2'de gösterilen akış şeması direktiflerine göre gerçekleştirilmiştir. Problemin çözümünde ilk olarak uzman grubu oluşturulmuştur. Uzman grup oluşturulduktan sonra kriterler

belirlenmiştir. Kriterler belirlenirken birçok kriteri dikkate almak mümkündür. Ancak kriter sayısının belirli bir seviyede sınırlanması gerektiğinden problemin çözümü için nihai kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Nihai kriterler, ön eleme yoluyla ya da Delphi gibi yöntemlerle belirli bir sayıda sınırlandırılabilir. Bu çalışmada kriterler ön eleme yöntemiyle belirlenmiştir. Değerlendirme kriterlerinin belirlenmesinden sonra uygulamanın ikinci aşamasında AHS yöntemi için hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Daha sonra uzmanlar grubunun her bir üyesi, amacı dikkate alarak kriterleri ikili olarak karşılaştırmış ve bu işlemin neticesinde ikili karşılaştırma matrisi elde edilmiştir. Uzman sayısı kadar ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Bir sonraki adım olarak ikili karşılaştırma matrisleri tek bir matriste birleştirilmiştir. Bu matris temel alınarak AHS yöntemi ile kriterlerin öncelikleri belirlenmiştir. Çalışmanın üçüncü aşamasında ise kriterler uzmanlar tarafından SWARA yöntemi için birbirleriyle kıyaslanmıştır. İlk olarak her bir uzman tarafından kriterler, önem sırasına göre azalan seviyede sıralanmıştır. Bu sıralamaların geometrik ortalaması alınarak tek bir sıralama elde edilmiştir. Bu sıralamada yer alan her bir kriter, bir sonraki kriterle amaç dikkate alınarak önemini belirlemek amacıyla her bir uzman tarafından kıyaslanmıştır. SWARA yöntemi her bir uzmanın kriterleri değerlendirmesine göre uygulanmış ve uzman sayısı kadar kriter sıralaması elde edilmiştir. Bu sıralamalar, geometrik ortalama yoluyla tek bir vektörde birleştirilmiş ve kriterlerin nihai ağırlıkları yani önem dereceleri elde edilmiştir. Uygulamanın dördüncü aşamasında ise AHS ve SWARA yöntemlerine göre elde edilen kriter ağırlıklarının pozisyonu karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Problemin Çözüm Şeması

2.6. Problemin Verileri

Veriler, oluşturulan uzman grup üyeleri tarafından düzenlenmiştir. Uygulamada iki farklı yöntem kullanılmasından dolayı oluşturulan uzman grubun her bir üyesi, kriterleri, AHS ve SWARA yöntemlerine göre değerlendirerek, her iki yöntemde kullanılacak başlangıç verileri ayrı ayrı oluşturmuştur.

AHS İçin Verilerin Oluşturulması

AHS yöntemi ile kriter ağırlıklarını tespit için uzman grup tarafından belirlenen kriterler, yine uzmanlar tarafından ikili olarak karşılaştırılarak uzman sayısı kadar ikili karşılaştırma matrisi elde edilmiştir. Daha sonra bu matrisler tek bir matriste birleştirilmiştir. İkili karşılaştırma matrisinde köşegen değerleri 1'dir ve kriterleri bu köşegenin üst tarafında kalan elemanlar için karşılaştırmak yeterli olmaktadır. Oluşturulan uzman grubun her bir üyesi, kriterleri, Tablo 1'de verilen karşılaştırma ölçeğine göre ikili olarak karşılaştırmıştır.

Tablo 3. Kriterlerin 1. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	1	0,333	0,333	0,2	0,143	1	7	5	3	3	1
K2	3	1	3	7	0,111	5	5	1	5	0,2	9
K3	3	0,333	1	3	0,143	1	1	1	5	0,143	0,2
K4	5	0,143	0,333	1	0,143	1	1	0,333	5	1	1
K5	7	9	7	7	1	5	5	3	7	5	1
K6	1	0,200	1	1	0,2	1	1	0,333	1	0,333	0,333
K7	0,143	0,200	1	1	0,2	1	1	0,2	1	0,333	1
K8	0,200	1	1	3	0,333	3	5	1	1	1	0,333
K9	0,333	0,200	0,2	0,2	0,143	1	1	1	1	0,333	0,333
K10	0	5	7	1	0,2	3	3	1	3	1	1
K11	1	0	5	1	1	3	1	3	3	1	1

Kriterlerin her bir uzman tarafından ikili olarak karşılaştırması neticesinde oluşan matrisler Tablo 3, 4 ve 5'de verilmiştir. Örneğin Tablo 3'de K1 ile K2 kriterleri amaç dikkate alınarak karşılaştırılırken; K2 kriterinin K1 kriterine göre biraz önemli olduğu 1. uzman tarafından değerlendirilmiştir. Bu nedenle çözümün yapıldığı Excel programında K1 ile K2 kriterinin kesiştiği hücreye 1/3 bölümünün sonucu olan 0,333 değeri girilmiştir. Bu işlemin sonucu olarak da K2 ile K1 kriterinin kesiştiği hücreye de reciprocal (karşılık olma, tersi karşılaştırmalar için) kuralı gereği =1/(1/3) işleminin sonucu olan 3 değerinin otomatik olarak eklenmesi için Excel programında ilgili hücreye gerekli formül girilmiştir.

Tablo 4. Kriterlerin 2. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	1	0,111	1	1	1	9	1	5	1	1	1
K2	9	1	7	1	1	7	1	7	1	1	1
K3	1	0,3333	1	0,333	1	7	1	5	1	1	1
K4	1	1	3	1	0,111	7	1	7	1	1	0,333
K5	1	1	1	9	1	9	1	5	3	0,333	1
K6	0	0,143	0,143	0,143	0,111	1	0,111	1	1	0,111	0,111
K7	1	1	1	1	1	9	1	9	1	1	1
K8	0,200	0	0,200	0,143	0,200	1	0,111	1	1	1	1
K9	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
K10	1	1	1	1	3	9	1	1	1	1	1
K11	1	1	1	3	1	9	1	1	1	1	1

Tablo 5. Kriterlerin 3. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	1	1	1	0,2	0,143	1	0,2	1	3	0,143	1
K2	1	1	3	5	0,200	3	7	0,143	5	0,2	0,143
K3	1	0,333	1	3	0,200	1	0,333	1	1	1	0,2
K4	5	0,200	0,333	1	0,143	1	1	0,200	0,333	0,143	0,2
K5	7	5	5	7	1	5	5	3	3	5	1
K6	1	0,333	1	1	0,2	1	1	0,333	1	0,200	0,200
K7	5	0,143	3	1	0,2	1	1	0,2	1	0,333	1
K8	1	7	1	5	0,333	3	5	1	1	1	0,2
K9	0,333	0,200	1	3	0,333	1	1	1	1	0,333	0,333
K10	7	5	1	7	0,2	5	3	1	3	1	1
K11	1	7	5	5	1	5	1	5	3	1	1

Uzmanların yaptıkları karşılaştırmalar neticesinde elde edilen matrislerin geometrik ortalaması alınarak başlangıç matrisi elde edilmiştir. Tablo 6, başlangıç matrisi göstermektedir. Örneğin Tablo 6'da gösterilen matrisin a_{42} elemanı (4. sütun, 2. satır), Tablo 3, 4 ve 5 de gösterilen matrislerin aynı indisli yani a_{42} elemanlarının geometrik ortalaması alınarak elde edilmiştir. Başlangıç matrisin TO değeri 0,065 olduğundan matris tutarlıdır.

$$a_{42} = \sqrt[3]{0,143 \times 1 \times 0,200} = 0,306$$

Tablo 6. Başlangıç Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	1	0,333	0,693	0,342	0,273	2,080	1,119	2,924	2,080	0,754	1
K2	3	1	4	3,271	0,281	4,718	3,271	1	2,924	0,342	1,087
K3	1,442	0,251	1	1,442	0,306	1,913	0,693	1,710	1,710	0,523	0,342
K4	2,924	0,306	0,693	1	0,131	1,913	1	0,776	1,186	0,523	0,405
K5	3,659	3,557	3,271	7,612	1	6,082	2,924	3,557	3,979	2,027	1
K6	0,481	0,212	0,523	0,523	0,164	1	0,481	0,481	1	0,195	0,195
K7	0,894	0,306	1,442	1	0,342	2,080	1	0,711	1	0,481	1
K8	0,342	1	0,585	1,289	0,281	2,080	1,406	1	1	1	0,405
K9	0,481	0,342	0,585	0,843	0,251	1	1	1	1	0,481	0,481
K10	1,326	2,924	1,913	1,913	0,493	5,130	2,080	1	2,080	1	1
K11	1	0,920	2,924	2,466	1	5,130	1	2,466	2,080	1	1

SWARA İçin Verilerin Oluşturulması

Bu yöntemin temel verileri de aynı uzman grubu tarafından sağlanmıştır. İlk olarak iş sağlığı ve güvenliği konusundaki önceden belirlenen 11 adet kriter üç uzman tarafından önem sırasına göre azalan sırada sıralanmıştır. Sıralamada en önemli kriter 1 değerini almıştır. İkinci önemli kritere ise 2 değeri verilmiştir. Bu şekilde kriterler önemine göre azalan düzeyde sıralanmıştır. Uzmanlar tarafından münferiden yapılan sıralamalar ve bunların geometrik ortalaması Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Uzmanlara Göre Kriterlerin Basit Sıralaması

Kriterler	Uzman1	Uzman2	Uzman3	G. Ortalama
K1 İş ekipmanlarının periyodik kontrolü	7	5	6	5,94
K2 Patlamadan korunma dokümanı	2	2	3	2,29
K3 Silo ekipmanları güvenliği	5	7	5	5,59
K4 Acil durum eylem planı	8	6	7	6,95
K5 Risk analizi	1	1	1	1,00
K6 Ortam ölçümü	11	11	11	11,00
K7 Elektrik / Topraklama ölçümü	6	10	8	7,83
K8 Makine ve teçhizat kullanımı	9	9	9	9,00
K9 Kişisel Koruyucu Donanım Kullanımı	10	8	10	9,28
K10 İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri	3	4	4	3,63
K11 İşe Giriş Sağlık Raporu	4	3	2	2,88

Üç uzman tarafından oluşturulan basit sıralamaların geometrik ortalaması alınarak tek bir vektörde birleştirilmiştir. Daha sonra vektör elemanları, önem sırasına göre azalan seviyede tekrar sıralanmıştır. Bu son sıralama temel alınarak uzmanlar tarafından her bir kriter, sıralamadaki bir sonraki kriter ile kıyaslanmıştır. Kriterlerin 1. uzman tarafından kıyaslanması neticesinde SWARA yöntemine göre elde edilen kriter ağırlıkları Tablo 8'de verilmiştir.

Örneğin Tablo 8'de 1. sıradaki K5 ile 2. sıradaki K2 kriteri kıyaslandığında K5'in K2'ye göre %20 daha önemli olduğu 1. uzman tarafından değerlendirilmiş ve K2 kriterinin bulunduğu satırın S sütun değeri 0,20 olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde 2. sıradaki K2 ile 3. sıradaki K11 kriteri kıyaslandığında K2'nin K11'e göre %10 daha önemli olduğu yine aynı uzman tarafından değerlendirildiğinden K11 kriterinin bulunduğu satırın S sütun değerine 0,10 değeri girilmiştir. K sütun değeri ise ilgili satırın S değerine 1 ilave edilerek bulunmuştur. Örneğin 3. sıradaki K11 kriter satırının K sütun değeri 0,10+1=1,10 formülü ile elde edilmiştir. Q sütun değeri ise eğer kriter sırası (J değeri) 1 değilse bir önceki kriterin Q değerinin hesaplanan kriterin K değerine bölünmesiyle elde edilmiştir. Örneğin 3. sıradaki K11 ve 11. sıradaki K6 kriterinin Q değeri şu şekilde elde edilmiştir. K11 kriteri sıralamanın 1. sırasında yer almadığından şu formül işletilmiştir:

$$Q_{K11} = \frac{0,833}{1,10} = 0,757$$

$$Q_{K6} = \frac{0,5697}{1,15} = 0,493$$

1. sıradaki kriterin Q değeri yöntemin kuralı gereği 1 değerini elde etmiştir.

W sütun değeri ise hesaplanan kriterin Q değerinin, tüm kriterlerin Q değerleri toplamına (Q değerler toplamı 7,855) bölünmesiyle elde edilmiştir. Örneğin 2. sıradaki K2 ve 11. sıradaki K6 kriterinin W değeri şu şekilde hesaplanmıştır (Tablo 9):

$$W_{K2} = \frac{0,833}{7,855} = 0,106$$

$$W_{K6} = \frac{0,4938}{7,855} = 0,0629$$

Tablo 8. Kriterlerin 1. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması ve Öncelik Vektörü

Kriter	Sıra	J	S	K	Q	W
K5	1,000	1		1,00	1,0000	0,1273
K2	2,289	2	0,20	1,20	0,8333	0,1061
K11	2,884	3	0,10	1,10	0,7576	0,0964
K10	3,634	4	0,00	1,00	0,7576	0,0964
K3	5,593	5	0,05	1,05	0,7215	0,0918
K1	5,944	6	0,00	1,00	0,7215	0,0918
K4	6,952	7	0,00	1,00	0,7215	0,0918
K7	7,830	8	0,10	1,10	0,6559	0,0835
K8	9,000	9	0,05	1,05	0,6247	0,0795
K9	9,283	10	0,10	1,10	0,5679	0,0723
K6	11,000	11	0,15	1,15	0,4938	0,0629

SWARA yöntemine göre kriterlerin 2. ve 3. uzman tarafından yapılan kıyaslamaları neticesinde elde edilen ağırlıkları Tablo 9 ve 10'de verilmiştir.

Tablo 9. Kriterlerin 2. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması ve Öncelik Vektörü

Kriterler	Sıra	J	S	K	Q	W
K5	1,000	1		1	1,0000	0,1300
K2	2,289	2	0,15	1,15	0,8696	0,1130
K11	2,884	3	0,10	1,10	0,7905	0,1027
K10	3,634	4	0,05	1,05	0,7529	0,0979
K3	5,593	5	0,05	1,05	0,7170	0,0932
K1	5,944	6	0,00	1,00	0,7170	0,0932
K4	6,952	7	0,05	1,05	0,6829	0,0888
K7	7,830	8	0,15	1,15	0,5938	0,0772
K8	9,000	9	0,10	1,10	0,5398	0,0702
K9	9,283	10	0,00	1,00	0,5398	0,0702
K6	11,000	11	0,10	1,10	0,4907	0,0638

Tablo 10. Kriterlerin 3. Uzman Tarafından İkili Olarak Karşılaştırması ve Öncelik Vektörü

Kriterler	Sıra	J	S	K	Q	W
K5	1,000	1		1,00	1,0000	0,1291
K2	2,289	2	0,20	1,20	0,8333	0,1075
K11	2,884	3	0,05	1,05	0,7937	0,1024
K10	3,634	4	0,00	1,00	0,7937	0,1024
K3	5,593	5	0,10	1,10	0,7215	0,0931
K1	5,944	6	0,10	1,10	0,6559	0,0847
K4	6,952	7	0,05	1,05	0,6247	0,0806
K7	7,830	8	0,05	1,05	0,5949	0,0768
K8	9,000	9	0,00	1,00	0,5949	0,0768
K9	9,283	10	0,00	1,00	0,5949	0,0768
K6	11,000	11	0,10	1,10	0,5408	0,0698

3. BULGULAR

Kriterlerin belirlenmesinin ardından ağırlıkları, AHS ve SWARA yöntemi ile ayrı ayrı tespit edilmiştir. Uygulamanın işlem adımları Şekil 1'de gösterilen akış şemasında detaylı olarak verilmiştir.

3.1. AHS ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Kriterlerin uzmanlar tarafından ikili olarak karşılaştırılması neticesinde oluşturulan matrislerin, geometrik ortalama yöntemiyle tek bir matriste birleştirilmesinden sonra adı geçen bu matris normalize edilmiş ve kriter ağırlıkları (w_i) hesaplanmıştır. Hesaplamalar sonucu oluşan normalize edilmiş matris ve parametreler Tablo 11'de verilmiştir. Birleştirilmiş matrisin TO oranı $0,065 < 0,1$ olduğundan matris tutarlıdır. Tablo 11 incelendiğinde AHS yöntemine göre kriterlerin önem sırasının $K5 > K2 > K11 > K10 > K1 > K8 > K3 > K7 > K4 > K9 > K6$ şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Bu sıralamaya göre en önemli kriterin K5 ile sembolize edilen "Risk Analizi" olduğu ortaya konmuştur. Son sırayı ise "Ortam Ölçümü" kriteri almıştır. Tablo 11'de $A*W$ sütun başlığı ile gösterilen değerler TO değerini hesaplamak için (5) numaralı Eşitliğin $\sum_{j=1}^n a_{ij}w_j$ kısmını teşkil etmektedir. D sütunu ise yine (5) numaralı Eşitliğin $\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}w_j}{w_i}$ bölümünden oluşmaktadır.

Tablo 11. AHS Yöntemine Göre Normalize Edilmiş Matrisi ve Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	W	A*W	D	Sıralama
K1	0,06	0,03	0,04	0,02	0,06	0,06	0,07	0,18	0,10	0,09	0,13	0,076	0,87	11,50	5
K2	0,18	0,09	0,23	0,15	0,06	0,14	0,20	0,06	0,15	0,04	0,14	0,131	1,59	12,12	2
K3	0,09	0,02	0,06	0,07	0,07	0,06	0,04	0,10	0,09	0,06	0,04	0,063	0,75	11,91	7
K4	0,18	0,03	0,04	0,05	0,03	0,06	0,06	0,05	0,06	0,06	0,05	0,060	0,73	12,22	9
K5	0,22	0,32	0,19	0,35	0,22	0,18	0,18	0,21	0,20	0,24	0,13	0,222	2,77	12,46	1
K6	0,03	0,02	0,03	0,02	0,04	0,03	0,03	0,03	0,05	0,02	0,02	0,030	0,35	11,82	11
K7	0,05	0,03	0,08	0,05	0,08	0,06	0,06	0,04	0,05	0,06	0,13	0,062	0,73	11,73	8
K8	0,02	0,09	0,03	0,06	0,06	0,06	0,09	0,06	0,05	0,12	0,05	0,063	0,76	12,07	6
K9	0,03	0,03	0,03	0,04	0,06	0,03	0,06	0,06	0,05	0,06	0,06	0,046	0,54	11,78	10
K10	0,08	0,26	0,11	0,09	0,11	0,15	0,13	0,06	0,10	0,12	0,13	0,122	1,52	12,41	4
K11	0,06	0,08	0,17	0,11	0,22	0,15	0,06	0,15	0,10	0,12	0,13	0,124	1,46	11,84	3

TO=0,065

3.2. SWARA ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Her bir uzmanın sıradaki kriteri bir sonraki sıradaki kriter ile kıyaslaması neticesinde SWARA yönteminin uygulanmasıyla 3 farklı öncelik vektörü elde edilmiştir. Nihai olarak bu vektörler tek bir vektörde birleştirilmiştir. Uzman değerlendirmesine göre oluşan öncelik ve nihai öncelik vektörü Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. SWARA Yöntemine Göre Kriter Ağırlıkları

Kriterler	w1	w2	w3	Geometrik ortalama	Sıralama
K1	0,0918	0,0932	0,0847	0,0898	6
K2	0,1061	0,1130	0,1075	0,1088	2
K3	0,0918	0,0932	0,0931	0,0927	5
K4	0,0918	0,0888	0,0806	0,0869	7
K5	0,1273	0,1300	0,1291	0,1288	1
K6	0,0629	0,0638	0,0698	0,0654	11
K7	0,0835	0,0772	0,0768	0,0791	8
K8	0,0795	0,0702	0,0768	0,0754	9
K9	0,0723	0,0702	0,0768	0,0730	10
K10	0,0964	0,0979	0,1024	0,0989	4
K11	0,0964	0,1027	0,1024	0,1005	3

SWARA yöntemine göre en önemli kriterin K5 ile sembolize edilen **Risk Analizi** olduğu belirlenmiştir. Bu kriteri K2 ve K11 takip etmiştir. Son sırada yer alan kriter ise K6 olmuştur. Tablo 12'de görüldüğü gibi genel sıralama $K5 > K2 > K11 > K10 > K3 > K1 > K4 > K7 > K8 > K9 > K6$ şeklinde olmuştur.

Uygulamanın öngördüğü şekilde AHS ve SWARA yöntemlerine göre belirlenen kriter ağırlıkları ve sıralamaları Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13 incelendiğinde kriter önceliklerinin her iki yöntemle göre büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Her iki yöntemle göre kriterlerin ilk dört ve son iki sırası değişmemiştir. K1 kriteri AHS'ye göre 5. sırada iken SWARA yöntemine göre 6. sırada yer almıştır. K3 kriteri AHS yöntemine göre 7. sırada iken SWARA'ya göre 5. sırada yer almıştır. Yine benzer şekilde K4 kriteri AHS'de 9., SWARA'da ise 7. sırada yer almıştır. K8 kriteri AHS yönteminde 6., SWARA yönteminde ise 9. sırada yer almıştır. Tablo 13'den anlaşılacağı gibi sadece 4 kriterin sıralamasında kısmi yer değiştirmeler olmuştur. Bu kriterlerin her iki sıralamadaki yerleri birbirlerine çok yakın olmalarından dolayı göz ardı edilebilir bir durumdur.

Tablo 13. Kriterlerin AHS-SWARA Yöntemine Göre Sıralanması

Kriter	AHS	AHS-Sıralama	SWARA	SWARA-Sıralama
K1	0,076	5	0,090	6
K2	0,131	2	0,109	2
K3	0,063	7	0,093	5
K4	0,060	9	0,087	7
K5	0,222	1	0,129	1
K6	0,030	11	0,065	11
K7	0,062	8	0,079	8
K8	0,063	6	0,075	9
K9	0,046	10	0,073	10
K10	0,122	4	0,099	4
K11	0,124	3	0,101	3

SONUÇ

İş sağlığı ve güvenliği, son yıllarda önemi oldukça artan ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konu haline gelmiştir. Özellikle artan iş kazaları, dikkatleri bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır. İş sağlığı ve güvenliği konusunda alınması gereken tedbirlerin yerine getirilmemesi nedeniyle ölüm ve yaralanmaların çok sık karşılaşıldığı bir gerçekliktir. Bu açıdan hem işverenlerin hem de çalışanların bilinçli olması gerekmektedir. İş sağlığı ve güvenliğinin tarafları olan tüm birimler üzerine düşen görevi zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirmelidir. Aksi takdirde telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Söz konusu iş sağlığı ve güvenliği olduğunda incelenmesi ve dikkat edilmesi gereken birçok kriter bulunmaktadır. Bu çalışmada yem sektöründe faaliyette bulunan işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği noktasında ele alınması gereken temel kriterlerin önceliklendirilmesine yönelik olarak bir çalışma yapılmıştır. Bu amaçla ilk olarak temel kriterler belirlenmiş ve kriterler; A, B ve C sınıfı iş güvenliği uzmanından oluşan 3 ayrı uzman tarafından değerlendirilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları yöntemlerin öngördüğü şekilde tespit edilmiştir.

Belirlenen kriterlerin ağırlıkları AHS ve SWARA yöntemleri ile ayrı ayrı hesaplanmıştır. Her iki yöntemle göre kriterlerin sırasının yani önem derecelerinin büyük oranda örtüştüğü görülmüştür. Çıkan bulgulara göre yem sektöründe faaliyette bulunan bir firmanın önem vermesi gereken en temel kriterin her iki yöntemle göre de "Risk Analizi" yaptırmak olduğu ortaya konmuştur. Buna bağlı olarak bir iş yerinde güvenlik tedbirlerinin alınabilmesi için öncelikli olarak risklerin belirlenmesinin çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Risk analizinden sonra işletmelerin ikinci olarak dikkat etmeleri gereken kriterin "Patlamadan Korunma" olduğu belirlenmiştir. Bu kriteri "Silo Ekipmanları Güvenliği" takip etmiştir. Tüm kriterler önemli olmakla birlikte sıralamada son iki sırayı "kişisel koruyucu donanım kullanımı" ve "ortam ölçümü" faktörü almıştır. Çalışmanın temel aldığı her iki yöntemle göre kriterlerin sıralanmasında ilk 4 ve son 2 sırada farklılık görülmemiştir. Buna rağmen diğer kriterlerin sıralamadaki pozisyonlarında da yöntemler arasında önemsiz farklılıklar görülmüştür.

Bu çalışma ile yem sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin iş sağlığı ve güvenliği kriterlerinin ağırlıklandırılmasında AHS ya da SWARA yöntemlerinden faydalanılabileceği ve başarılı şekilde uygulanabileceği ortaya konmuştur. İleride yapılacak çalışmalarda bu yöntemlerin, farklı sektörlerdeki iş sağlığı ve güvenliği kriterlerinin önceliklendirilmesinde kullanılıp kullanılamayacağı test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, E. A. ve Işık, A. T. (2017). "Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı", *International Review Of Economics And Management*, 5(4), 56-77.
- Akpınar, T. ve Çakmakkaya B. Y. (2014), "İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü", *Çalışma ve Toplum-Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 40(1), 273-304.
- Alimardani, M., Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H. ve Tamošaitienė, J. (2013), "A novelhybrid SWARA and VIKOR methodology for supplier selection in an agile environment", *Technological and Economic Development of Economy*, 19(3), 533-548.
- Ay, F. (2016), *İş Sağlığı ve Güvenliğinde Eğitimin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Aybek, A., Güvercin, Ö., & Hurşitoğlu, Ç. (2003), "Teknik Personelin İş Kazalarının Nedenleri Ve Önlenmesine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 6(2), 91-100.
- Ayyıldız, E. ve Demirci, E. (2018). "Türkiye'de Yer Alan Şehirlerin Yaşam Kalitelerinin SWARA Entegreli TOPSIS Yöntemi İle Belirlenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 67-87.
- Barker, T. J. ve Zabinsky, Z. B. (2011), "A Multi criteria Decision Making Model for Reverse Logistics Using Analytical Hierarchy Process", *Omega*, 39(5), 558-573.
- Camkurt, M. Z. (2007), "İşyeri Çalışma Sistemi ve İşyeri Fiziksel Faktörlerinin İş Kazaları Üzerindeki Etkisi", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(6), 80-106.
- Çakır, E. (2017). "Kentsel Dönüşüm Kapsamında Müteahhit Firmanın SWARA-Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Seçilmesi", *The Journal of International Scientific Researches*, 2(6), 79-95.
- Dhir, S., Marinov, M. V. ve Worsley, D. (2015), Application of the analytic hierarchy process to identify the most suitable manufacturer of rail vehicles for High Speed 2. *Case Studies on Transport Policy*, 3(4), 431-448.
- Doljak, D. ve Stanojević, G.(2017), "Evaluation of natural conditions for site selection of ground-mounted photovoltaic power plants in Serbia", *Energy*, 127, 291-300.
- Ergüt, F. (2015), *İşletmelerde İş Sağlığı Ve Güvenliğinin Sağlanmasında Önleyici Uygulamaların Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Ghorshi Nezhad, M. R., Zolfani, S. H., Moztafzadeh, F., Zavadskas, E. K. ve Bahrami, M. (2015), "Planning the priority of high tech industries based on SWARA-WASPAS methodology: The case of the nanotechnology industry in Iran", *Ekonomika istraživanja*, 28(1), 1111-1137.
- Jağtap, H. P. ve Bewoor, A. K. (2017), "Use of Analytic Hierarchy Process Methodology for Criticality Analysis of Thermal Power Plant Equipments", *Materials Today: Proceedings*, 4(2), 1927-1936.
- Karabašević, D., Stanujkić, D., Urošević, S. ve Maksimović, M. (2016), "An approach to personnels election based on SWARA and WASPAS methods", *Bizinfo (Blace) Journal of Economics, Management and Informatics*, 7(1), 1-11.
- Karabıyık, B. K. ve Gündoğmuş, M. E. (2018). "Üniversitelerde Bilgi Sistemi Seçim Kriterlerinin SWARA Yöntemi İle Ağırlıklandırılması: Ampirik Bir Çalışma", *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 59-85
- Keršulienė, V. ve Turskis, Z. (2011), "Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection", *Technological and Economic Development of Economy*, 17(4), 645-666.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010), "Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA)", *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258.
- Kim, N., Park, J., ve Choi, J. J. (2017), "Perceptual differences in core competencies between tourism industry practitioners and students using Analytic Hierarchy Process (AHP)", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 20, 76-86.
- Korkmaz, A. ve Avsallı, H. (2012), "Çalışma Hayatında Yeni Bir Dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 153-167.
- Kouchaksaraei, R. H., Zolfani, S. H. ve Golabchi, M. (2015), "Glasshouse locating based on SWARA-COPRAS approach", *International Journal of Strategic Property Management*, 19(2), 111-122.

- Kurşunoğlu, N. ve Önder, M. (2015), "Selection of an appropriate fan for an underground coal mine using the Analytic Hierarchy Process", *Tunnelling and Underground Space Technology*, 48, 101-109.
- Kurşunoğlu, S., Ichlab, Z. T. ve Kaya, M. (2017), "Leaching method selection for Caldag lateritic nickel ore by the analytic hierarchy process (AHP)", *Hydrometallurgy*, 171,179–184.
- Longaray, A. A., Gois, J. D. D. R. ve da Silva Munhoz, P. R. (2015), "Proposal for using AHP method to evaluate the quality of services provided by outsourced companies", *Procedia Computer Science*, 55, 715-724.
- Lucas, R. I., Promentilla, M. A., Ubando, A., Tan, R. G., Aviso, K. ve Yu, K. D. (2017), "An AHP-based Evaluation Method for Teacher Training Workshop on Information and Communication Technology", *Evaluation and Program Planning*, 63, 93-100.
- Mavi, R. K., Goh, M. ve Zerbakhshnia, N. (2017), "Sustainable third-party reverse logistic provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in plastic industry", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(5-8), 2401-2418.
- Ömürbek, N., Karaatli, M. ve Cömert, H. G. (2016), "AHP-SAW ve AHP-ELECTRE Yöntemleri ile Yapı Denetim Firmalarının Değerlendirmesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 171-199.
- Özbek A. ve Demirkol, İ. (2018), Lojistik Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin SWARA Ve GİA Yöntemleri İle Analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 71-86.
- Özbek, A. (2015a), "Akademik Birim Yöneticilerinin MOORA Yöntemiyle Seçilmesi: Kırıkkale Üzerine Bir Uygulama", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38(1), 1-18.
- Özbek, A. (2015b), "Performance Analysis of Public Banks in Turkey", *International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER)*, 6(3), 178-186.
- Özbek, A. (2017), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel İle Problem Çözümü*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbek, A. (2018a), BİST'te İşlem Gören Faktoring Şirketlerin Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim Ve Ekonomi*, 25(1), 29-53.
- Özbek, A. (2018b), Fortune 500 Listesinde Yer Alan Lojistik Firmaların Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 13-26.
- Özbek, A. ve Eren, T. (2013a), "Multiple Criteria Decision Making Methods for Selecting Third Party Logistics Firms: a Literatur Review", *Sigma*, 31, 178-202.
- Özbek, A. ve Eren, T. (2013b), "Üçüncü Parti Lojistik (3PL) Firmanın Analitik Hiyerarşi Süreciyle (AHS) Belirlenmesi", *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 4(2), 46-54.
- Özbek, A. ve Erol, E. (2016), "Analitik Hiyerarşi Süreci ve VIKOR Yöntemleriyle İşgören Seçimi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 93-108.
- Özbek, A. ve Selvi, Ö. (2014), "Meslek Yüksekokullarında Yönetici Kriterlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama", *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 1-12.
- Park, J. ve Cho, D. (2016), "Decision methodology for nitrogen removal process in the LNG plant using analytic hierarchy process", *Journal of Industrial and Engineering Chemistry*, 37, 75-83.
- Ren, J. ve Lützen, M. (2017), "Selection of sustainable alternative energy source for shipping: Multi-criteria decision making under incomplete information", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 74, 1003-1019.
- Ruzgys, A., Volvačiovas, R., Ignatavičius, Č. ve Turskis, Z. (2014), "Integrated evaluation of external wall insulation in residential buildings using SWARATODIM MCDM method", *Journal of Civil Engineering and Management*, 20(1), 103-110.
- Saaty, T. L. (1994), *Fundamentals of Decision Making and Priority Theory With The Analytical Hierarchy Process*. Pittsburg: RWS Publ.
- Sadeghi, M. ve Ameli, A. (2012), "An AHP decision making model for optimal allocation of energy subsidy among socio-economic subsectors in Iran", *Energy Policy*, 45, 24-32.
- Sagbansua, L. ve Balo, F. (2017), "Decision making model development in increasing wind farm energy efficiency", *Renewable Energy*, 109, 354-362.

Stanujkic, D., Karabasevic, D. ve Zavadskas, E. K. (2015), "A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method", *Engineering Economics*, 26(2), 181-187.

Tozkoparan, G. ve Taşoğlu, J. (2011), "İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamaları İle İlgili İşgörenlerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 181-209.

Tulukcu, N.B. (2012), "The Importance Of Education In Occupational Health And Safety", *International Journal of Arts&Sciences*, 5(1), 145-153.

Wang, S., Yue, H., Liu, S., Yang, S. ve Zhang, R. (2016), "Regional Disaggregation of Energy Consumption Target: The Case of Henan Province", *Energy Procedia*, 104, 104-109.

Yardım, N., Çipil, Z., Vardar, C. ve Mollahaliloğlu, S. (2007), "Türkiye İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları: 2000-2005 Yılları Ölüm Hızları", *Dicle Tıp Dergisi*, 34(4), 264-271.

Yurdoğlu, H. ve Kundakçı, N. (2017). "SWARA ve WASPAS Yöntemleri İle Sunucu Seçimi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 253-27

Zolfani, S. H. ve Banihashemi, S. S. A. (2014), "Personnel selection based on a novel model of game theory and MCDM approaches", *In Proc of 8th International Scientific Conference Business and Management*, 191-198.

Zolfani, S. H., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2013), "Design of products with both International and Local perspectives based on Yin-Yang balance theory and SWARA method", *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 26(2), 153-166, 2013.

Üstün, F., Ersoy, E., & Ünlü, U. (2018). Agresif Rekabetçiliğin Finansal Performansa Etkisi: Türkiye'deki Öncü Sanayi Firmaları Üzerine Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 67-76.

AGRESİF REKABETÇİLİĞİN FİNANSAL PERFORMANSA ETKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ ÖNCÜ SANAYİ FİRMALARI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

FERDA ÜSTÜN¹, ERSAN ERSOY², ULAŞ ÜNLÜ³

ÖZ

Günümüzde firmalar teknolojik gelişmelerin baş döndüren bir hız kazandığı, müşteri istek ve beklentilerinin sürekli değiştiği, buna paralel olarak ürün yaşam ömrünün kısaldığı, tahmin edilmesi zor ve karmaşık bir çevrede faaliyet göstermektedir. Firmaların bu değişim ve dönüşüme ayak uydurarak bu şiddetli rekabet halkasının içinde kendilerine yer bulması elzemdir. Sürdürülebilir bir büyümenin yanı sıra pazara hakim olma adına firmaların benimsedikleri rekabet yaklaşımları firmaların performansları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu anlamda Türkiye'nin öncü sanayi işletmelerinin benimsedikleri rekabet yaklaşımları ile firma performansı arasındaki etkileşimin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin finansal performansları üzerine etkisini incelemektir. Bu amaçla agresif rekabetçiliğin altı farklı finansal performans göstergesi üzerine etkisi araştırılmış ve regresyon analizi ile araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Araştırma sonucunda agresif rekabetçiliğin; firma performansı göstergelerinden Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı, Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı ve Satış Hasılatı/Aktif Toplamı oranlarını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini artırmalarının, hem karlılıklarını hem de varlıkların kullanım etkinliğini artırabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Agresif rekabetçilik, Firma performansı, Sanayi işletmeleri

JEL Kodları: M21, G30

THE IMPACT OF COMPETITIVE AGGRESSIVENESS ON FINANCIAL PERFORMANCE: A RESEARCH ON THE LEADING INDUSTRIAL FIRMS IN TURKEY

ABSTRACT

Today's firms operate in difficult and complex environment in which technological developments are accelerating, customer demands and expectations are constantly changing at the same time the product life cycle decreases. Firms must adapt themselves to this change and conversion and take their place in this fierce competition ring. Besides sustainable growth, the competitive approaches adopted by the companies in order to dominate the market have a significant affect on firms performance. Therefore, to determine the relationship between their competing approaches adopted by Turkey's leading industrial firms and firms performance have crucial important. The purpose of this study is to investigate the effect of competitive aggressiveness tendencies on financial performance of firms. For this purpose, the effects of aggressive competitiveness on six different financial performance indicators is investigated and the hypotheses of the research is tested by regression analysis. As a result of this research,, it has been concluded that aggressive competitiveness has a significant and positive effect on Earnings Before Taxes/Total Assets ratio, Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization/Total Assets ratio and Net Sales/Total Assets ratio from the firm performance indicators. This result suggests that increasing the aggressive competitiveness tendencies of the firms may increase both their profitability and use efficiency of the assets.

Keywords: Aggressive competitiveness, Firm performance, Industrial firms

Jel Codes: M21, G30

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. ferdakervanci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7397-8048

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. eersoy1@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4079-2834

³ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, unluulas@gmail.com , ORCID: 0000-0003-3272-9341

GİRİŞ

Ülke ekonomisinin en dinamik ve üretken kısmını oluşturan sanayi sektöründe, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ulaşım ve lojistik alanında yaşanan değişimlerin yanı sıra devletlerarası iş birlikleri ve uluslararası kuruluşların politika ve uygulamaları nedeniyle küresel rekabetin giderek daha yoğun hissedilmesine neden olmaktadır. Günümüz örgütleri teknolojik gelişmelerin baş döndüren bir hız kazandığı, müşteri istek ve beklentilerinin sürekli değiştiği, buna paralel olarak ürün yaşam ömrünün kısaldığı, tahmin edilmesi zor ve karmaşık bir çevrede faaliyet göstermektedir. Örgütlerin bu değişim ve dönüşüme ayak uydurarak bu şiddetli rekabet halkasının içinde kendilerine yer bulması elzemdir. Sürdürülebilir bir büyümenin yanı sıra pazara hakim olma adına örgütlerin benimsedikleri rekabet yaklaşımları örgütlerin firma performansları üzerinde önemli etkiye sahiptir.

Bir firmanın faaliyet gösterdiği rekabet ortamında, rekabet avantajı elde edebilmek ve bu avantajı sürdürülebilmek için gerekli araç ve kaynaklarla birlikte izlenilecek saldırgan ve aktif alternatif yolların belirlenmesi, uygulanması ve etkinliğinin değerlendirilip yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili süreçlerin toplamı firma performansına etki etmektedir. Bu çalışmanın amacı, firmaların rakiplerine egemenliğini kabul ettirebilmek adına bilinçli ve proaktif bir şekilde rakibi yok etme istek ve eğilimini işaret eden agresif rekabetçilik eğilimlerinin finansal performanslarını etkileyip etkilemediğini araştırmaktır. Araştırmada firmaların finansal performanslarını temsilen nicel performans kriterlerinden olan Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı (VÖK/AT), Faiz, Amortisman, Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı (FAVÖK/AT), Brüt Katma Değer/Aktif Toplamı (BKD/AT), Vergi Öncesi Kar/Satış Hasılatı (VÖK/SH), Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar (VÖK/ÖZK) ve Satış Hasılatı/Aktif Toplamı (SH/AT) oranları kullanılmıştır. Türkiye özelinde konuyla ilgili sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'de daha önce yapılan çalışmalarda, firma performansını değerlendirmede anket verilerinden elde edilen görece subjektif performans ölçütlerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise firma performans ölçütü olarak bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılarak hesaplanan altı farklı orandan faydalanılmıştır. Çalışma bu özelliği ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Agresif rekabetçiliğin firmaların karlılığında nasıl bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi, firma sahip ve yöneticilerine yol gösterici nitelikte faydalı bilgiler sunacaktır.

Değişken ve tahmin edilmesi zor çevresel koşullarda varlığını devam ettirme çabasında olan örgütlerin agresif rekabetçilik eğilimlerinin firma performansı üzerine etkilerini araştıran bu çalışma kavramsal çerçeve, yöntem, analiz ve bulgular ile devam edecek olup sonuç ve tartışma bölümü ile sonlanacaktır.

1. AGRESİF REKABETÇİLİK

Firmaların amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, tüm örgütsel eylemlerinin bütünsel ve uyumlu olma başarısına bağlıdır. Hızla artan rekabet, her gün değişen çevresel koşullar, firmaların amaçlarına ulaşmaları ve performansları üzerinde önemli etkiye sahiptir (Üstün, 2015). Değişim ve belirsizliklerin hakim olduğu küresel rekabet ortamında işletmelerin var olan konumlarını korumaları büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda işletmeler benimseyecekleri rekabetçi davranışlar yoluyla var olan konumlarının korunmasına ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır (Eleren ve Soba, 2009).

Rekabetin artan yoğunluğuna karşı yeni bir pozisyon alamayan ve/veya büyümekte olan pazarlara girmeye geciken firmalar, fırsat maliyetlerini hesaplamakta ve hayatta kalmak ya da rekabet edebilmek için alternatif stratejiler üretmeye çalışmaktadır (Birkinshaw, Hood ve Young, 2005). Varlıklarını devam ettirebilmenin yanı sıra rekabet avantajı yakalayarak pazarı domine etmek isteyen bu firmalar, iç, yakın ve dış çevre koşullarını bir bütün olarak göz önünde bulundurmalıdır. Pazar koşullarının hızlı değiştiği, ürün yaşam süresinin kısaldığı ve pazardaki ürün sayısının hızla arttığı yoğun rekabet karşısında farklı pozisyon almak isteyen firmalar, daha hızlı ve proaktif yaklaşımlar benimseyerek rakipleri ile mücadele algısına sahip olmaktadır (Bulut, Fiş, Aktan ve Yılmaz, 2008).

Agresif rekabetçilik, işletmelerin faaliyette buldukları pazarlarda sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne sahip olmak veya bu üstünlüğü güçlendirerek devam ettirmek amacıyla rakip işletmelere karşı sergilemiş oldukları saldırgan ve acımasız tutum ve davranışlardır (Lumpkin ve Dess, 2001). Lumpkin ve Dess (1996) agresif rekabetçilik kavramını bir firmanın pazara giriş ve mevcut durumu koruma konusunda rakiplerine meydan okuma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Kavram kısaca işletmenin rakiplerini egemenliği altına almak için gösterdiği isteklilik olarak tanımlanmaktadır (Covin ve Covin, 1990; Lumpkin ve Dess, 1996). Agresif rekabetçiliğin özünde; meydana getirilen ürün, hizmet ve süreçler kapsamında piyasada ilk olma teşebbüsü; rakiplerin rekabet içeren eylemlerini alt edecek ve pazardaki paylarına zarar verecek sert ve saldırgan hamlelerde bulunulması özellikleri barınmaktadır (Çetin, Özdemirci, Taşkıran, 2012, s.108). Rakiplerin eylemlerine karşı güçlü bir tepki gerektiren kavram savaşı bir duruş sergilemeyi içermektedir (Lumpkin ve Dess, 1996, s. 431).

Lumpkin ve Dess'e (1996) göre agresif tavır takınan firmaların temel amacı, rakiplerini pazarda ve piyasada etkisiz hale getirip fark yaratmaktır. Bu anlamda kavram geleneksel rekabet yöntemlerine dayanmak yerine geleneksel olmayan bir isteklilik içermektedir (1996, s. 149). Yeni bir pazardan pay almaya karar veren ya da mevcut pazar payını artırmayı amaçlayan firmalar, fiyat rekabeti, promosyon ve/veya dağıtım kanallarıyla mücadele etmek veya rakiplerin eylemlerini ve/veya ürünlerini taklit etme yoluyla pazarlama stratejilerini kullanarak agresif rekabetçilik anlayışını benimsemektedir (Dess, Lumpkin ve Eisner, 2007). Yine tüm bunlara ek olarak işletmeler ürün, süreç, yönetim, hizmet, teknoloji, kalite, imaj veya marka, esneklik, yenilikçilik, tasarım gibi faaliyetler yardımı ile rekabetçi konumlarını güçlendirmektedir. Ferrier ve arkadaşlarına göre agresiflik rekabetçilik yüksek bir eylem hızını ve aynı zamanda çeşitli araçları kullanarak çoklu saldırıları eşzamanlı olarak tasarlama yeteneğini içermektedir (Ferrier ve ark., 2002). Bu anlamda bu işletmeler rekabet üstünlüğü avantajlarının devam etmesini sağlamak amacıyla rakip firmaların hamlelerine doğrudan karşılık vermektedirler. Bununla birlikte daha çok finans, ürün kalitesi, fiyat, satış sonrası hizmet ve garanti gibi unsurlara odaklanmaktadır (Ferrier, 2001).

2. FİRMA PERFORMANSI

Yöneticilere geçmiş ve bugüne bakarak geleceğe yönelik etkili stratejilerin geliştirilmesi adına önemli anahtarlar sunan performans kavramı, örgütsel varlığın devamlılığına da katkılar sunan önemli bir eylemler bütünüdür (Üstün, 2015). Neely vd. (1995) tarafından performans kavramı bir eylemin niceliksel ölçüm süreci, etkinliği ve etkililiği olarak tanımlanmaktadır. Performans, amaçlı ve planlanmış bir eylem ve etkinlik sonucunda ortaya çıkan nitel veya nicel durumdur (Şimşek ve Nursoy, 2002: 48; Seymen ve Erdem, 2007:777). Firma performansı ise en genel anlamda uygulanan stratejilerin belirli bir dönem sonunda, belirlenen hedeflere ulaşmadaki başarı düzeyi anlamına gelmektedir (Porter, 1991; Ceylan, 2001). Firma performansı, hedef ve önceliklere yönelik belirli bir süre içinde çözüm üretme becerisi ve aynı zamanda tanımlanan amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik ortaya konulan çabalar ve sonuçların çeşitli kriterler yardımı ile değerlendirilmesi olarak da ifade edilmektedir (Denison ve Mishra, 1995; Arslan, 1998).

Firma performansı, hem firmanın iç çevresini oluşturan yönetici, danışman ve çalışan, hem de firmanın yakın ve dış çevresinde yer alan toplum, yatırımcı, paydaş, müşteri gibi tarafların davranışları üzerinde önemli etkiye sahiptir (Kaplan ve Norton, 1999). Örgütün içindeki gruplar, uygulamalarına ve hedeflerine firma performansına göre yön vermektedirler. Örgüt dışında bulunan gruplar ise firmanın yatırım yapmaya ve borç vermeye değer olup olmamasına, firmanın ürünlerini kullanıp kullanmamaya veya firma ile ilişkilerini devam ettirip ettirmemeye ilişkin davranışlarını, firmanın performansına göre belirlemektedir (Karabağ, 2008, s. 23).

Firmaların performansını ölçmek için çok sayıda değişken bulunmaktadır. Alan yazın incelendiğinde bu değişkenlerin temelde finansal ve finansal olmayan olarak iki boyutta toplandığı görülmektedir (Nicholas, 1998; Michalisin Karau ve Tangpong, 2004; Olson vd., 2005). Firmaların performansını ölçmede uzun yıllardır en sık kullanılan ölçütler finansal performans boyutları olan büyüme, karlılık, verimlilik, yatırımın geri dönüşü, toplam satış vb.dir (Nicholas, 1998; Michalisin Karau ve Tangpong, 2004; Olson vd., 2005). Firmaların finansal performansa ilişkin değerlendirme yapmalarının sebebi, temel ekonomik hedeflerini gerçekleştirme derecesi hakkında uygulamacılara ve araştırmacılara fikir verilmesi isteğidir (Venkatraman ve Ramanujam, 1987). Yenilik, çalışma yaşam kalitesi, kalite, sosyal sorumluluk ve kabul, ise finansal olmayan performans ölçütlerine örnek verilebilir (Özer, 2011: 74).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, sahiplik yapısı (Doğan ve Topal, 2015), profesyonel yönetici varlığı (Ersoy vd., 2016), kurumsal yönetim (Karamustafa vd., 2009; Yücel, 2016), çalışma sermayesi (Aygün, 2012), insan kaynakları yönetimi (Ağdelen ve Erkut, 2003), girişimsel pazarlama (Bulut vd., 2013) ve yenilikçilik (Gürkan ve Gürkan, 2017) gibi çeşitli faktörler ile firma performansı arasındaki ilişkinin araştırıldığı görülmektedir. Literatürde tartışılan konulardan biri de firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin performansları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğudur.

Agresif rekabetçilik eğiliminin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların öncüleri arasında Covin ve Covin (1990), Covin ve Slevin (1991), Lumpkin ve Dess (1996), Antoncic ve Hisrich (2001) yer almaktadır. Araştırmacılar agresif rekabetçiliğin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yürüttükleri çalışmaları sonucunda, agresif rekabetçiliğin firma performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Covin ve Covin (1990) araştırmalarında yüksek performans gösteren firmaların genellikle çevresel düşmanlık ile karşı karşıya kaldıklarında agresif bir rekabet yönelimi sergilediklerini, düşük performans gösteren firmaların da düşmanca ortamlarda çalışırken daha pasif olma eğiliminde olduklarını tespit etmiştir. Stambaugh, Yu ve Dubinsky (2011)

çalışmalarında yenilikçilik ve agresif rekabetçilik mantığını birbirinden ayırarak ve üstün performansa yol açan rekabetçi eylemin ekonomik mekanizmalarını belirleyerek rekabetçi bir stratejinin temelini oluşturmaya çalışmışlardır. Nadkarni, Chen ve Chen (2015) çalışmalarında agresif rekabetçiliğin firma performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu yine bu etkinin, yüksek hızlı endüstrilerde, düşük hızlı endüstrilerden daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Ajemieh, Benitez, Braojos ve Gelhard (2016) tarafından İspanya'da 206 büyük sanayi firması üzerine gerçekleştirilen araştırmada yeşil tedarik zinciri yönetiminin, bilgi teknolojileri altyapı kabiliyeti ve firma performansı ile rekabet gücü ve firma performansı arasındaki ilişkilere tam olarak aracılık ettiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da Aktan ve Bulut (2008), Dönmez (2010), Özer (2011), Gürel (2011) ve Papatya, Papatya, Hamşioğlu (2016) ve Demir (2017) agresif rekabetçilik ile firma performans arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir.

Aktan ve Bulut (2008) 312 firma üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada kurumsal girişimcilik boyutları arasında yer alan agresif rekabetçiliğin firma performansını pozitif şekilde etkilediğini tespit etmiştir. Altuntaş ve Dönmez (2010) Çanakkale'de faaliyet gösteren otel işletmeleri üzerine yaptıkları çalışmada agresif rekabetçilik ile finansal performans göstergeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Özer (2011) Türkiye'de dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri üzerine yürüttüğü çalışmada yenilikçilik, proaktiflik, örgütsel yenilenme, risk alma ve agresif rekabetçilik eğiliminin finansal ve finansal olmayan performans göstergeleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda agresif rekabetçilik ile hem finansal performans hem de finansal olmayan performans boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkiler bulunmuştur.

Gürel (2011) Türkiye İSO 500'de yer alan firmalar üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında, iç girişimciliğin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. İç girişimcilik boyutları olan ürün/hizmet yeniliği, kendi kendine yenileme, süreç yeniliği, yeni iş girişi, agresif rekabetçilik, risk ve proaktifliğin firma performansı üzerinde pozitif anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Papatya, Papatya ve Hamşioğlu (2016) İSO listesinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren 51 firmada, firmaların girişimci yönlülük (yenilikçilik uyum, proaktiflik, risk alma, otonomi ve agresif rekabetçilik) ve iç girişimcilik faaliyetleri (yeni iş kurma, stratejik yenilenme, yenilikçilik, üst yönetimin desteği ve organizasyon yapısı) ile firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda, girişimci yönlülüğün ve iç girişimciliğin firma performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Demir (2017) 280 aile işletmesi üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında girişimcilik yöneliminin alt boyutu olarak ele alınan agresif rekabetçiliğin mali büyüme performansını artırdığını tespit etmiştir.

4. YÖNTEM

4.1. Evren ve Örneklem

Çalışma, İstanbul Sanayi Odasının (İSO) düzenlediği 2013 yılı "Türkiye'nin Birinci ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde yer alan 1000 sanayi kuruluşundan verilerine ulaşılabilen 178 firmayı kapsamaktadır. Firmaların belirlenmesinde Avrupa Topluluğu Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması (NACE Rev. 2.) baz alınmıştır. Bu anlamda araştırmanın örnekleme imalat sanayi içinde faaliyet gösteren gıda, tekstil ve ana metal sanayinde her grup için verilerine ulaşılabilen en az 20 firmadır. Araştırma grubuna dahil edilen firmaların %30,7'si gıda, %19,6'sı ana metal, %16,2'si tekstil iken %11,2'si kauçuk, diğer metalik olmayan mineral ürünleri ve motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı ile ilgilenmektedir. Yine bu firmaların mülkiyet yapıları incelendiğinde %78,8'inin özel, %20,1'inin yabancı ve %1,1'inin kamuya ait olduğu görülmektedir.

Çalışmada İSO'nun yayınladığı verilerden faydalandığı için sadece İSO'nun yayınladığı veriler ile hesaplanan finansal performans göstergeleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında finansal performans temsilen Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı (VÖK/AT), Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı (FAVÖK/AT), Brüt Katma Değer/Aktif Toplamı (BKD/AT), Vergi Öncesi Kar/Satış Hasılatı (VÖK/SH), Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar (VÖK/ÖZK) ve Satış Hasılatı/Aktif Toplamı (SH/AT) oranları kullanılmıştır. Söz konusu oranlar İstanbul Sanayi Odası'nın resmi internet sitesinde açıkladığı 2013 yılı Türkiye'nin Birinci ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu verilerinden faydalanılarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan, hem agresif rekabetçiliğe hem de firma performansını ölçmeye ilişkin veriler 2013 yılına aittir.

4.2. Veri Toplama Yöntemi

Agresif rekabetçilik eğiliminin firmaların finansal performansları üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma için kullanılan veriler iki şekilde toplanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan agresif rekabetçilik eğilimini belirlemek amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Firmaların agresif rekabetçilik eğilimini belirlemek adına kullanılan ölçekte yer alan maddeler Khandwalla'nın (1977) çalışmasından alınmış olup ölçeğin Türkçe uyarlama, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Fiş (2009)

tarafından yapılmıştır. Agresif rekabetçilik ölçeği 3 ifade ve 7'li likert tipinde olup iki uçlu maddelerden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler "1= SOL sütundaki ifadeyi EN İYİ yansıtır, 2= SOL sütundaki ifadeyi OLDUKÇA yansıtır, 3= SOL sütundaki ifadeyi AZ yansıtır, 4= Tam arada bir durumu ifade eder, 5= SAĞ sütundaki ifadeyi AZ yansıtır, 6= SAĞ sütundaki ifadeyi OLDUKÇA yansıtır, 7= SAĞ sütundaki ifadeyi EN İYİ yansıtır" şeklindedir.

Araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan firmaların finansal performansı ise nicel veriler yardımı ile analiz edilmiştir. Firma performansını temsilen, VÖK/AT, FAVÖK/AT, BKD/AT, VÖK/SH, VÖK/ÖZK ve SH/AT oranları olmak üzere altı farklı değişken kullanılmıştır. VÖK/AT oranı, firmaların sahip oldukları varlıkları ne derecede karlı kullandıklarını göstermektedir. FAVÖK/AT oranı firmaların; vergi, finansman politikasına bağlı olarak ortaya çıkacak borçlanma faizleri ve para çıkışı yaratmayan bir gider olan amortisman giderlerinden bağımsız olarak hesaplanan bir karlılık oranıdır. Bu oran, vergi politikalarındaki, firmaların amortisman ve finansman politikalarındaki farklılıklardan bağımsız olarak hesaplanan bir karlılık oranı olduğu için özellikle de uluslararası karşılaştırmalarda firma performansını temsilen sıklıkla kullanılmaktadır. VÖK/SH oranı vergi öncesi kar üzerinden hesaplanan, satışların karlılığını göstermektedir. VÖK/ÖZK oranı, firmaların ortakları tarafından sağlanan sermayenin vergi öncesi karlılığını göstermektedir. SH/AT oranı ise firmaların sahip oldukları varlıkları ne derecede etkin ve verimli kullandıklarını göstermektedir. Firmaların aktif karlılığı (Net Kar/Aktif Toplamı), özsermaye karlılığı (Net Kar/Aktif Toplamı) ve net kar marjı (Net Kar/Satışlar) oranları vergiden sonraki kar üzerinden hesaplanmaktadır. Ancak İSO tarafından yayınlanan verilerde vergi sonrası net kar rakamları yer almadığı için söz konusu oranlar vergi öncesi kar rakamları üzerinden hesaplanmıştır. Net katma değer, firmaların üretim faaliyetlerinde yer alan üretim faktörlerinin paylarına düşen faktör gelirleri (maaş ve ücretler, ödenen faizler, ödenen kiralar ve üretim faaliyetinden elde edilen kar) toplanarak hesaplanmaktadır. Brüt katma değer ise, net katma değere amortismanlar, Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi de dahil olmak üzere ödenen dolaylı vergiler eklenip, sübvansiyonlar çıkarılarak hesaplanmaktadır (Türkan, 2005:18).

4.3. Araştırma Hipotezleri ve Modeli

Regresyon analizi, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki etkileşimlerin ortaya konulmasını sağlayan bir yöntemdir. Agresif rekabetçilik eğiliminin firmaların finansal performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada regresyon analizinden faydalanılmıştır. Regresyon analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin bağımsız değişken, finansal performans değişkenlerinin ise bağımlı değişken olduğu aşağıdaki regresyon modeli kullanılmıştır.

$$fp = \beta_0 + \beta_1 ar + u$$

Denklemden yer alan fp firma performansı değişkenini, ar agresif rekabetçilik değişkenini, β_0 sabit terimi, u ise hata terimini göstermektedir. β_1 regresyon modelinin eğim katsayısıdır ve hata teriminin temsil ettiği faktörlerin sabit olduğu varsayıldığında, bağımsız değişkenden meydana gelen bir birimlik değişiminin bağımlı değişkenden yaratacağı değişmeyi gösterir.

Agresif rekabetçilik eğiliminin firmaların finansal performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₁: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden FAVÖK/AT'nı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden VÖK/AT'nı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₃: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden BKD/AT'nı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₄: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden VÖK/SH'nı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₅: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden VÖK/ÖZK'ı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₆: Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri firma performansı göstergelerinden SATIŞLAR/AT'nı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

5. Araştırma Bulguları

Çalışmada regresyon analizi yapılmadan önce agresif rekabetçilik değişkeni normal dağılım açısından incelenmiştir. Tek değişkenli normal dağılım için yürütülen istatistikler, agresif rekabetçilik değişkeni için basıklık katsayılarının -0,47 ile 0,31 arasında, çarpıklık katsayılarının ise 0,21 ile 0,15, arasında olduğunu ortaya koymuştur. Basıklık ve çarpıklık (asimetri) değerlerinin ± 2 aralığında olması durumunda verilerin normal dağıldığı ve 3'ten büyük asimetri değerinin aşırı asimetrik olarak tanımlandığı görülmektedir (Bayram, 2010: 109). Bu değerler ışığında modelleme çalışması sırasında 0,05 anlamlılık düzeyinde en çok olabilirlik (Maximum Likelihood) yaklaşımı kullanılmıştır.

Agresif rekabetçilik ölçeğinin yapı geçerliliğinin ölçümü adına keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Agresif rekabetçilik ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizinde öz değeri 1'den büyük bir faktör tespit edilmiştir. Boyutun toplam varyansı açıklama oranı %79,9'dur. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı olan alfa güvenilirlik katsayısı 0.83 olarak belirlenmiştir.

Agresif rekabetçilik değişkeni ile firmaların finansal performans değişkenleri (VÖK/AT, FAVÖK/AT, BKD/AT, VÖK/SH, VÖK/ÖZK ve SH/AT) arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan regresyon analizi sonuçları sırasıyla Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri ile VÖK/AT oranı arasındaki ilişkiyi araştırmak için yapılan regresyon analizi sonuçlarının yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkileşimin olduğu ($\beta = 0,286$; $p < 0,05$) görülmektedir. Tahmin edilen regresyon modelinin eğim katsayısının (β) pozitif bir değer alması (0,286), firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinde bir birimlik artış olduğunda VÖK/AT oranında 0,286 birimlik artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca agresif rekabetçilik eğilimi, VÖK/AT oranı değişkenindeki toplam varyansın %29'unu açıklamaktadır. Bu sonuç, firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini artırarak vergi öncesi aktif karlılık oranını arttırabileceklerine işaret etmektedir.

Tablo 1: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi - VÖK/AT)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	VÖK/AT	178	4,53	0,298	0,087	0.67	16,465	0,00	0,286	4,044	0,002

Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin FAVÖK/AT oranı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Regresyon analizi sonuçları, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) ve pozitif yönde ($\beta = 0,189$) bir etkinin varlığını göstermektedir. Tahmin edilen regresyon modelinin eğim katsayısı (β) pozitif bir değer almıştır. Bu bulgu, firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri bir birim arttığında faiz, amortisman ve vergi öncesi aktif karlılık oranında 0,189 birimlik artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca agresif rekabetçilik eğilimi FAVÖK/AT oranındaki toplam varyansın %3,5'ini açıklamaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunması, firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini artırmaları halinde, faiz, amortisman ve vergi öncesi aktif karlılık oranında artış olabileceğini göstermektedir.

Tablo 2: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi - FAVÖK/AT)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	FAVÖK/AT	178	4,53	0,035	0,187	0.83	5,228	0,02	0,189	2,273,	0,024

Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin, BKD/AT oranı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Regresyon analizi sonuçlarında yer alan F skoru ve p değeri, oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla agresif rekabetçilik eğiliminin, BKD/AT oranı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının belirlenmesi amacıyla oluşturulan H₃ hipotezi test edilememiştir.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi - BKD/AT)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	BKD/AT	178	4,53	0,002	0,043	0,89	0,261	0,610	-0,043	-0,511	0,610

Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin firma performansı göstergelerinden VÖK/SH oranı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır. Regresyon analizi sonuçlarında yer alan F skoru ve p değeri, oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin VÖK/SH oranı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla oluşturulan H₄ hipotezi test edilememiştir.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi - VÖK/SH)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	VÖK/SH	178	4,54	0,011	0,105	1,27	2,088	0,150	-,105	-1,445	0,150

Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin VÖK/ÖZK oranı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Regresyon analizi sonuçlarında yer alan F skoru ve p değeri dikkate alındığında, oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Regresyon modelinin anlamlı olmaması nedeniyle agresif rekabetçilik eğiliminin VÖK/ÖZK oranı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan H₅ hipotezi test edilememiştir.

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi - VÖK/ÖZK)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	VÖK/ÖZK	178	1,93	,001	0,032	1,39	,243	0,622	-,032	-,493	0,62

Firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin SH/AT oranı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarının yer aldığı Tablo 6 incelendiğinde, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) ve pozitif yönde ($\beta = 0,264$) bir etkinin varlığını göstermektedir. Tahmin edilen regresyon modelinin eğim katsayısı (β) pozitif bir değer almıştır. Bu durum, firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinde bir birim artış olduğunda SH/TA oranında 0,264 birimlik artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca agresif rekabetçilik eğilimi, SH/TA değişkenindeki toplam varyansın %4,6'sını açıklamaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunması nedeniyle, firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini artırdıklarında varlık devir hızlarının artacağı, başka bir ifadeyle firmaların sahip oldukları varlıkların daha etkin ve verimli kullanılması noktasında olumlu bir etki yaratacağı söylenebilir. Bilindiği üzere aktif karlılık oranını belirleyen temel faktörlerden birisi de net satışların aktif toplamına oranı ile hesaplanan varlık devir hızıdır. Varlık devir hızının artması aktif karlılık oranını pozitif yönde etkileyecektir. Dolayısıyla Tablo 6'da yer alan regresyon analizinden edilen sonucun, agresif rekabetçilik eğiliminin VÖK/AT oranı üzerindeki etkisini araştırmak için yapılan regresyon analizinin sonuçları ile tutarlı olduğu söylenebilir. Çünkü firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini arttırmalarının varlık devir hızı üzerinde yaratacağı pozitif etki, firmaların aktif karlılık oranını da pozitif yönde etkileyecektir.

Tablo 6: Regresyon Analizi Sonuçları (Agresif Rekabetçilik Eğilimi – SH/AT)

				Model Özeti			Anova		Katsayılar		
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	N	Ort.	R ²	R	Tah. Std. Hata.	F	p	β	t	p
Agresif Rekabetçilik	VÖK/ÖZK	178	4.51	,046	0,207	0,92	6.347	0,01	0,264	3,542	0,01

Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 6'da yer alan sonuçlar H₁, H₂ ve H₆ hipotezlerinin kabul edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerinin, finansal performans ölçütlerinden VÖK/AT, FAVÖK/AT ve SH/AT oranlarını anlamlı bir şekilde etkilediği söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Varlıklarını devam ettirebilmenin ötesinde rekabet üstünlüğünü hedefleyen örgütlerin faaliyette buldukları pazarı etkileyebilme ve pazarı etkisi altına alabilme çabalarını ifade eden agresif rekabetçilik eğiliminin firmaların finansal performansı ile ilişkisini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, İstanbul Sanayi Odasının (İSO) her yıl düzenlediği "Türkiye'nin Birinci ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde yer alan 1000 sanayi kuruluşundan verilerine ulaşılabilen 178 firmaya üzerine gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın temel değişkenini oluşturan agresif rekabetçilik eğiliminin belirlenebilmesi için anket yöntemi kullanılırken, firma performansını temsilen Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı, Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı, Brüt Katma Değer/Aktif Toplamı, Vergi Öncesi Kar/Satış Hasılatı, Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar ve Satış Hasılatı/Aktif Toplamı oranı olmak üzere bilanço ve gelir tablosu verileri ile hesaplanan altı farklı değişken kullanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri ile Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı, Faiz, Amortisman, Vergi Öncesi Kar/Aktif Toplamı ve Satış Hasılatı/Aktif Toplamı oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, firma sahip ve yöneticilerine, agresif rekabetçilik eğilimlerini artırmaları halinde hem karlılık oranlarında hem de varlıkların kullanım etkinliği ve verimliliğinde artış olacağına işaret etmektedir. Firmaların agresif rekabetçilik eğilimleri ile Brüt Katma Değer/Aktif Toplamı, Vergi Öncesi Kar/Satış Hasılatı ve Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar oranı arasındaki ilişki, tahmin edilen regresyon modelleri anlamlı çıkmadığı için test edilememiştir.

Konuyla ilgili olarak Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma yapılmış olması nedeniyle bu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışmada; daha önce yapılan çalışmalarda olduğu gibi anket sorularına verilen cevaplardan hareketle belirlenen firma performansı ölçütleri değil, bilanço ve gelir tablolarından hareketle hesaplanan firma performansı ölçütleri kullanılmıştır. Çalışma bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Firmaların pazardaki hakimiyetlerini korumak ve geliştirmek adına sergiledikleri rekabetçi davranışların firma performansı üzerindeki etkisinin, farklı değişkenler kullanılarak, daha geniş bir örneklem üzerinden yeniden incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışmada evrenin tümüne ilişkin finansal olmayan veriler yani agresif rekabetçilik eğilimlerine ilişkin verilerin tamamına ulaşılamamış olması araştırmanın kısıtlarından ilkinin oluşturmaktadır. Yine firmaların agresif rekabetçilik eğilimlerini ölçme aracı olarak kullanılan ölçeğe verilen cevapların doğru ve objektif olduğuna inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. (2005), "İç Girişimcilik Yapısı ve Firma Performansına Etkileri: Denizli Tekstil Sektöründe Bir Uygulama", *Doktora Tezi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Ağdelen, Z., ve Erkut, H. (2003), "İnsan Kaynakları Yönetiminin Firma Finansal Performansı Üzerine Etkisi", *İTÜ Dergisi*, 2 (4),65-74.
- Aktan, B., ve Bulut, C. (2008), "Financial performance impacts of corporate entrepreneurship in emerging markets: A case of Turkey", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 12(8), 1530-2275.
- Altuntaş, G. ve Dönmez, D. (2010), "Girişimcilik Yönelimi ve Örgütsel Performans İlişkisi: Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 50-74.
- Antoncic, B. ve Hisrich, R.D. (2001), "Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Cultural Validation". *Journal of Business Venturing*, 16 (5), 495-527.
- Arslan, F. M. (1998), "Yeni Ürünlerin Performansının Ölçümünde Kullanılabilecek Kriterler Öneri", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(9), 257-264.
- Ajamieh, A., Benitez, J., Braojos, J.ve Gelhard, C. (2016), "IT İnfrastructure And Competitive Aggressiveness İn Explaining And Predicting Performance", *Journal of Business Research*, 69(10), 4667-4674.
- Aygün, M. (2012), "Firma Performansı Üzerinde Çalışma Sermayesinin Etkisi: Türk İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama", *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 215-223.
- Birkinshaw, J., Hood, N. ve Young, S. (2005), "Subsidiary Entrepreneurship, Internal and External Competitive Forces, and Subsidiary Performance", *International Business Review*, 14(2), 227-248.
- Bulut, Ç. (2007), "Stratejik Oryantasyonlar ve Firma Performansı". *Yayınlanmamış doktora tezi*. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü. Kocaeli.
- Bulut, Ç., Alpkan, L. ve Yılmaz, C. (2009), "Stratejik Oryantasyonlar ve Firma Performans İlişkisi: Literatür Gelişimi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma", *D.E.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-34.
- Bulut, Ç., Pınar, İ., Seçkin Halaç, D. ve Öztürk, A. D. (2013), "Girişimsel Pazarlamanın Firma Performansına Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 209-232.
- Ceylan, C. (2001), "Firmalar için Esneklik Performans Modeli Oluşturulması ve Firmaların Esneklik Analizi", *Doktora Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi. İstanbul.
- Covin J. G. ve Covin, T. J. (1990), "Competitive Aggressiveness, Environmental Context And Small Firm Performance", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 14(4), 35-50.
- Covin, J.G. ve Slevin, D. (1991), "A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior", *Entrepreneurship Theory & Practice*, 16(1), 7-25.
- Das, T. K. ve Teng, B. S. (2001), "Trust Control and Risk Strategic Alliances: An İntegrated Framework", *Organization Studies*, 22(2), 251-306.
- Denison, D. R. ve Mishra, A. K. (1995), "Toward A Theory Of Organizational Culture And Effectiveness", *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- Dess, G.G., Eisner, A.B. ve Lumpkin, G.T. (2007). *Strategic Management*. NewYork: McGraw-Hill Irwin.
- Doğan, M., & Topal, Y. (2015), "Sahiplik Yapısının Firma Performansı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 12-22.
- Eleren, A. ve Soba, M. (2009), "İşletmelerde Çok Boyutlu Performans Ölçümü ve Uşak Deri Sektöründe Bir Uygulama", *Uluslararası Davraz Kongresi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 24-27 Eylül 2009.
- Ersoy, E., Üstün, F. ve Ünlü, U. (2016), The Impact of Professional Management on Firm Performance: Evidence from Turkey, *Turkish Economy in A New Era Selected Articles*. AGP Research: Germany.
- Ferrier, W. J. (2001), "Navigating the Competitive Landscape: The Drivers and consequences of Competitive Aggressiveness. *Academy of Management Journal*, 44(4), 858-877.

- Ferrier, W. J., Fhionnlaoich, C. M., Smith, K. G., & Grimm, C. M. (2002), "The Impact of Performance Distress on Aggressive Competitive Behavior: A Reconciliation of Conflicting Views", *Managerial and Decision Economics*, 23, 301-316.
- Fiş, A. M. (2009), "Unlocking the Relationship Between Corporate Entrepreneurship and Performance" *Yayınlanmamış doktora tezi*. Sabancı Üniversitesi. İstanbul.
- Gürel, E. B. B. (2011), Firma Performansının Belirlenmesinde İç Girişimciliğin Rolü-ISO 500 Üzerine Bir Araştırma, *Finansal Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(559), 99- 116.
- Gürkan, N., ve Gürkan, S. (2017), "Yenilikçilik Kavramının İşletmelerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 213-226.
- Karabağ, S. F. (2008), "Strateji ve Endüstrinin Firma Performansına Etkisi: Türkiye'nin Öncü Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *Doktora tezi*. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Karamustafa, O., Varıcı, İ. ve Er, B. (2009), "Kurumsal Yönetim ve firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 100-119.
- Kaplan, R. S. ve Norton, D. P. (1999), *Balanced Scorecard, Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Khandwalla P. N. (1977), *The Design of Organizations*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lumpkin, G. T. ve Dess. G. G. (1996), "Clarifying The Entrepreneurial Orientation Construction and Linking It to Performance", *Academy of Management Review*, 21(1), 135-173.
- Michalisin, M. D., Karau, S. J. ve Tangpong, C. (2004), "The Effects Of Performance And Team Cohesion On Attribution: A Longitudinal Simulation", *Journal of Business Researc*, 57(10), 1108-1115.
- Nadkarni, S., Chen, T. ve Chen, J. (2016), "The Clock İs Ticking! Executive Temporal Depth, Industry Velocity, And Competitive Aggressiveness", *Strategic Management Journal*, 37(6), 1132-1153.
- Neely, A., Gregory, M. ve Platts, K. (1995), "Performance Measurement System Design: A Literature Review And Research Agenda", *International Journal of Operations & Production Management*. 15(4), 80-116
- Nicholas, J. M. (1998), *Competitive Manufacturing Management*. USA: McGraw-Hill International Editions, Management&Organization Series.
- Olson, M. E., Slater, S.F. ve Hunt, G.T.M. (2005), "The Performance Implications Of Fit Among Business Strategy, Marketing Organization Structure and Strategic Behavior", *Journal of Marketing*, 69(3), 49-65.
- Özer, Ö. (2011), "Kurumsal Girişimcilik ve İşletme Performansı İlişkisi: Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Uygulama", *Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Papatya, G., Papatya, N. ve Hamşioğlu, A. B. (2016), "Girişimci Yönlülük, İç-Girişimcilik Ve İşletme Performansı İlişkisi: Türkiye Tekstil Sektörü İşletmelerinde Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34(4), 19-48.
- Porter, M. E. (1991), "Towards A Dynamic Theory of Strategy". *Strategic Management Journal*, 12(2), 95-117.
- Seymen, O. ve Erdem, B. (2007), "Kat Hizmetleri Yönetiminde Kullanılan Performans Boyutlarının Birim Performansı Üzerindeki Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Görgül Bir Araştırma", *XV. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kitabı* (ss.777-786), Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Sakarya.
- Stambaugh, J. E., Yu, A., ve Dubinsky, A. J. (2011), " Before the attack: a typology of strategies for competitive aggressiveness", *Journal of Management Policy and Practice*, 12(1), 49-63.
- Şimşek M. ve Nursoy M. (2002), *Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Türkan, E. (2005), *Türkiye'de Ekonomik Aktivite İçinde yabancı Sermaye Payı*, TCMB, Ankara.
- Üstün, F. (2015), "Firmalarda Sıklık-Esneklik Boyutunun Örgütsel Güven, Kurumsal Girişimcilik Ve Firma Performansına Etkisi: Türkiye'nin Öncü Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *Doktora tezi*. Çukurova Üniversitesi.
- Yücel, E. (2016), "Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 8(2), 27-41.

